Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER,

FEMTE RÆKKE,

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

HOLGER FR. RØRDAM,
DR. PHIL., SOGNEPRÆST.

FØRSTE BIND.

KJØBENHAVN.
I KOMMISSION HOS UNIV. BOGHANDLER G. E. C. GAD.
THIELES BOGTRYKKERI.
1901—03.

Præsten Niels Tøxen i Verst,

Orthodoxiens Ridder i Pietismens Tid.

Ved Holger Fr. Rørdam.

Et af de mest karakteristiske Optrin i Kampen mellem den gamle Orthodoxi og Pietismen her til Lands er Præsten Niels Tøxens ihærdige, indtil det yderste gjennemførte Vægring ved i sine Sogne at indføre Pontoppidans »Forklaring« som Lærebog for Ungdommen. En udførligere Fremstilling af Sagen, der i sin Tid vakte megen Opsigt, end den kortfattede, men for øvrigt rigtige, som Helveg giver[1]), vil antagelig ikke savne Interesse. — Først skal dog nogle Oplysninger meddeles om den Mand, der vovede sin Existens under Forsøget paa at standse Tidens Hjul.

I den sidste Del af det 17de Aarhundrede levede i Varde Hr. Peder Tøxen, Sognepræst ved den nu forsvundne S. Nicolai Kirke. Han var fra Odense og havde været Hører ved Latinskolen her, inden han 1666 kom til Varde. Naar han af Samtiden omtales som »en lærd og berømt Mand«[2]), saa grunder hans Berømmelse sig vel for en Del paa hans Skrifter, blandt hvilket et, der bærer den klingende Titel »Solens blodrøde Nedgang«, indeholder en meget udførlig Udlægning af Herrens Lidelseshistorie og synes at have slaaet godt an, da det efter nogle Aar op-

[1]) Den danske Kirkes Hist. eft. Reform. 2den Udg. II, 106—12.

[2]) »Vir eruditus et celebris« (Wiberg, Alm. dsk. Præstehist, III 474).

lagdes paany[1]). I sit Ægteskab med Margrete Nielsdatter Arensberg, en Præstedatter fra Varde, havde han to Sønner Manasses og Niels, der begge optraadte som ivrige Forfægtere af den lutherske Orthodoxi paa en Tid, da denne forhen saa mægtige Retning i den danske Kirke havde faaet Vinden imod sig. — Manasses Tøxen blev 1723 Præst i Sønder-Felding og Assing i Hammerum Herred[2]). Var han ikke død allerede 1744, inden den endelige Afgørelse af Sagen faldt, vilde det formodentlig være gaaet ham ligesom Broderen. Men forøvrigt er det næppe tvivlsomt, at Niels var den betydeligste af de to Brødre. I ethvert Tilfælde er det med ham, vi her fornemmelig komme til at sysselsætte os.

Niels Pedersen Tøxen var født 9. Decbr. 1686. Det er rimeligt, at hans fromme og lærde Fader har vejledet ham paa den studerende Bane, som det den Gang og endnu langt senere var sædvanligt i Præstegaardene. Men 1705 døde Faderen. Om Sønnen paa den Tid har gaaet i Kolding Skole, vide vi ikke; men i ethvert Tilfælde blev han »med Pris og Ære« dimitteret 1707 fra denne Skole til Universitetet[3]). Men faderløs og fattig, som han var, maatte han dele Kaar med saa mange andre af den Tids fattige Studenter, der, snart efter at de havde taget Philosophicum, eller vel endog før, maatte afbryde deres Studier for at søge et nødtørftigt Udkomme som Huslærere paa Landet, idet

[1]) Udkom første Gang 1703 (322 Sider i 4°) anden Gang 1710 (i 8°). Bogen er af Forfatteren tilegnet Henrik Juul til Lindebjerg og Niels Povisk til Skrumsager. Et andet af Peder Tøxen udgivet Skrift »En Christens Friheds-Brev« (Kbh. 1689) er oversat fra Engelsk (forf. af Dr. theol. Thomas Watson) og af Oversætteren tilegnet Peder Nielsen i Lunderup og Hustru Maren Staffensdatter. Det er ledsaget af en Fortale til Læseren af Chr. Wering og af et dansk Digt til Oversætteren af Antonius Musæus (senere Præst i Rold og Vebbestrup).

[2]) Erslev, Forf.-Lex., Suppl. III, 501. Manasses Tøxen var Farfader til den i sin Tid bekjendte Litterat Blok Tøxen († 1848).

[3]) Vidnesbyrd af den daværende Sognepræst L. Leeh, afgivet senere under Retssagen mod N. Tøxen.

de saa maatte se, hvad Lejlighed der kunde falde til at læse videre. Niels Tøxen har etsteds fortalt, at han for sin Fattigdoms Skyld ikke havde formaaet at holde sig mere end 2 Maaneder ved Universitetet[1]). For at leve maatte han gribe til at være Lærer paa forskjellige Steder, vistnok i Vesterjylland. Vi vide saaledes, at han var Huslærer hos Præsten, Mag. Ancher Sørensen i Sønder- og Nørre-Bork (mellem Varde og Ringkjøbing), en vel studeret Mand, der havde været Rektor i Kolding, inden han blev Præst. Denne Mand havde tre Sønner, der siden vandt berømte Navne, nemlig Søren, Hans Peder og Ancher Anchersen, af hvilke den første blev Professor ved Gymnasiet i Odense og Rektor ved Skolen sammesteds, vel sin Tids mest ansete Skolemand her til Lands; den anden blev en meget skattet Professor ved Universitetet, og den sidste en overordentlig anset Læge (i Ribe). Af et Brev fra den mellemste af disse Brødre, der senere skal meddeles, ses, hvor høj en Grad af Agtelse og Hengivenhed Niels Tøxen havde vundet hos denne sin Discipel.

Under saadan Syssel med Undervisning af andre gled Tiden hen, saa Niels Tøxen først 7. Decbr. 1713 kunde underkaste sig theologisk Attestats. Prædikeprøven aflagde han 29. Decbr. s. A. Han opnaaede kun Haud illaud. ved begge Prøverne, en Karakter, der ikke ret passer til den skarpe Logik og den theologiske og sproglige Lærdom, som han siden lagde for Dagen. Men Sagen var sikkert den, at han kun i meget ringe Grad eller slet ikke havde haft Lejlighed til at høre Professorernes Forelæsninger. Strax efter Examen begav han sig tilbage til Vesterjylland, hvor han snart efter (1714) blev Kapellan hos Præsten Henrik Schnell i Nørre-Nebel og Lydum, Nabopastoratet til Sønder-Bork. I denne Stilling forblev han til Sognepræstens Død 1718, hvorpaa han drog til Kjøbenhavn for at sollicitere. Men uden indflydelsesrige Talsmænd, som

[1]) Brevet af 25. Febr. 1743 fra Tøxen til Biskop H. A. Brorson (s. ndf.).

han var, opnaaede han ikke noget, og maatte saa sidst paa Aaret antage en Kapellanplads hos Præsten Wulfgang Rhuman i Højelse og Lellinge ved Kjøge. Her forblev han til Præstens Død i Juli 1720. Gjerne havde han succederet i Kaldet, men da Matthias Bircherod, der var 12 Aar yngre end Tøxen og Kandidat med Non cont., blev ham foretrukken, maatte han blive i Højelse endnu et Aarstid, fordi den nye Præst kun var 22 Aar gammel, og derfor ikke strax kunde opnaa Ordination. Da saa Ventetiden var omme, rejste Tøxen atter til Kjøbenhavn for at søge, men forgæves. Der var altsaa intet andet at gjøre end paany at tage imod en Medhjælperplads. 1721 blev han da Kapellan hos Mag. Jacob Hansteen, Sognepræst for Vordingborg og Kastrup. Her tjente han nu i syv Aar, indtil Præsten ogsaa her døde. Niels Tøxen var saa vant til at se sine Forhaabninger skuffede, at han næppe har vovet at tænke paa at succedere i dette anseelige Embede, og der blev da heller ingen Tid til at søge, thi faa Dage efter at den gamle Præst var død, blev Nordmanden Christian Ramus, hidtil 2den resid. Kapellan ved Holmens Kirke, kaldet til Sognepræst i Vordingborg. Han var bleven Student nogle Maaneder efter Niels Tøxen; men hans Bane danner dens skarpeste Modsætning til dennes. Lykkelig begavet og heldig stillet var han tidlig bleven Kandidat og var allerede Præst i Kjøbenhavn, før Tøxen, hindret af sine fattige Kaar, havde taget Attestats. Efter at have været et Par Aar i Vordingborg, hvor han tillige var Provst i Baarse Herred og fik Titel af Consistorialassessor, blev han 1730 Sognepræst ved Helligaandskirken i Kjøbenhavn og to Aar derefter Biskop i Fyns Stift. Og dog overgik han i grundig theologisk Lærdom næppe sin lidet heldige Studenterkammerat, om han end vistnok har overgaaet ham i kirkelig Klogskab og Veltalenhed[1]). Da den pietistiske Strid udbrød, ikke længe efter

[1]) Chr. Ramus er ikke optraadt som Forfatter. Men derfor kan han gjerne have været en dygtig Theolog (s. foran S. 77 ff.).

at Ramus havde tiltraadt Bispestolen, og særlig da Pontoppidans Forklaring var udkommen, saa' Ramus næppe med meget gunstigere Øjne paa den ny Tid end Tøxen[1]); men han tog sig vel ivare for at vove sig saa vidt ud som denne, og skjønt Christian VI langt fra altid var vel tilfreds med Biskop Ramus's kirkelige Holdning[2]), forblev denne dog uantastet, og da han ældedes, fik han sin Søn til Medhjælper i Bispeembedet og til Successor, saa man vel kan sige, at faa gejstlige Mænd have været heldigere, i alt Fald i ydre Henseende, end Christian Ramus.

Da han i Begyndelsen af Aaret 1728 havde tiltraadt Embedet i Vordingborg, maatte Tøxen atter begive sig til Kjøbenhavn for at slide Kancelliets Trapper, og nu var Stillingen værre for ham end før, da han under sit Ophold i Vordingborg havde giftet sig, og nu med Hustru og Børn[3]) saa' sig henvist til »den yderste Armod«, som han selv siger i Fortalen til et Skrift fra denne Tid. Han havde nemlig foretaget sig det store Arbejde at omskrive den hebraiske Tekst i Davids Salmer til rimede hebraiske Vers, i Lighed med hvad Laurits Pedersen (Thura), Sognepræst i Nykjøbing p. F., i sin Tid havde gjort med »Højsangen«[4]). Da Tøxen imidlertid ikke havde kunnet formaa nogen Boghandler til at overtage Forlaget, og han selv ikke havde Raad til at lade Skriftet trykke, fik han en god Ven, der var det tydske Sprog mægtig, til at tilføje en metrisk tydsk Oversættelse af Salmerne, i Haab om, at Værket paa den Maade lettere skulde kunne bane sig Vej. Trykt blev det

---

[1]) Kirkehist. Saml. 3. R. I, 194.

[2]) Rørdam, Hist. Saml. og Studier II, 243. 297.

[3]) Mulig derved skal forstaas Stifbørn, da Tøxen første Gang var gift med en Enke. Begge hans Ægteskaber vare, ifølge Wiberg III, 528, barnløse.

[4]) Canticum Canticorum Salomonis Paraphrasi tum ligata Hebræa et Danica, tum prosà Latine adornatum. Hafn. 1640. (Ledsaget af en længere yderst rosende Anbefaling af Thomas Bang, Prof. Hebr. ved Universitetet).

dog ikke, men det foreligger i et sirligt Haandskrift (Gl kgl. Saml. 1313, 4°) med følgende Titel:

> Die nach denen Teutschen Kirchen-Gesängen gestimmte Davids Harffe, das ist die Psalmen Davids beydes auf Ebreisch und Teutsch in Lieder verfasset nach denen gewöhnlichen Teutschen Kirchen Melodien zu Belustigung und Erbauung derer Kinder Gottes dargestellet: Der Ebreische Text von Niels Pedersen Töxen, Mit-Diener im Wort der Gemeine zu Wordingborg, und der Teutsche Text von Emanuel Augustus Brochhausen. (752 Sider i 4°).

Skriftet er tilegnet Dronning Anna Sophia (hvis Navnemærke, A. S. med Krone over, findes anbragt uden paa Bindet). Tilegnelsen, der er dat. Kjøbenhavn paa Dronningens Fødselsdag (16. April) 1728 og undertegnet af Niels Ped. Tøxen, indeholder en kort Fremstilling af Davids-Salmens Betydning. I sin »møjsommelige og kummerfulde Tilstand« havde Tøxen fundet en Tilfredsstillelse ved at sysle med den gamle Salmeskat. Han forestiller nu Dronningen, at han i 13 Aar og derover havde tjent som personel Kapellan paa forskjellige Steder og for Tiden led stor Nød med sin Familie, hvorfor han anraabte om Dronningens Forbøn, at han ved Kongens Naade kunde blive hjulpen til et af de f. T. ledige Præstekald. — Der hengik dog endnu 4 Maaneder, inden han blev hjulpen. Den 16. August 1728 blev han endelig kaldet til Sognepræst i Verst og Bekke, et fattigt Kald i Andst Herred, nogle Mil fra Kolding.

Om Tøxens præstelige Virksomhed foreligger der stærke Lovord. Hans »alvorlige Nidkjærhed« berømmes; han var »elsket og æret af Menigheden«, »han bekymrede sig ikke om verdslige Sager«, hvorfor han — hvad der var ualmindeligt i hine Tider — forpagtede Præstegaardens Avling ud for ganske at kunne leve for sit Embede og sine Studier. Mange unge Mennesker bleve betroede til hans kyndige og omhyggelige Vejledning; i sit Levned kunde han i enhver

Henseende være et Mønster. — Dette er i sine Hovedtræk det Billede af Præsten i Verst, der siden uden Modsigelse fremdroges, den Gang han ved sin urokkelige Fastholden af hvad han ansaa for ægte evangelisk-luthersk Lære nedkaldte over sig en Anklage, der lød paa Ære, Liv og Gods.

Et Vidnesbyrd om hans fortsatte flittige Studier foreligger i følgende Skrift:

> Historisk Opmuntring, Det er: Et kort Begreb af den almindelige Historie saa vel Verdslige som Geistlige, som befatter i sig de fornemmeste og merkværdigste Forandringer, som have tildraget sig, ikke alleeneste i de fire store Monarchier; men endog i de fleeste Riger og Regieringer i Verden. | Samt GUds Kirkes Tilstand, fra Verdens Begyndelse og indtil denne Dag. Paa det eenfoldigste og korteste befattet udi Danske Riim af Niels Pedersen Tøxen, Sogne-Præst for Vierst og Becche Meenigheder ved Colding. Kbh. 1734. (272 SS. i 8°).

Skriftet er tilegnet Mag. Matthias Anchersen, Biskop i Ribe Stift, paa følgende Maade:

Gak, kiære lille Bog! til Riber-Biscops Dørre,
Bank paa, til nogen (om ey selv hand) dig vil høre!
Og siig, du kommer frem, som den, der er udsendt
Af een, som søger alt at være hans Client,
Som sig og skyldig nok bekiende maa at være
Til alt, hvis ydes kand til slig en Faders Ære,
Der ey foragtede en Fattig i sin Trang;
Men gav ham venlig Trøst og Raad saa mangen Gang,
Hvorved, næst HErrens Hielp, hand og fik Kongens Naade,
Der hand sig dristig, som Bisp Anchersen ham raadde,
Med Davids Harpe frem i Underdanighed,
For Danner-Konges Foed den samme lagde ned!
Siig, at hans Ønske er, du hannem maa behage,
Og at hand gunstigst vil med dig til Takke tage,
Skiønt du kun slet er klæd, det dig dog pryde skal,
At han dig lader staae blant sine Bøgers Tal!

Saa tvivler jeg ey paa, du jo antaget bliver,
Og mod Misundere hand dig vel Forsvar giver:
Thi finder du hos ham og brave Mænd kuns Gunst,
De Ondes Klaffer-Tand da søger dig omsonst.

Den »Davids Harpe«, hvortil der i ovenstaaende Digt hentydes, synes at have været en ny (men næppe mere bevaret) Bearbejdelse af det tidligere nævnte Haandskrift, idet Tøxen, istedetfor den tydske, har stillet en dansk, versificeret Gjengivelse af Davids Salmer ved Siden af de rimede hebraiske Salmer, han tidligere havde affattet. Saaledes maa det formentlig forstaas, naar J. Worm blandt Tøxens utrykte Arbejder nævner:

Davids hebraiske Harpe stemt efter den Danske Kirkes Toner, eller Davids Psalmer udsatte sangviis paa Hebraisk og Dansk.

En dygtig Hebræer maa Niels Tøxen i ethvert Tilfælde have været, da der blandt hans utrykte Skrifter ogsaa nævnes:

Oversættelse af det nye Testamente paa Hebraisk [1]).

I en langt senere Tid er en saadan Oversættelse foretagen til Israels-Missionens Fremme; men Tøxens Forsøg er vel mere end 100 Aar ældre.

Med Hensyn til ovennævnte historiske Rimværk kan bemærkes, at det giver, hvad Titelen lover, og man maa forundre sig over, at Forfatteren har formaaet at faa de mange tørre historiske Kjendsgerninger satte paa Vers. Poesi bliver det selvfølgelig ikke, men et ikke ueffent Kompendium af Verdenshistorien i hele dens Udstrækning. Den kirkehistoriske Afdeling er Forfatteren kommen bedst fra. Kirkehistorien blev næsten samtidig behandlet paa lignende Maade af Præsten Nicolaj Jæger i Elmelunde, og det kan være vanskeligt nok at sige, hvem af de to Rim-

[1]) Worm Lex. over lærde Mænd II, 509.

smede, den pietistiske Jæger eller den orthodoxe Tøxen, der bærer Prisen. Jæger er dog maaske den, der bedst har forstaaet at forme Sproget. Begge følte sig særlig tiltrukne af »Davids Harpe«. Ligesom der tidligere i dette Tidsskrift er anført en Prøve af Jægers kirkehistoriske Rimværk[1]), skal her meddeles en lignende af Tøxens, saa meget mere som hans Skrift nu vistnok kun kjendes af saare faa. N. M. Petersen har ikke en Gang faaet hans Navn med i sine »Bidrag til den danske Literaturs Historie«, hvad det dog nok kunde have fortjent.

GUd ved sin store Miskundhed
En Christen Mand opvakte,
Udi hans Bryst Frimodighed
Og store Dyder lagde.
Lutherus heed den HErrens Mand,
Af Augustiner Orden,
Er til et Lys for mange Land
Og HErrens Redskab vorden,
Skarpsindig og af Lærdom stor,
Skiønt ey af Adel-Stamme;
Men udaf HErrens reene Ord
Og Aandens Kraft kand bramme.
Af Værdighed hand stor ey var,
Paa Magt ey kunde driste,
Dog Pavens haarde Knude har
Opløst, saa den maa briste.
Det giorde hand ved Aandens Sverd,
Skiønt Verden monne fnyse,
Ja Satan og hans Helved-Hær,
Hand lader sig ey kyse.
Fem hundrede og sytten Aar
Forgik fra Christi Tide,
Før Luther HErrens Ordre faaer
Mod Aflads Kram at stride,
Tezelius, det Pavens Drog,
Allarmen først forvoldte,

[1]) Kirkehist. Saml. 4. R. V, 289 f.

Fra et til andet Sted hand tog,
Og Pavens Aflad solte.
Ublu hand turde sige: hvo
Derfor vil Penge give,
Om hand Mariam selv besov,
Det ham forladt skal blive.
Slig Dievelsk Løgn og Ondskabs Fund
Lutherus ey kand lide,
Tilbyder sig, med Pen og Mund
Mod Aflads Kram at stride.
Det agter Tezel stort ey om,
En Munke-Hær udryster,
Og strax med Pavens Band af Rom
Sig mod Lutherum bryster.
Med Raab og Skrig begiærer, man
Skal Luther strax fremsende
I Bolt og Jern, at mand saa kand
Den Kiættere opbrænde.
Nu havde Luther hidindtil
Dog Paven selver sparet,
I Haab, hand slige Hykler's Spill
Ey havde end erfaret.
Men strax, der Paven bruger Band,
Ham Nidkiærhed optænder,
Og Pavens Bullam strax paa Stand
Hand offentlig opbrænder.

Et ret mærkeligt Vidnesbyrd om, at det ogsaa i videre Kredse har været vel bekjendt, at Præsten i Verst var en lærd Mand, er det, at da der under General-Kirkeinspektionens Auspicier blev truffet Foranstaltninger til at skaffe en revideret Udgave af den danske Bibel, var Niels Tøxen en af de Mænd, til hvem man henvendte sig, som det fremgaar af følgende Svar fra ham paa en saadan Henvendelse[1]):

[1]) Orig. i Gl. kgl. Saml. 9 Fol. blandt Hans Grams store Samlinger til Bibelrevisionen, hvor der ogsaa findes Breve fra Præsterne Chr. Larsen i Brejninge, Fredrik Monrad i Aagerup, And. Bredenberg i Holbæk, Carl Ferdinand Treu i Jyllinge samt Rektor Chr. Falster i Ribe angaaende samme Sag.

»De høye Herrers gunstige Ordre af dato 18de April sidstafvigt haver ieg med underdanig Ærbødighed annammet, og i hvor vel ieg finder mine Kræfter alt for ringe og skrøbelige til at udvise i saa høye og vigtige Ting den profect, som mine Høygunstige Herrer, efter deres gode Tanker om min ringe Person, af mig mueligt kunde vente, saa har ieg dog ingenlunde tort undslaae mig fra det mig paalagde Arbeyde, men, saa snart mueligt var, efter høybem^te^ Ordre foretaget mig de resterende Bøgger i dend mig foreskrefne Bibel, og nu ved Guds Bistand bragt det saa viit, at ieg hermed underdanigst indsender mine eenfoldige og ringe Betænkninger over bem^te^ Version, saa viit de h. 4 Evangelister er angaaende, ydmygst bedende, dette mit ringe Arbeyde maa i Naade optages, da ieg imidlertid, saa viit Gud vil forlæne Aand og Naade, skal stræbe at gaae videre frem. At ieg icke før har kundet anmælde, hvad for Versioner mig er kommen til Hænde, er skeet een Deel af dend Aarsag, at det er kun gandske kort Tid, siden ieg fik nogle faa til Laans, nemlig Vulgat: Vers:, Lutheri paa Hollandsk, Erasmi, Schmidii, Tremellii et Bezæ, en gammel Tydsk, hvis Author er ubekiendt, een Engelsk; een Deel af Frygt, at de Versioner, ieg med Møye har samlet, skulde af andre være betagne, da ieg hafde ikke vidst Raad: thi mit Biblioteque er, i Henseende til min Fattigdom, saa usel og ringe, at ieg haanes ved at næfne det, og hos andre her omkring ere Bøgger, helst af det slags, heel rare at bekomme; beder derfor ydmygst, De Høye Herrer ville tage dette i gunstigst Consideration og ikke regne mig min Seendrægtighed herudi til Onde. Ieg forbliver med ald underdanig Veneration

mine Høygunstige Herrers
underdanigste og ydmygste Tiener

Vierst d. 18. Junii 1739. Niels Tøxen[1]).

Udskrift til General-Kirkeinspektions-Kollegiet.

---

[1]) Hvor Breve, som her, ere meddelte efter Originalerne, er den op-

Naar J. Worm[1]) blandt Tøxens utrykte Arbejder nævner »Observationes biblicæ over det gamle og ny Testamente, efter Begjæring indgivne til Missions- og General Kirke-Inspections-Collegium«, saa maa det være, hvad han i Henhold den ovenomtalte Opfordring havde udarbejdet.

Paa den Tid, da hint Bibelarbejde blev betroet Præsten i Verst, synes han at have staaet i bedste Forhold til Autoriteterne, og dog havde han vistnok allerede den Gang gjort det for ham skjæbnesvangre Skridt at undslaa sig for at indføre den ved kgl. Anordning af 22. Aug. 1738 autoriserede Forklaring af Katekismus, som Hofpræst Erik Pontoppidan efter kgl. Opfordring havde udarbejdet[2]). Men hans Vægring var ikke kommen til almindelig Kundskab. Da den daværende Biskop i Ribe, Matthias Anchersen, nemlig havde affordret Tøxen en Erklæring angaaende hans Vægring, havde denne indgivet en meget udførlig, fra et strængt orthodox-luthersk Stade affattet Motivering af sine Betænkeligheder ved Bogens Indførelse til Kirke- og Skolebrug, og derved havde Anchersen ladet det bero, da han vidste, at Kristendomsundervisningen ingenlunde vilde blive forsømt i Verst og Bekke Sogne, om end Pontoppidans Forklaring ikke blev indført der for det første. Mulig har Biskop Anchersen heller ikke personlig interesseret sig for »Forklaringen«, der, hvad godt den end visselig indeholdt, i ethvert Tilfælde ved sit store Omfang (759 Paragrafer foruden Tillægene) og sit langt fra altid tilstrækkelig klare og enfoldige Sprog vilde lægge et tungt Aag paa Børnene.

Stillingen forandredes imidlertid, da Hans Adolf Brorson 1741 blev Anchersens Efterfølger paa Ribe Bispestol, thi han tilhørte jo ganske den pietistiske Retning, og

---

rindelige Retskrivning beholdt; Afskrifter ere derimod gjengivne med vor Tids.

[1]) Lexicon over lærde Mænd II, 509. Worm synes at have haft biografiske Oplysninger affattede af N. Tøxen selv til Raadighed, da han skrev om ham.

[2]) Se Kirkehist. Saml. 4. R. I, 688—90.

for ham maatte det derfor ikke blot være en Embedssag, men ogsaa en Hjærtesag, at Pontoppidans Forklaring blev eneraadende i hans Stift. Paa S. Hans Landemode i Ribe 1742 gav han derfor Provsterne et alvorligt Paalæg om at sørge for, at Bogen blev indført allevegne. Og da dette Paalæg endnu ikke bar tilstrækkelig Frugt, udfærdigede han paa Efteraarslandemodet i Varde s. A. følgende:

Monitum Synodi Vardensis 12. Nov. 1742.

Saasom man ikke uden største Forundring maa erfare, at endog blandt Præsterne findes de, som vægre sig ved at indføre Pontoppidans Catechismi Forklaring, kaldet Sandhed til Gudfrygtighed, i deres Menigheder, saa ville Domini Præpositi, naar deres derom gjorte alvorlige Formaninger og Forestillinger intet kan frugte, ufortøvet hos vedkommende reqvirere deres skriftlige Erklæring paa, af hvad Aarsag de nægte at indføre en Bog i Menighederne, som dertil er ikke alene af Facultate Theologica approberet, mens ogsaa af D. Kongl. Majestæt selv allernaadigst anbefalet, og samme mig saa snart mueligt tilsende[1]).

Dette Monitum kaldte Niels Tøxen frem, idet han tilstillede Biskoppen den motiverede Afvisning af »Forklaringen«, som han i sin Tid havde sendt Biskop Anchersen, og ledsagede den med følgende Brev:

Velædle og Højærværdige Hr. Biskop!

Efter det Monitum, som D. V. Højærv. i sidste Varde Landemode skal have udgivet, angaaende den Catechismi Forklaring, som kaldes Sandhed til Gudfrygtighed, finder jeg mig forpligtet til at indsende hosfølgende til D. H.s

[1]) Dette Stykke saa vel som en stor Del af det følgende foreligger i en god samtidig Afskrift i Kallske Saml. 93 Fol. Blandt Kirkeinsp.-Kollegiets Sager Nr. 35 i Rigsarkivet findes en Del af Skrivelserne, dog ikke saa fuldstændig som i fornævnte Samling. Ogsaa i Ny kgl. Saml. 1129 b. i 4° og i Thottske Saml. 350 i 4° findes Afskrifter. Særlig kan mærkes en af N. Tøxen selv ført Kopibog (Univ.-Bibl., Additamenta 177, 4°).

gunstige Eftersyn og gudelige Betænkning, takkende derhos inderlig den fromme naadige Gud, som uden Tvivl ved sin Aands Drift har bevæget D. H. til at lade fornemme, af hvad Aarsag samme Forklaring endnu ikke af en Del af os er bleven antaget og i Kirker og Skoler indført, paa det vi ikke skulde dømmes uforhørte, eller imod vore Samvittigheder imponeres og paabyrdes at antage og forplante i de os betroede dyrekjøbte Menigheder nogen Lærdom, som strider mod Guds hellige Ord og vore symboliske Bøger. Jeg tilstaar og bekjender derfor, at der er tvende høje og vigtige Ting, som afskrækker mig fra at antage og bifalde samme Forklaring. Det ene er den faste Forsikring, vi i slige Tilfælde haver om vor allern. Konges Villie, som os ofte og kundbar nok er bleven foreholdt, nemlig at vi skulle blive ved den rene guddommelige Lære efter den Augsburgiske Confession; kan derfor ikke tro, at forbemeldte Forklaring er den, som i H. Kgl. Maj.s allern. Reskript af dato 22. Aug. 1738 er bleven befalet, eftersom derudi allern. meldes om en saadan Forklaring, som af samtlige Professorer i det theologiske Facultet ved Universitetet i Kbhvu. skal nære approberet, af hvilken Beskaffenhed forbemeldte Forklaring ikke ses at være; skulde og være bedrøveligt, om det hele theologiske Facultet skulde bifalde alt det, som i samme Bog findes befattet. Det andet og vigtigste er dette, at forbem. Bog haver i sig megen Surdej, som lettelig kan gøre den ganske Dej sur, det er, fordærve den ganske christelige Lærdom, naar den i Menighedens, besynderlig de unges, Hjerter bliver indplantet. Som det derfor er ufornødent vidtløftigen at melde om en Lærers Pligt og Ed, eftersom sligt er D. H. langt bedre bekjendt, end jeg enten formaar eller behøver at anføre, saa beder jeg alene ydmygst, at D. H. vil gunstig lade sig behage at efterse Aarsagerue (som hermed følger), hvorfor jeg ikke med en god Samvittighed kan antage eller bifalde forbem. Forklaring, da jeg visselig forhaaber, at D. H. skal ej alene faderlig skaane min og andres Samvittighed, men endogsaa

selv, som en tro Zions Vægter, bære Omsorg for, at saadanne Anstødsstene kunde ved gudelig Forbøn og alvorlig og underdanigst Andragelse for H. Kgl. Maj., om mueligt er, removeres. — Til Slutning maa jeg fordriste mig at erindre, at disse medfølgende Aarsager ere tilforn til sl. Hr. Biskop Anchersen bleven indsendte, og virkede da (Gud ske Lov) saa meget, at jeg blev fri for at besvære min og de mig betroede Samvittigheder. Det samme jeg endnu ydmygst formoder og beder for Christi Skyld; forblivende med al Guds Naades og Velsignelsers trohjertige Erønskning

Deres Velædle Højærværdigheds
allerydmygste Tjener
Niels Tøxen.

Vierst d. 8. Dec. 1742.

Aarsagerne, hvorfor jeg ikke med en god Samvittighed kan antage og bifalde den ny Catechismi Forklaring, ere, som følger[1]).

1.

I den 42de Qvætion understaar Autor sig uforsvarligen at corrigere den evige Visdom, Christum selv, som befatter os Loven udi 2 store Bud om Kjærlighed til Gud og vor Næste, og siger, at al Loven og Propheterne hænger derudi, Matth. 22. Men Denne indfører os falskelig det 3die Bud, om Kjærlighed til os selv, hvilken Loven dog ingensteds befaler. Og hvor stor Behag han finder i denne sin Kunst, kan man deraf mærke, at han paa adskillige

[1]) Da Tøxens »Aarsager« til hans Afvisning af »Forklaringen« trykt vilde udgjøre et Par Ark, har jeg maattet nøjes med at anføre hans Hovedindvendinger uden at kunne medtage alle hans Argumenter, skjønt disse forøvrigt ikke savne Interesse, da de baade vise Forfatterens omfattende Skriftkundskab og øvrige theologiske Lærdom, og tillige afgive en god Prøve paa den orthodoxe Kirkelære i Modsætning til den pietistiske Theologi, der dog hos Pontoppidan vel næppe fremtræder i skarpeste Form. Ved — — — er i det følgende antydet Udeladelser af større eller mindre Omfang.

Steder igjentager det samme, besynderlig i Indholdet af den anden Tavle, hvor han svatser hel unyttelig om den ordentlige Kjærlighed til sig selv, saa det lader sig ansee, han agter ikke stort om Christi egen Forklaring, mindre de gamle gudfrygtige Fædres, som gemenlig alle forklarer Christi Ord hos Matthæus saaledes:

Proximum, inqvit Christus, diliges. Non dicit: Seipsum; nam hoc alioqvin plus satis facimus, sed: Proximum. — — —

2.

I den 316 Qvæstion[1]) viger Autoren fra Guds Ords rene Sandhed og følger (1.) hine Pelagianer, som i den Augsb. Confession fordømmes, (2.) Papisterne, som slutter saaledes, Concil. Trident,: »Si qvis dixerit, homini renato et in gratia Dei constituto Legem servare esse impossibile, Anathema sit.«

Men hvor er der vel funden nogen iblandt de allerhelligste, som har turdet understaa sig at sige, at han har elsket Gud af ganske Hjerte, af ganske Sjæl, af ganske Sind, af al Magt, og sin Næste som sig selv!

Hyklere og Øjenskalke, som forstaar ikke Loven ret, og indbilder sig, at den taler alene om udvortes Gjerninger, de lade sig vel tykke, at de kunne lettelig holde den, som Pharisæerne i Templen, Luc. 18. og den unge Person, Matth. 19. samt hine usle Munke i Pavedømmet, som indbilder sig, at de kunne have saa stor Overflødighed af gode Gjerninger, at de vel og kunne sælge andre deraf, og andre deslige. Men imod saadant ublu Foregivende vidner ikke aleneste Guds Ord, men endog Samvittigheden selv, og den øjensynlige og haandgribelige daglige Erfarenhed overbeviser os, at det er plat umuligt at holde Guds Lov. — —

[1]) Lyder saaledes: »Kan man holde Guds Lov og Bud? Svar: Ja, dersom man ret elsker Gud, da baade maa og kan man ved Christi Kraft holde Guds Bud i en Evangelisk Aands Oprigtighed, endskjønt ikke efter Lovens yderste Strænghed« (osv.).

— Ja naar vi end ere forløste fra Djævelens Rige, oversatte i Guds Naades Rige og benaadede med Aandens Førstegrøde, saa kunne vi dog ikke gjøre det; thi Arvesynden bliver dog siddende i os, saa længe vi ere her i Verden, og vort forvendte Kjød strider stedse imod Aanden.

Derfor skriver Philippus Melanchton in Apologia Augustanæ Confessionis pag. m. 93: »Lex semper accusat, cum Legi nunqvam satis faciamus, id qvod tota Ecclesia confitetur«. — — —

Billigen sætter vi derfor imod Papisternes Forbandelse en anden Forbandelse, beskreven af Hieronymo saaledes: »Maledictus, qvi dixerit, Legem esse possibilem homini in hac nimium depravata natura existenti et corpus peccati gerenti«.

3.

Følger Autor herudi hine Vederdøbere og Svenkfeldianere, som raaber med fuld Hals, at det er en Christen ikke alene muligt, men endog let at holde Loven, tvært imod den hellige Skrift, som vidner alene, at Christi Aand begynder vel i de troende en ny Lydighed, men formedelst Syndens Levninger i Kjødet kommer samme dog ikke her til nogen Fuldkommenhed; men vi have alene Aandens Førstegrøde, Rom. 8. og vente i Aanden formedelst Troen den Retfærdighed, som man skal haabes til, Gal. 3. — — —

Det var derfor at ønske, at denne Autor maatte henvises til det Selskab, han haver udvalgt sig, og lade Guds Kirke hos os uforvirret med saadanne grove Vildfarelser, at de unge ikke skulle nødes til ligesom med Mælken at drikke, det er suge, den allerfarligste Forgift, hvilket visselig vil blive ham til et hart Ansvar paa Guds Doms Dag.

Ikke bedre bærer Autor sig ad i den 76 Qvæstion, hvor han i sit spidsfindige Svar statuerer, at man kunde baade rettelig kjende Gud og rettelig elske, frygte og forlade sig paa hannem. Nu spørges her, hvad han paa det Sted vil have forstaaet ved det Ord »ret«? Skal det her være det samme som »fuldkommeligen«, da er dette alle-

rede nok refuteret; men skal det forstaaes, som han forklarer det med sin ny Talemaade i den 316 Qvæstian, nemlig at man kan gjøre det i en evangelisk Aands Oprigtighed; da taler han ikke bedre herudi end den lutherske Kirkes arrigste Fjender Jesuiterne, af hvilke en Del uden Blusel foregive, at dette Bud om Kjærlighed til Gud forpligter os ikke til den allerfuldkommeligste Kjærlighed, men aleneste til saadan en Kjærlighed, som kan passe sig med vore Kræfter og opfyldes at os, saa at naar Loven befaler at elske Gud af ganske Hjerte og al Magt, skulde det ej videre bemærke, end at elske inderlig, og saa vidt os muligt er i denne vor fordærvede Tilstand; hvorudover de skammer sig ikke ved at beskylde haardeligen den salig Dr. Luther, fordi han har lært, at det er Menneskene umuligt at holde de tvende store Bud. Men hvad Under er det, et denne salige Guds Mand maa lide sligt af aabenbare Fjender, naar de, der give sig ud for den Augsburgiske Tros Bekjendere, ville ikke skaane hannem, saasom denne Autor, der i saa Maade blæser udi ét Horn med disse Jesuiter. Men lader os dog agte, hvad Sammenhæng og Sandhed der er i hans Ord: Naar han siger ikke aleneste her, at man kan rettelig tjene Gud, elske hannem og forlade sig paa hannem, men endog i forbemeldte 316 Qvæstion, at man kan og skal holde Guds Bud i en evangelisk Aands Oprigtighed, skjønt ikke efter Lovens Strænghed, da begaar han derudi tvende Vildfarelser. Den ene, at man kan holde Loven, skjønt ikke efter Lovens Strenghed, hvilket er en pur Contradiction, efter Jacobi Ord, Cap. 2: Om nogen holder den ganske Lov og synder i ét Bud, han er skyldig i dem alle. Den anden, idet han siger, at man kan holde Loven i en evangelisk Aands Oprigtighed, hvilket er jo det samme, som Jesuiterne sige, at naar man gjør, saa vidt muligt er, saa er Loven holdt. — — — —

(Afsnittet slutter med følgende Citat:) Hieronymus, Epist. 70 ad Chtesiphontem adv. Pelagianos: Hæc sola hominibus perfectio est, si imperfectos se esse noverint.

4.

I den 395 Qvæstion[1]) beskriver Autoren os Naadestanden paa en confus og fremmed Maade, og deler ikke (som en retsindig Lærer bør) Sandheds Ord rettelig, men mænger det ene blandt det andet, sætter Foreningen med Gud og Igjenfødelsen forved Retfærdiggjørelsen, og i saa Maade synes at ville formørke os den salige Lærdom om Syndernes Forladelse, som uden al Tvivl er den første og fornemste Velgjerning, vi have af vor Herre Jesu Christo, uden hvilken vi ikke kan blive delagtige i de andre; thi hvor er det muligt, at vi kunne blive forenede med Gud, førend vi først have faaet den i Retfærdiggjørelsen. — — — Naaden bestaar i Syndernes naadige Forladelse, den naadige Antagelse og Forligelse med Gud, hvorudi Troens Frugter slet intet kan gjøre, maa ikke heller herudi mænges, som Autor hel uforsigtig (at jeg ikke skal sige værre) bærer sig ad pag. 223 i den nye Saliggjørelses-Orden[2]), han der indfører og foreskriver de unge, hvor han § 30 siger, at Troen strax (førend han engang nævner Retfærdiggjørelsen) beviser sig virkende i Kjærlighed til Gud og sin Næste, og i saa Maader ligesom indfører os Papisternes Fidem formatam in actu Justificationis, hvorudover han og vel kan fortjene samme Refutation som hine af Phil. Melanchtone in Apol. Aug. Confessionis pag. m. 92. — — — Naar derfor Apostelen siger, at Troen arbejder formedelst Kjærlighed, da beskriver han med disse Ord ikke Troens Substans og Væsen, men alene dens Virkning. — — —

---

[1]) »Hvad er Naadestanden? En salig Samfund og Forening med Gud, som for Christi Skyld ved sin Aand igjenføder den syndige Sjæl, forlader den sine Synder, beklæder den med Christi Retfærdighed, udfrier den af Syndens og Satans Strikker, og daglig fornyer den til sit Billedes Lighed igjen«.

[2]) Bag efter »Forklaringen« følger som Tillæg »Kort Begreb af den saliggjørende Sandhed, fremstillet i sin naturlige Sammenhæng« (bestaar af 42 Led).

5.

I den 486 Qvæstion[1]) bliver Autor ved at sammenmænge uden tilbørlig Forskjel de adskillige Naadens Gjerninger, og vil endelig have Igjenfødelsen forved Retfærdiggjørelsen, da det er dog højlig fornødent at observere den rette Orden imellem dem, paa det den sande Trøst af den Retfærdighed, som tilregnes os ved Troen alene, kan bevares pur og ren, at den ikke skal berøves de beængstede Samvittigheder. — — —

6.

I den 485 Qvæstion[2]) sigter Autor ikke til meget godt; thi endog han her forblommer sin Mening under det tvetydige Ord »menneskelig Lærdom«, saa kan man dog let mærke af Svaret, at han forkaster al den Kundskab, som man ved menneskelig Fornuft og Flid kan have af Guds Ord, og kalder samme at imodstaa Guds Ords Kraft; det er, han forkaster aldeles det, som Theologi kalde carnale studium. Om denne Post haver Kirken en stor Strid med Fanaticis, og bestaar samme udi disse tvende Poster: (1) om et Menneske, som er endnu ikke igjenfødt, kan alvorligen høre Guds Ord og med Flid og Ærbødighed overveje det samme. (2) Om Gud vil vise sig kraftig ved samme menneskelige Flid, Hørelse og Betragtelse, og give Menneskene den Helligaand og Troen. Hine sige Nej; men vi

---

[1]) »Hvad forstaas ved det Ord Helliggjørelse? I den vidtløftige Mening begriber det i sig disse tre uadskillige Ting, Igjenfødelsen, Retfærdiggjørelsen og Fornyelsen. Ellers betegner det ofte alene den daglige Fornyelse«.

[2]) »Sig mig den egentlige Forskjel paa menneskelig Lærdom og guddommelig Oplysning! Hin læres ved menneskelig Fornuft og Flid af Guds Ord, hvis Kraft da imodstaas. Denne virker ved samme Ord af den Helligaand, som da faar Sted og bor i Sjælen. Hin er ikkun i Hjernen alene, og en blot historisk Kundskab, denne indtager Hjertet. og er samlet med en levende Forfarenhed. Hin lader Mennesket blive i sin Ondskab, denne begynder at borttage Villiens Gjenstridighed«.

sige Ja til begge Dele og bevise sligt (1) med Pauli Ord, Rom. 1, 19. 20. 21. (2) med Skriftens Exempler: Nicodemus, da han endnu ikke var igjenfødt, kom til Christus og gav ham Vidnesbyrd om hans Lærdom, at den var af Gud, endog han var derom alene bleven overbevist ved Miraklers Kraft, Joh. 3. Kammersvenden af Morland læste Skriften, endog han havde endnu ingen Kundskab om Christo, Act. 8. Paulus, som endnu ikke var omvendt eller igjenfødt, svarede, saa snart han hørte Røsten fra Himmelen: Herre! hvo est du? og hvad vil du, at jeg skal gjøre? Act. 9, 5. 6. Saadanne Eksempler have vi i Cornelio, Act. 10. Lydia, Act. 16. Beroenserne, Act. 17. Thi Ordenen, som Gud har ladet sig behage at bruge i Menneskenes Omvendelse, er denne: Den allerførste Grund til Omvendelse lægges af Gud selv, og det ved det himmelske Kald, som kommer af idel uforskyldt Naade, og forrettes ved Ordets Prædiken; derpaa maa endelig for det andet følge Ordets Hørelse, og det ikke paa en lunken, kold eller letsindig og efterladen Maade, men alvorlig, med god Flid og Overvejelse; og saadan Hørelse, saadan menneskelig Flid har Gud for det tredie lovet at velsigne saaledes, at derpaa skal følge Menneskets Oplysning og Omvendelse. — — —

Og ihvorvel det er saa langt fra, at et Menneske, naar han hører Ordet, skulde af sig selv kunne tro eller bifalde det — — med mindre Gud selv oplyser ham ved Ordet, saa har det dog behaget Gud at bruge det udvortes Middel, paa det at Menneskene skulde have Afsky til Enthusiasteri, og holdes inden Lydigheds Grænser, og for at sætte et vist Maal, som Menneskenes flygtige og ustadige Sind skulde lade sig binde til i de guddommelige Ting. Dette maa jo endelig tages i Agt for hine fanatiske Aanders Skyld; som og Lutherus in 3 Tom. Jen. Fol. 69 giver i saa Maade god Undervisning imod hine Himmelske Propheter, som foregave, at de udvortes Ting (nemlig at høre og lære Guds Ord, og at annamme Sacramentet udvortes) nytter intet til Salighed; men Aanden, siger de, maa og gjøre det. Derimod

lærer Doct. Luther saaledes: Gud handler med os paa tvende Maader: først udvortes ved Ordet og Sacramenterne, dernæst indvortes, at han saaledes vil have sit Ord og Evangelium af os uforagtet. Dette kunne hine fanatiske Aander ikke enten begribe eller forstaa og fordrage. — — — —

7.

Uden mindste Skin af Sandhed, ja uden al Samvittighed statuere Autor i den 587 Qvæstion, at Guds Villie kan ske paa Jorden af Menneskene, ligesom den sker af Englene i Himmelen. Ak Herre Gud! Hvor kan dog Satan forblinde Menneskene med en pharisæisk Stolthed, at de kjende aldeles intet til deres egen Skrøbelighed og Elendighed! Men monne den sl. Luther have lært ham saaledes at forklare den 3die Bøn i vort hellige Fader vor? Nej, der er saa stor Forskjel imellem Luthers og hans Forklaring som imellem Lyset og Mørket. Denne tilskriver hen Menneskene alle Ting, ja endog i højeste Grad, nemlig at de kunne fuldkomme Guds Villie baade efter Loven og Evangelium (som han beskriver den i den foregaaende 583 Qvæstion) og det med lige saadan Oprigtighed, Glæde og Alvorlighed som Englene i Himmelen (og hvorfor da ikke i lige saadan Fuldkommenhed[1]); thi hvad udretter Autor andet med denne sin subtile Distinction, end at han dermed gjør sig selv absurd og indvikler sig, som han fortjener, i idel Contradiction. Lutherus derimod betager os Mennesker og vore Kræfter alle Ting i at fuldkomme Guds Villie, og tilskriver Gud Herren det alene som hans egen Gjerning, saa at, dersom Guds Villie skal ske hos os, da maa Gud forhindre alle vore onde Raad og alle vore ugudelige Idrætter, med hvilke vi forhindres, at vi ikke hellige Guds Navn. — —

Disse ere de vigtigste Poster, for hvis Skyld ingen

[1]) Denne Begrænsning havde Pontoppidan nemlig gjort, da han svarede Ja! paa det Spørgsmaal: Kan Guds Villie ske paa Jorden af Menneskene, ligesom den sker i Himmelen af Englene?

retsindig Lærer kan med en god Samvittighed antage eller bifalde denne Catechismi Forklaring. Desforuden viger Autor derudi ogsaa paa adskillige andre Steder fra den rene Sandhed, saa at dette Skrift stemmer kun slet overens med sin høje Titel, undtagen i det gode, som Autor har laant af andre, hvoraf han dog en god Del med Surdej har fordærvet. — — (En Mængde Exempler paa saadan formentlig Fordærvelse af den sunde Lære anføres).

Paa denne Fremstilling af Tøxens Indvendinger mod Pontoppidans Forklaring gav Biskop H. A. Brorson følgende Svar, der, skjønt det er vidtløftigt, dog meddeles nogenlunde fuldstændigt (med Forbigaaelse af nogle Citater), da det er ret kvikt skrevet og idet hele giver et fordelagtigt Billede af dets Forfatter.

Velærværdige, Højtærede, Kjære Hr. Pastor!

D. V.s beærede af 12. Decbr. a. p. tillige med hosfølgende Aarsager (etc.) har jeg rigtigt erholdt; men at samme ikke tilforn er bleven besvaret, dertil er Aarsagen, en Del fordi Deres Skrivelse ankom den Tid, da jeg ved de mange ved Aarets Udgang forefaldende Forretninger var særdeles occuperet, en Del fordi jeg dagligen har ventet, at den af Deres kjære Broder saa længe reqvirerede Erklæring om samme Post dog endelig skulde indløbe, da jeg, ifald hans og Deres Meninger og Rationes maatte være de samme, kunde, for den kostbare Tid at vinde, besvaret begge paa en Gang. Men som fra ham intet er endnu indkommet, saa har jeg mit Svar ikke længere kunnet holde tilbage.

D. V.s Hovedpaastand mod Pontoppidans Catechismi Forklaring er tvende Slags. Den første er en Tvivl hos Dem, om samme er af Hs. Kgl. Maj. anbefalet. — — Men hvoraf D. V. kunde finde den allermindste Aarsag til den allerringste Tvivl, gaar langt over mit Begreb, da (1) Sagen er det hele Land bekjendt; (2) Bogen svarer saa tydelig til

det kgl. Rescript af 22. Aug. 1738 og viser, at den og ingen anden kan være den allern. anbefalede Catechismi Forklaring, nemlig baade af Facultate Theologica approberet og i Waisenhuset trykt, og som ej alene paa første Titelbladet og i Fortalen, men endog i den pag. ult. anførte Extract af Hs. Kgl. Maj.s allern. Privilegio, dat. Frederiksborg d. 19. Julii 1737, viser udtrykkelig, at det er den, som efter H. K. M.s Befaling til almindelig Brug i Skolerne og Kirkerne i begge Kongeriger skal introduceres. Og posito, at der endnu, skjønt uden al Grund, kunde være nogen Tvivl tilovers, saa burde dog samme være hævet ved mit Monitum Synodi Ripensis 1742 saaledes lydende: »Domini Præpositi ville uophørligen drive paa, at ej alene Catechisationen allevegne af vedkommende med al gudelig Flid og Munterhed øves og fortsættes, men endogsaa den af Hs. Kgl. Maj. for saa lang Tid allern. anordnede Pontoppidans Catechismi Forklaring, kaldet Sandhed til Gudfrygtighed, alle Steder læres og bruges, og hvor den endnu maatte fattes, uden videre Forhaling introduceres. Men skulde Deres alvorlige Formaninger til vedkommende paa et og andet Sted være frugtesløse, da ville Provsterne det ufortøvet anmelde og tillige forklare, hos hvem Skylden findes, være sig Lærere eller Tilhørere, paa det man kan se sig i Fremtiden uden Ansvar.« — Desforuden tilstaar De jo selv i bem. Deres Skrivelse, ved de mig tilsendte Rationes at have udvirket saa meget hos afd. Biskop Anchersen, at De blev fri for at besvære Deres og Deres Tilhøreres Samvittighed, nemlig med ovenst. Catech. Forkl., og dermed beviser, at De har anset den som en Bog, der var Dem og Deres Tilhørere anbefalet; saa her kunde plat ud ingen Tvivl have fundet Sted; et posito, non concesso, saa kan det umuligt paa nogen Maade lade sig forsvare, at D. V. ikke i allerund. uforbigængelig Lydighed imod D. Kgl. Maj.s allern. Befaling har gjort betimelig Forespørgsel, om denne var den allern. anbefalede Forklaring, eller hvor den var at finde. — Den anden Paastand er, at ovenbem. Cat. Forkl.

er ikke saaledes, at De den med en god Samvittighed kan antage eller bifalde, til hvilken Ende De da anfører mange haarde Beskyldninger imod Bogen og dens Autor, som begge kan defendere sig selv og behøver ikke min Forsvar: følgelig jeg ikke svarede et Ord derpaa, dersom det ikke skete i Forhaabning at convincere Dem og derved, om mueligt, megen Fortræd og Ulempe at forekomme. Til hvilken Ende jeg giver Dem paa Deres anførte Rationes efterfølgende at betænke.

Ad Causam 1mam.

Hr. Tøxens Ord lyder saaledes: I den 42. Qvæstion understaar Autor sig uforsvarligen at corrigere den evige Visdom, Christum selv, som befatter os Loven i 2de store Bud ... men Denne indfører os falskelig det 3die Bud ... — Hr. Pontoppidans Ord, hvoraf Hr. Tøxen fremleder ovenstaaende Beskyldninger, lyder af den 42. Qvæstion saaledes: »Den moralske Lov grunder sig paa Guds hellige og retfærdige Natur, og altsaa indeholder Guds uforanderlige og bestandige Villie til alle Mennesker i alle Tider, som er Kjærlighed imod Gud, sig selv og Næsten.« — Efterdi Hr. Tøxen har anstillet sig, som han havde aldrig hørt om den uskyldige Kjærlighed til sig selv, eller at det er Guds Villie til alle Mennesker saaledes at elske sig selv, maa jeg bede ham læse Rambachs Theologiam Moralem, pag. m. 395, hvor den Sag ganske tydelig og grundig udføres og bevises, conf. Buddæi Theol. Moral. pag. 484 et seqv. Især er mærkværdig den gamle excellente Theologi Danhaveri Definition in Hodosophia pag. 514:

Ἑαυτοφιλία est affectus animæ humanæ et virtus, qvå homo seipsum, corpus suum, animum, vires, qvatenus sunt Dei creaturæ et conditæ ad ejus imaginem, agnoscit, æstimat, ponderat, sibi bene vult, bonum suummet qværit, corpus, vitam, famam pro viribus tuetur *ὁλοκαρδίως*, promte, voluntarie, ardenter, gratuito, constanter, legitime post Deum Summum.

At den uskyldige Egenkjærlighed har været in statu confectionis, ligger aabenbare i Tingen i sig selv; thi da vore første Forældre havde Guds Billede, følgelig elskede alt det, som Gud elsker, uden Exception, saa maatte de jo da nødvendig elske sig selv, som vare da saa meget yndige og elskelige for Gud. At den Egenkjærlighed ved Syndefaldet blev med Guds Billede fordærvet, behøver, foruden den bedrøvelige Forfarenhed, ingen Bevisning, allerhelst Hr. Tøxen det selv concederer; men, mon nogen kunde tvivle paa, at den, som bliver født af Gud, annammer den Helligaand, forenes med sin Frelser, faar den sande Tro og en oprigtig Kjærlighed til Gud, om han da ikke ogsaa faar en oprigtig Kjærlighed til sig selv. Dette er jo uimodsigeligt og ligger aabenbart i Christi Ord: Du skal elske din Næste som dig selv, hvor ἑαυτοφιλία ikke alene af Christo supponeres, men endog approberes og fastsættes som en uforanderlig og guddommelig Regel, hvorefter al oprigtig Kjærlighed til vor Næste skal prøves og maales. Men dersom vi med Hr. Tøxen ville sige, at ingen har anden Egenkjærlighed end den uordentlige eller syndige, hvad bliver da Meningen i Jesu Ord, naar han, efter tuam hypothesin, befaler: Du Menneske maa plat ud paa ingen Maade elske dig selv, men du skal elske sin Næste som dig selv; og da al Egenkjærlighed, secundum te, maa nødvendig formindskes ved Guds Kjærligheds Formerelse i Hjertet, saa kan den umulig være Norma et Regula caritatis erga proximum.

Hvo tilstaar ikke gjerne, at den uordentlige Egenkjærlighed er Kilden til al Jammer, som er paa den ganske Jord og i det dybe Helvede; men derimod er det ogsaa vist, at den ordentlige Egenkjærlighed baade hindrer ubeskrivelig meget ondt og befordrer ligeledes det gode, hvorfor ogsaa Guds Forjættelser og Trusler grunder sig derpaa. Og da herudaf let ses, hvor fornøden det er at distingvere inter amorem sui ipsius ordinatum et inordinatum, saa vises og derved tydeligen, at de Talemaader, at fornegte sig selv,

afdø fra sig selv etc., ikke kan forstaas om Personen i sig selv, nemlig saa vidt som han er enten en Guds Skabning eller et Guds Barn, Jesu Brud, den Helligaands Tempel, Guds Arving og Christi Medarving, men om den gamle Adam, syndige Naturs fordærvede Lyst og Begjærlighed i Mennesket, ligesom Christus paa denne Maade og ikke anderledes befaler os at afhugge og udrive Haand, Fod, Øje, Matth. 18. — — — —

Alle andre af Hr. Tøxen mod den af Gud befalede Egenkjærlighed anførte Argumenter solveres lettelig med den bare Distinction inter amorem sui ipsius ordinatum et inordinatum og Hr. Pontoppidans tydelige Forklaring fra Qvæst. 141 ad 149. Og er det da den største Ubillighed, at oftbem. Hr. Hofprædikant beskyldes at have selv tillagt det 3die store Bud og derved uforsvarligen corrigeret den evige Visdom; thi Christus begriber i det andet af de 2de store Bud baade Kjærlighed til os selv og til vor Næste. [Citater fra Theologerne Hollatz og Casp. Löscher anføres til Stadfæstelse heraf]. — Nu maa Hr. Tøxen dømme, om der er et eneste Ord uret i de anførte og saa haardt taxerede Hr. Pontoppidans Ord, og da vel betænke, hvad han vil fange an med sin haarde Beskyldning imod ham.

Ad Causam 2dam.

Det Spørgsmaal, om man kan holde Loven, kan og bør, efter Skriften, besvares med baade Ja og Nej pro diversitate Subjectorum, og det med en tydelig og grundig Distinction efter Chemnitii Formaning loco de Lege: »In singulis Præceptis hæc doctrina inculcanda est, et qvomodo Lex sit impossibilis, et qvomodo impletionem ejus habere possimus, utrinqve enim periculose et sæpe non ex ignorantia sed ex petulantia erratur«.

Dersom jeg har for mig Epicuræere og syndesikre Verdensbørn, som styrker sig i deres kjødelig Tryghed med, at ingen kan holde Loven, og plat ud ikke vil vide af, at noget Menneske paa nogen Maade kan leve retskaffen og Gud be-

hagelig, ligesom Forfarenhed lærer, at man næppe kan tale til en forvildet Sjæl om dens elendige Tilstand, at det jo strax hedder: Ingen kan holde Loven; saa dette Ord, som i sin rette Mening er en evig Sandhed, men i den Mening, som saadanne Verdensbørn tager det, er den største Usandfærdighed, og bruges til en Hovedfæstning imod Omvendelsen og Guds Naade: Se! da skal jeg paastaa med fuld Kraft, Vished og Overbevisning, at Guds Børn ved den Helligaands Kraft kan holde Loven, Gud behageligen i Jesu Christo, det er, oprigtig elske Gud og Næsten, efter Skriftens allertydeligste og allerklareste Ord paa utallige Steder, særdeles Joh. 14 v. 15. 21. 24. Cap. 15 v. 10. 1 Joh. 2 v. 3. 4. 5. 6. 1 Joh. 5 v. 3. Thi vil en Lærer, som i denne Verdens lunkne Tid skulde opvække Menneskene af Syndens Søvn, i Samtale og Prædiken, nude et crude, uden retskaffen Limitation lære og drive, at ingen kan holde Loven, saa har den sikre Verden et godt Pude at sove paa. — Men dersom jeg har for mig Papister, Pelagianer, Pharisæer, som i deres uomvendte, hykleriske og opblæste Sind spørger, om man kan holde Loven, det er, af egne Kræfter, efter Lovens fulde Fordring, ja endog dermed at kunne fortjene noget, da svarer jeg med fuld Mund: Nej! ingenlunde og umuligen, ikke det allerringeste kan noget Menneske paa ovenskrevne Maade holde eller paa nogen optænkelig Maade fortjene; men af al det onde, som saadanne Papister, Pelagianer og pharisæisksindede gjøre, ere deres formente gode Gjerninger endnu det allerværste, efterdi de ikke alene ere blot og bar naturlige, kjødelige Gjerninger, men at de endog forlade sig paa dem, og just med det samme forsmaa Guds store Naade, foragte Jesu Blod og omstøde den ganske evangeliske Grund, efterdi det er en evindelig Umulighed, at noget Menneske kan blive salig uden af den blotte og bare Naade, aldeles uden al Fortjeneste, aleneste for vor allerfuldkommeligste og eneste Forløsers Jesu dyrebare Fortjenestes Skyld. Og derom taler Pontoppidan i det anfægtede 316 Spørgsmaal tydelig og grundig, som Ordenes Eftersyn strax uden aller-

mindste Vanskelighed viser. Og omendskjønt min Sag er her aleneste ex Officio, om muligt, at convincere Dem, og ikke at defendere hans Bog, som defenderer sig selv, saa kan jeg dog ikke undlade at mælde, at jeg sættes i en stor Forundring over, hvordan De paa dette Sted ikke undser sig ved at beskylde ham for papistisk og pelagiansk Kjætteri, da hans Ord just paa dette selvsamme Sted er lige tvært imod ovenskrevne Kjætteri, og tydelig viser, at Guds Bud kan intet holdes uden ved Christi Kraft, ikke efter Lovens yderste Strenghed og ej til nogen Fortjeneste. Saa det gaar denne Bog, som Guds Børn i Verden, naar man absolut vil forfølge dem, og ingen Uret finder, saa gribes deres uskyldige Ord og Gjerninger an; men just det samme er det kraftigste Bevis paa deres Uskyldighed; thi var der nogen Uret, havde de ikke Behov at gribe det uskyldige an. Saaledes maa det og tjene til denne Catechismi Forklarings Ære og dens Uskyldigheds Bevis, at dersom der var nogen virkelig bevislig Uret i den, havde man ikke Behov at stride imod saa uskyldige og tydelige Sandheder. Men sligt kunde Hr. Tøxen nok have overladt til vor Religions Fjender, og gjort sig en Samvittighed af derved at give Modstanderne Aarsag til at spotte vor evangeliske Kirke. — —

Ad Causam 3tiam.

Den Talemaade, ret at frygte Gud, ret at elske Gud, bliver her med al Vold angreben. Dersom de Ord maa staa, at frygte Gud, at elske Gud, saa skal dog det Ord »ret« absolut være galt og uret; ja Hr. Tøxen tror ikke, i hvordan man end vrider og vender det, at der kan komme andet derudaf end en grov og hæslig Kjætteri. Hvad maa man da tænke om Jacobo, der fordrer en ren og ubesmittet Gudsdyrkelse; om Paulo, som vil have Kjærlighed af et rent Hjerte; om David, som siger, at han havde Gud hjertelig kjær; om Ezechia, som bekjender, at han har vandret for Gud i Sandhed og med et fuldkomment Hjerte. Her var god Lejlighed til at tale om Nidkjærhed, og hvad For-

skjel der er imellem den Ild, som varmer og gavner Menneskene, og den Ild, som gaar uden sine Grænser, skaaner ingen Ting, men brænder og skjænder, hvad den forekommer. Men for Kortheds Skyld at gaa til Sagen selv, da er der vel ingen Kjærlighed til Gud, som jo er ret, dersom det ellers er Kjærlighed; men efterdi meget giver sig ud derfor, som ikke er det, derfor siger man: en ret Kjærlighed til Gud, naar man vil skille den fra en hyklerisk Kjærlighed, som Johannes kalder, at elske Gud ikke med Ord eller med Tunge, men med Gjerning (at den er virkende) og Sandhed (at den er virkelig i Hjertet). Se! det er en Sag, som det allerenfoldigste Guds Barn uden mere Forklaring kan vide, og jeg dog nødvendig har maattet her saaledes explicere; og ihvorvel jeg ikke kan tro, at Hr. Tøxen, naar han besinder sig, skulde kunne tvivle om dets Ords Uskyldighed: ret at frygte Gud, ret at elske Gud, saa vil jeg dog til Overflødighed anføre sl. Doctor Brochmands Ord de Lege, Qvæst. 3 — — — hvor han forklarer Pontoppidans »ret at elske Gud« per serio, sincere, sine hypocrisi et simulatione amare etc.

Men her i dette Stykke er ingen Ende paa Kjættermageriet, og jo mere tydelig Hr. Pontoppidan taler, jo mere mistænkeligt og farligt skal det hedde. Snart hedder det Svenkfeldiansk og Anabaptistisk, uden ringeste Grund eller Anledning, snart formeres ham atter 2de Vildfarelser (hvorfor ikke 10; thi paa den Maade kunde det ske med een Umage); man fejer omkring efter Spindelvæv, hvor ingen er, og sparer hverken Glas eller Spejle; og Under er det, at et eneste Ord bliver upaaanket, naar ogsaa det hos Theologos saa gemene og brugelige Ord »secundum rigorem Legis« skal lade sig saa ubarmhjertig hegle og forkjætre. Dersom der findes i en ærlig Mands Skrift et mørkt eller tvetydigt Ord, som kunde tages i tvende Meninger, saa bør man lade det beholde en god Mening, saa længe det er muligt, og om derved noget kunde forbedres, da i Kjærlighed conferere med Autore, saa fremt han er i Live, eller andre

vedkommende. Og dette er enhver, som i Særdeleshed dem anstændigt, som skulle forkynde Fredens Evangelium efter Pauli Formaning: Herrens Tjener bør det ikke at stride, men være venlig imod alle, beqvem til at lære, 2 Tim. 2. Ja, dersom og i en ærlig Mands Skrift kunde være noget forseet, saa var det dog ugudeligt strax at forkjætre ham: Possum errare, non tamen ideo sum hæreticus. Ikke Vildfarelse, men modvillig Fremturenhed gjør en Kjætter. Men da af begge Dele ikke er anført den allermindste Prøve, ligesom jeg og formoder, at det ikke heller skal af nogen kunne anføres, efterdi Bogen er skreven ikke alene grundig, men endog især tydelig for de unges Skyld, saa i Steden for at tage den klare, rene og rigtige Mening ud af Ordene, saa skal her med Magt indføres en anden Mening i de alleruskyldigste og oprigtigste Ord. Og hvad Under da, at her fremkommer saadanne Argumenter, som ligner mere Klosterexercitier, naar der exercitii gratia skal contradiceres, enten man kan eller ikke, end en beknyt Samvittigheds ivrige Paastand for Guds Ære og Menneskenes Salighed, som det dog vil anses for. Men om det er handlet enten efter det første eller andet store Bud i Loven, maa enhver retskaffen Christen dømme udi.

Og da jeg er kjed af at læse mere af saadant Haarkløveri, og min Tid er mig altfor kostbar til at passere den i saadanne Sager, mere end højeste Nødvendighed udkræver, saa vil jeg i det efterfølgende ene efterse de under Hr. Tøxens skarpe Censur tagne Loca og de imod dem gjorte Beskyldninger, uden dennesinde at tage mig Tid til at igjennemse eller examinere de vidtløftige og her ganske unødvendige Digressioner.

Ad 4^{tam}.

Naadestandens Beskrivelse i den 395. Qvæstion er ikke confus, men tydelig, naar man forstaar ved de første Ord Naadestanden i sig selv, og ved de efterfølgende Vejen og Midlerne til at komme og blive i samme salige Tilstand.

Ad 5tam.

Det er bekjendt, at begge sker paa en Gang; thi saa snart den saliggjørende Tro er der, saa ere og baade Regeneratio og Justificatio der, og fordi de kan ikke nævnes ud paa en Gang, saa sætter somme Theologi Regenerationem, andre Justificationem først. Imidlertid kan ikke nægtes, at naar man skal tale paa det accurateste, sættes Regeneratio for Justificatio — — — uden nogen vilde sige, at Gud retfærdiggjør nogen, førend han har faaet Troen til Jesum, som er imod Skriften. Sl. Doctor Vandalinus in Hypotyposi, Cap. 7. pag. 158 taler herom meget tydelig. — — — Jeg vil her ikke tale om, hvad Interesse nogen kan søge ved endelig at ville have Retfærdiggjørelsen forved Igjenfødelsen; det veed jeg nok, at den vankundige og syndesikre Hob vil aldeles have det saaledes forstaaet, at de nok kan faa Syndernes Forladelse i Skriftestolen, endskjønt deres Hjerter bliver uforandrede. Herren fri os for med allermindste Mine at styrke dem derudi, men give os Naade til uophørlig at vise dem den rette Saliggjørelsesorden, nemlig Omvendelse og Syndernes Forladelse, at de omvendes fra Mørket til Lyset, fra Satans Magt til Gud, at de kan faa Syndernes Forladelse og Lod med dem, som ere helligede ved Troen til Jesum.

Ad 6tam.

I den 485. Qvæstion forkaster Autor ikke menneskelig Lærdom, men aleneste fremsætter den som utilstrækkelig til Salighed, hvilket af hans Ord er soleklart.

Ad 7mam.

Dersom Hr. Tøxen havde forklaret de sidste Ord efter de første, som nødvendig maa ske juxta sanam interpretandi regulam, uden han vilde sige, at Hr. Pontoppidan statuerer paa én Gang duo contraria, nemlig at de fromme paa Jorden kan ikke fuldkommeligen gjøre Guds Villie som Englene, og strax derpaa, at de kan her paa Jorden gjøre

Guds Villie saa fuldkommen som Englene, saa havde den forfærdelige Censur bleven tilbage, som jeg mangfoldig forundrer mig over og haanes ved i dette Skrift allevegne at antræffe, i Steden for Jesu Kjærligheds og Sagtmodigheds Fodspor, da jeg ikke mindes i noget Skrift af dette Seculo og saa faa Blade at have funden saadan Mængde af de allerbitreste ugrundede Beskyldninger, som jeg derfor in honorem Ministerii ønsker maatte længe siden været døde og begravede.

Og efterdi disse ovenanførte Poster ere de Hoved-Momenter, hvorfor Hr. Tøxen efter Formening ikke med en god Samvittighed har kunnet antage og bifalde bemeldte Pontoppidans Catechismi Forklaring, vil jeg og dennesinde ikke gaa videre, men bede D. V., at De upassioneret vil overveje ovenskrevne, og det med den Alvorlighed, som Sagens Vigtighed udfordrer. Herren, som randsager alle Hjerter og Nyrer, er mit Vidne, at jeg af inderste Hjertens Grund vil Dem vel, og hvor hjertelig jeg vilde glæde mig, dersom De herved lod sig convincere og overtale til at antage Bogen, som da bliver ikke alene Dem selv til Gavn og Glæde, men ogsaa til stor Velsignelse for deres Menighed. Jeg har med Glæde set, hvorledes Ungdommen i Stiftet ved denne Catechismi Forklaring har allerede gjort ønskelig Fremgang i deres Saligheds Kundskab, og kan vi aldrig nok takke Gud for den herlige Frugt, som deraf i Fremtiden ufejlbar vil komme. Sagen er da endnu imellem os og skal fremdeles blive, dersom De i Herrens Navn resolverer strax at antage Bogen og ved Guds Naade søger at oprette, hvad herudi hidindtil er forsømt. Det er menneskeligt at forsee sig, at erkjende og bekjende sig ved Guds Naade er hæderligt og ærværdigt, men at fremture er bittert. Rækker De mig nu smukt Deres Samfunds højre Haand til at stride, ikke imod en uskyldig, ja saa nyttig og gudelig Bog, men imod alt det, som hindrer Jesu Riges Fremvækst iblandt os, og forarbejde vores egen og de anbetroede saa dyrekjøbte Sjæles Salighed med Frygt og Bæ-

velse, at blive ret ivrige, nidkjære og brændende i Jesu sødeste Kjærlighed, som har lidt saadan forfærdelig Marter for os, saa skulde denne Controvers udfalde til vores desto større Glæde og Hjertens inderlige Forbindelse i Ham, Hans evige Naade og Kjærlighed, til Lov og Pris i Tid og Evighed. Men skulde denne min kjærlige Begjæring være frugtesløs, at De desuagtet ikke vil antage og introducere bemeldte Bog, og det efter saa lang Tids Modsigelse, saa erkjender De vel selv, at jeg uden mit Embeds Beskjæmmelse ikke kan sidde ørkesløs og se paa, at Hs. Kongl. Mayestæts allernaadigste Befaling virkelig og forsætlig forbigaas, og vil jeg da give Dem selv at betænke, hvordan vores allernaadigste Konge kan anse det, naar Lærere selv, som burde prise Gud allermest for saadanne herlige Anstalter, vil, saa meget det staar til dem, hindre Kongens Nidkjærhed i at udbrede det gode. At jeg ikke skal tale om, hvordan en Mand, som sidder i saadanne vigtige Embeder, vil forstaa det, saa uforskyldt at belægges med de allergroveste og abominabelste Kjætter-Navne. Og saa fremt De da ikke kan bekvemme sig til omskrevne Catechismi Forklaring at antage og introducere, maa det mig, uden allerringeste videre Forhaling, skriftlig tilmeldes, at jeg da derefter kan vide at tage mine Messures. Og jeg forbliver med bedste Ønsker

D. V.s tjenstergivneste Ven og Tjener

Ribe d. 15de Januarii 1743. Hans Adolph Brorson.

P. S. Imidlertid dette Brev har biet efter Befordring ved sikker Lejlighed, indkom med sidste Post Deres kjære Broders skriftlige Erklæring af 17de December 1742. Og efterdi hans Paastand er den samme, kortelig befattet, som D. V. vidtløftigere har udført, nemlig at Bogen efter hans Formening ikke af Facultate Theologica er censureret, ikke heller i alt indeholder den rene Kundskab, som hans dyre Ed forpligter ham til at lære, og samme i dette mit Brev er besvaret, saa ville D. V. besørge, at han ogsaa, saa snart

muligt, faar dette mit Brev at læse, da han iligemaade derpaa ufortøvet vil indsende til mig sin endelige Resolution, om han Bogen vil antage eller ikke.

Ribe 11. Februar 1743. Hans Adolph Brorson.

Har Biskop Brorson ment ved sit Brev at kunne overbevise Tøxen, saa tog han fejl, hvad man ved Læsningen af følgende (forkortede) Svar vil overbevise sig om.

Højædle og Højærværdige Hr. Biskop!

D. H.s gunstige Besvaring — — haver jeg d. 5te hujus ved min Hr. Provst[1]), som er af samme Resolution som jeg, med underdanigst Respect annammet, glædede mig inderlig over D. H.s faderlige Godhed, at De vilde værdige mig fattige Mand i denne min store Nød og Fare med sit gunstige Svar, skjønt ikke efter første Anseende saa trøsteligt, som jeg kunde ventet, som lettelig kan foraarsages ved andre høje og vigtige Occupationer, der mulig ikke have tilladt D. H. Tid nok, som jeg kan slutte, tilstrækkelig at overveje mine Rationes og Argumenta: saa dog saaledes, at de giver mig god Forhaabning om bedre ved Tid og Lejlighed, hvortil den barmhjertige Gud forlene sin Aand og Naade. Jeg skulde ikke foraarsaget D. H. saa megen Umage med at betage mig den fattede Tvivl om H.s Maj.s Villie og Videnskab om Bogen (da dog samme Tvivl har hos mig fattet saa dybe Rødder, at den ikke lader sig lettelig udrydde) hvis ikke jeg endnu som da var i den faste Forsikring (formedelst de mange høje gudelige Formaninger, vi finder i en Del af vores allern. Konges udgivne Forordninger til Bestandighed i den rene Lærdom) at højbem. Hs. Maj.s Villie, næst Guds Ord og vort Embedes Pligt, fuldkommes langt bedre af os, naar vi af al Magt

[1]) Hr. Peder Blehr, Præst i Skanderup og Provst i Andst Herred, døde kort efter (begr. 29. Juli 1743). Han har faaet det Vidnesbyrd, at han »var meget flittig i Embedet«. Var født Nordmand.

sætte os imod falsk Lærdom, være sig under hvad Navn, Skin eller Prætext den og skulde ville indsnige sig hos os, end om vi enten for timelig Baade eller af utidig Frygt ville samme antage og forplante, til Guds Fortørnelse, hans Kirkes Forstyrrelse, vort kjære Fædernelands Ulykke og Fordærvelse, vores egen og vore Tilhøreres evige Fordømmelse, hvorfra Gud naadelig bevare os for J. Chr. Skyld. — I den Forsikring lader jeg det endnu i Herrens Navn ved mine tvende Hovedposter bero, og beder derhos ydmygst, D. H. vilde efter sin sædvanlige Fromhed gunstigst efterse og betragte disse mine forrige Aarsagers ydermere Bekræftelse.

Confirmatio Causæ 1ma.

For den meget faderlige Omsorg, som D. H. her har for at ville overbevise mig, at Kjærlighed til os selv befales os af Gud in Decalogo, takker jeg underdanigst og bekjender derhos, at dersom jeg havde fundet et eneste Sprog af den hellige Skrift, som sligt klarligen beviser, skulde jeg strax uden Forhaling give tabt; men min Samvittighed lader sig ikke tilfredsstille med menneskelige, fornuftige Slutninger udi Guds Ord; beder jeg ydmygst D. H. ikke unaadig optage, at jeg de anførte Argumenter videre efter Guds Ord examinerer for at komme til desto bedre Oplysning i saa høj og vigtig en Sag, at man ikke skulde fordre mere til Lovens Opfyldelse end det, Gud selv fordrer, som er os alt nok og mere, end vi i vort ganske Livs Tid kunne udstudere, end sige holde og efterkomme. Og da er det jo for det 1ste ufejlbarlig vist, at man til Skriftens Fortolkning ingenlunde maa vige fra Bogstaven, uden den høje Nød sligt udfordrer, meget mindre at lægge til eller tage fra efter eget Tykke. Nu siger jo vor Herre Jesus selv udtrykkeligen, Matth. 22, at al Loven og Profeterne hænger udi 2de store Bud om Kjærlighed til Gud og Kjærlighed til vor Næste. —

(Med sejrig Logik demonstrerer Tøxen saa videre, at der ikke er givet os 3 store Bud men kun 2. Siden fortsætter han saaledes):

Det er saa langt fra, at jeg med D. H. kan tro, at et Menneske ved Igjenfødelsen, Fornyelsen og Foreningen med sin Frelser skulde bekomme oprigtig Kjærlighed til sig selv, at jeg snarere og hellere tror det, som er tvert imod, som ses af Apostelen Johannis Ord i 1 Ep. 3 v. 16: Derpaa kjende vi hans Kjærlighed, at han lod sit Liv for os, og vi skulle ogsaa lade vort Liv for vore Brødre; samt Mosis og Pauli Exempler, Exod. 32 v. 32. (»Gid du vilde forlade dem deres Synd; men hvis ikke, da udslet mig nu af din Bog«). Rom. 9 v. 3. Jeg har ikke nægtet den medfødte ἑαυτοφιλίαν, men begjærer alene Bevis af Skriften, at samme os in Decalogo er befalet. — —

Heraf ser D. H. lettelig, som en højoplyst Mand, hvad jeg sigter til med denne min saa kaldede Beskyldning, nemlig at det er ikke forsvarligt saaledes af egen beraad Hu, sine consensu totius Ecclesiæ aut præeunte aut interveniente, at indføre i Kirker og Skoler en ny Forklaring over de 10 Budord, som ingenlunde lader sig forsvare med det, som en eller anden herom in ardore disputandi kan have talt eller skrevet, men tjener i sig selv ikke til andet end til Forvirrelse og Forstyrrelse.

Confirmatio Causæ 2dæ.

Herudi findes meget, som ikke med Tavshed kan eller maa forbigaas. Den sl. Chemnitii Ord, af D. H. anførte, tager jeg imod med begge Hænder, og kunde intet paa min Side tjenligere anføres: »Aliud est posse implere Legem; aliud posse habere Legis impletionem (sc. in Christo), in utroque errare æqve periculosum est, maxime sit fit ex petulantia«.

Om begge Dele haver en Christen god og tilstrækkelig Undervisning i Lutheri liden Catechismo. Om det første hedder det, at endskjønt jeg ved Guds Naade haver holdet noget af Guds Befalinger, haaber og ved Bøn og Paakal-

delse formedelst Guds Naade dagligen som et Guds Barn at forfremmes til det gode, jo mere og mere, ved den Helligaand i Jesu Christo vor Herre, saa haver jeg dog ikke nær gjort det, jeg skulde, og intet saa ret og vel, som jeg burde at gjøre; thi intet Menneske kan holde eller følge den fuldkommelig i dette dødelige Liv etc. Og atter: At jeg er en Synder, det veed jeg af de 10 Budord, dem haver jeg ikke holdet. Og om det andet (nemlig at man kan have Lovens Opfyldelse i Christo) hedder det: Hvad Raad veed du til at faa Naade og vorde salig? Jeg skal tro og forlade mig paa Guds Miskundhed, som han lover os (forstaa: i Christo), og blive saa derved, naar jeg end gjør det gode af hans Naade og Bistand. — — —

Det er ufejlbar vist, at vi ere pligtige at holde Guds Bud; men om vi kunne gjøre det, eller om vi gjøre det, dette er et andet Spørgsmaal. Autoren maa selv tilstaa, at en Christen kan ikke holde Guds Bud fuldkommeligen, og i saa Maade gjendriver han sig selv og giver tilkjende, at han imod sin egen Samvittigheds Tilsigende lærer, at man kan holde Guds Bud; thi hvo der overtræder Budene i et eneste Stykke, han holder dem ikke, men bliver skyldig i dem alle, efter Jacobi Ord, Cap. 2 v. 10. Foregiver han det, som meldes 1 Joh. 3, 22. 23: »Hvad vi bede om, det skulle vi annamme af hannem (nemlig Gud), thi vi holde hans Bud og gjøre det, som er behageligt for hannem«; da spørges her: Hvad for Bud og hvad for Holden her tales om? Dette forklares strax derefter v. 23: »Det er hans Bud, at vi skulle tro paa hans Søns Jesu Christi Navn og elske hverandre efter det Bud, han gav os«. Man maa derfor forklare Skriften saaledes, at den ikke er sig selv imod. Spørges her, om vi kunne holde Guds Bud, da maa vi alletider, allevegne, for alle og enhver, være sig hvo det og er, svare rent og tydeligt Nej! Gjør Verdens Børn sig heraf Puder at sove paa, det komme paa dem selv, Skylden er hverken hos Lærdommen eller hos os. — — — —

Confirmatio Causæ 3tiæ.

Hvad denne 3die Post er angaaende, da maa jeg med Smerte fornemme, at jeg uden nogen af mig given Aarsag maa anses af D. H. som den, der vilde sætte sig op imod en saadan Gudsfrygt, eller nægte, at samme findes og bør findes hos alle dem, der sig til Gavn og Salighed ville bære Navn af Christo. — Jeg har ved Guds Bistand nu næsten 29 Aar, da jeg Prædike-Embedet paa adskillige Steder betjent haver, saaledes forholdet mig i Embedet og Levnet, at jeg i denne min Skrøbelighed, hvoraf jeg alene haver at rose mig, har beflittet mig paa ved begge Dele at befordre en sand Gudsfrygt hos mine Tilhørere og mig selv, og haaber med Frimodighed at træde mine Fjender under Øjne, som mig herimod ville angribe. Men Aarsagen, hvorfor D. H. muligt har fattet saadanne Tanker om mig, bestaar vel derudi, at De ikke ret haver begrebet min Mening, som er denne, at, efterdi Autoren ikke alene statuerer i den anførte 76. Qvæstion, at dersom man kjender Guds Retfærdighed, Godhed, Almagt, da kan man ret frygte og elske ham og forlade sig paa ham; men endog i foranmeldte 316. Qvæstion, at, dersom man ret elsker Gud, da maa og kan man ved Christi Kraft holde Guds Bud i en evangelisk Aands Oprigtighed, og sætter sine Ord saaledes begge Steder dubitative, saa maatte jeg og gaa interrogative frem og spørge: hvad her skal forstaas ved det Ord »ret«, enten det skal være det samme som »fuldkommenligen«, hvilket da refuterer sig selv, eller og det skal forstaas paa den Maade, som Jesuiterne foregive, at naar man kun gjør, saa vidt man kan, saa har man holdt Budet; og dette er det, jeg sammesteds har refuteret, eftersom jeg ikke anderledes kan forstaa det, han kalder en evangelisk Aands Oprigtighed, hvilket jeg fornemmer, D. H. har forklaret som inchoatam obedientiam, der findes hos de troende; men dermed er jo Loven ikke heller holden, som jeg i mit forrige Indgivne har demonstreret. — — —

Men herom intet videre denne Gang, men beder alene

allerydmygst, at D. H. ikke vil anse sligt for Haarkløveri eller Klosterexercitier, hvorudi næppe nogen kan være mere uforfaren end jeg, der aldrig ved Academiet har været Opponens eller Respondens, saasom jeg for Fattigdoms Skyld ikke formaaede at holde mig der mere end 2de Maaneder, og er derfor ganske uskyldig i slige Ting, som ellers vel i disse bedrøvelige Tider kunde have sin Nytte. Jeg tilstaar, at om dette havde været et privat Skrift, hvorudi Autoren havde givet sit Navn tilkjende, da havde det ikke været ubilligt at tractere det paa den paa Maade, som D. H. behager at mælde; men med dette publique Skrift, der ogsaa er uden noget tydeligt Navn, lod sligt sig ikke gjøre. Og hvad Svar havde man vel faaet andet, end det man faar endnu: Det skal antages og bifaldes, og derudi maa ingen Uret være, saa at den, der herimod taler et Ord, maa anses for at have rørt Vandet. Men vi sige med Petro og Johanne Act. 4, 19: Dømmer I selv, om det er ret for Gud, at vi adlyde eder mere end Gud.

Confirmatio 4te Causæ.

Jeg vilde have ønsket, at D. H. havde haft bedre Tid og Lejlighed til at explicere sig i denne Post, Naadestanden angaaende; thi det, som følger efter den salige Samfund og Forening med Gud, som Autoren her taler om, nemlig Igjenfødelsen, Retfærdiggjørelsen, Befrielsen fra Syndsens og Satans Strikker etc. kan jo ikke ansees som Midler og Vejen til at komme i Naadestanden; men det er altsammen i sig selv Naadestanden og idel Guds Naade og Naades Gjerninger. Derimod kalde vi jo Midlerne, hvorved vi kommer i Naade hos Gud, paa Guds Side Ordet og Sacramenterne, hvorved Gud tilbyder og skjænker os saadan sin Naade, og paa vor Side agte vi Troen for det eneste Middel, hvorved vi saadan Guds Naade annamme. Men uden Tvivl maa Autoren have noget andet herunder, eftersom han i sin Saliggjørelses Orden taler § 32 om en ny Forening med Gud, som sker efter Retfærdiggjørelsen; thi efter at han har

beskrevet Retfærdiggjørelsen, lader han sig forlyde med disse Ord: »Nu træder han ved Troen paa ny i Forening med Gud«; givende tydelig nok med samme Ord tilkjende, at han tror, at et Menneske endog før sin Retfærdiggjørelse haver Samfund og Forening med Gud, hvilket maa være den Forening, han her i den 395. Qvæstion taler om; thi andetsteds har jeg den ikke kunnet finde. Dette er jo en selsom og underlig Lærdom, at jeg ikke som den, der er afbrændt, skal kalde det værre; ellers vidste jeg ikke at kalde det andet end fanatisk Lærdom. — — —

Confirmatio 6tæ Causæ.

Jeg kan forsikre D. H., at det, som De har agtet at være soleklart, er endnu skjult for mine Øjne; thi at sige om en Lærdom, som efter Autorens Foregivende læres af Guds Ord, at det er en menneskelig Lærdom, at Guds Kraft derved imodstaas, at den bliver alene i Hjernen, at den lader et Menneske blive i sin Ondskab, det er jo at forkaste samme Lærdom, som den og er værd af forkastes, naar den er ikke bedre. Om den guddommelige Oplysning siger han, at den læres af samme Guds Ord. Men hvorledes? maatte man spørge: Sker saadant uden menneskelig Flid, uden Læsen, uden Hørelse, uden Betragtning, saa have vi jo Fanatismum. Eller sker den ved saadan menneskelig Flid, saa bliver jo den Oplysning til en menneskelig Lærdom, ligesom den forrige og nytter da intet. Hvo formaar vel herudi at finde Rede. Saa vidt jeg kan se og slutte, er her i dette Stykke, saa lidet som det er, en hel Rede fuld af de Vildfarelser, som Andreas Osiander, Svenkfeldius, Neophotinianer, Enthusiaster, Anabaptister, Ratmannus, Movius, Latermannus etc., imod den hellige Skrifts Virkning i at oplyse og omvende Menneskene, har ført paa Banen. Maa derfor beholde dem for sig selv. Give Gud, de maatte snart udryddes af Kirken!

Hvad den 7de Post er angaaende, lader jeg samme, for at ikke bemøje D. H. med mere, forblive ved mit for-

rige Indgivende, aleneste understaar mig derhos at erindre, at jeg kan ikke tro, at en Lærer synder mod Pauli Ord, af D. H. anførte, 2 Tim. 2 v. 24., besynderlig naar han, som billigt er, derhos føjer det 25. og 26. V., eller viger fra Jesu Kjærligheds og Sagtmodigheds Fodspor, ved det han sætter sig imod falsk Lærdom, og i at vise sin Kjærlighed til sin Jesum vover alene Trøjen for at bevare Føden ren og sund til de betroede Faar og Lam; ikke heller tror jeg, at Christi Sagtmodighed og Aandens Straffe-Embede ere ἀσύστατα eller hinanden imod. Over alt er det D. H. vel vitterligt, at jeg er ikke ganske udenfor mit Kalds Grænser, med Formastelse at indvælde mig paa nogen, men er ved D. H.s Monitum Synodale bleven nødt til enten at bifalde og antage denne Bog, som befatter i sig saa mange skadelige Lærdomme, ja deriblandt saadanne Hoved-Vildfarelser, som ere capable til i Bund og Grund at fordærve den rene guddommelige Lærdom iblandt os, eller at indgive mine Beskyldninger derimod. Hvad Grund de have, vil Tiden lære. I øvrigt aflægger jeg min underdanige og hjertelige Taksigelse for D. H.s store Gunst, Bevaagenhed og faderlige Godhed, som jeg ikke nu først, men nogle Gange tilforn i Gjerningen har befundet, og kan jeg forsikre, at ingen Ting kunde være mig saa tung og besværlig, jeg jo, om det kunde være D. H. til nogen Tjeneste og Behag, vilde paatage mig det, naar jeg aleneste kan og maa (som jeg endnu inderlig beder for Christi Skyld) beholde min Samvittighed fri og frelst, uden hvilken at lædere i højeste Grad jeg ikke kan bifalde eller imodtage denne omtvistede Catechismi Forklaring; men jeg vil hellere lide, hvad Gud behager at tilskikke. Hvilket er og bliver, saavidt Gud forlener mig med Naade, mit Hjertes faste og stadige Forsæt og Slutning. Gud styrke mig derudi med sin gode Aand for Jesu Christi Skyld. Amen! Jeg forbliver med al Underdanighed og Lydighed i alle mig muelige Maader

D. H. ærbødigste og ydmygste Tjener

Vierst d. 26. Febr. 1743. Niels Tøxen.

Skjønt her er kun meddelt et Udvalg af Tøxens Argumenter, vil Læseren se, at det var langt fra, at han følte sig overbevist ved Brorsons Forsvar for den navnløse Forklaring med den glimrende Titel. Om det forholder sig, som Hersleb siden skrev, at »Biskoppen kom tilkort i sin Disput med Præsten«[1]), maa vi lade staa hen; men i ethvert Tilfælde har Brorson vistnok følt, at en videre Forhandling ikke førte til noget, hvorfor han sendte Sagens Akter over til sin Broder, Hr. Nicolaj Brorson, Præst ved Nicolai Kirke i Kjøbenhavn, ledsagede af et Brev til General-Kirkeinspektionen.

Nicolaj Brorson maa formodentlig have skjønnet, at det vilde være bedst for alle Parter, om Sagen kunde blive jevnet, inden den kom ind for Kollegiet, og havde derfor ikke noget imod, at Tøxens gamle Discipel, Prof. eloqv. og Dr. jur. Hans Peder Anchersen, først skrev til ham for at formaa ham til et Afslag i sin Modstand mod »Forklaringen«. Anchersens Brev følger her:

Velærværdige Hr. Fader!

Skjønt jeg for Forretningers Skyld sjelden skriver endog mine Forældre til, saa kan jeg dog ikke andet end, af den Respect, Kjærlighed og Taknemmelighed, jeg haver for Dennem, som min tro, gamle Skolemester, skrive kjære Fader til. Sagen er denne: Biskop Brorson i Ribe har til sin Broder, Præst ved St. Nicolai Kirke, skikket den Controvers om Pontoppidans Catechismus, som han haver med Dennem. Jeg haver læst saa vel Deres Indgivende til ham, som og hans Svar og Deres Repliqve, samt Bispens Brev til hans Broder om at indlevere Documenterne udi Kirke-Inspections-Collegium. Hans Brev, skjønt som Anklager, er fuldt af Højagtning og Kjærlighed for Dennem, og lige samme Tanker har hans Broder her i Byen om Dem. Men jeg ser intet andet, end at, om det kommer

[1]) J. Møller, Theol. Bibl. V. 168.

ind for Kirke-Inspectionen, bliver De ulykkelig. Derfor, per Deum summum, haver jeg med mine Taarer bedet Hr. Brorson her i Byen at bie med at indlevere Documenterne for Kirke-Inspectionen, til jeg fik Svar fra Dem. Det var ret lykkeligt, at jeg kom og besøgte hannem, just som Documenterne ved en Hører fra Ribe, navnlig Satterup, bleve leverede; thi komme de ind for Kirke-Inspectionen, bliver De visselig afsat. Jeg raisonnerer kun som Doctor Juris, ej som Theologus, da De kan have Ret udi mange Ting, især de ordine actuum gratiæ etc., og Controversen aleneste bliver, qvamvis acer nimium fueris in refutando Autore, om en Præst skal lyde Kongen eller ikke. Thi lad være, der er 100 errores i Forklaringen, maa De følge Kongens Villie i at introducere Bogen, da det staar Dem frit for som offentlig Lærer for Deres Ungdom og betroede Sjæle at forklare den, som De vil, og advare Deres Tilhørere Spiritu mansvetudinis et gratiæ tibi concredito, at det og det er ikke varligen nok sat og kunde saa og saaledes transponeres og bedres, som jeg haver set slige Emendationes i Hr. Brorsons eget Exemplar her i Byen. Ita simul et boni civis doctorisqve integri partibus fungi potis es. Per reverentiam igitur filialem, per salutem tuam mihi exoptatissimam perqve studium pacis Christianæ piis omnibus antiqvissimum te etiam atqve etiam oro et obtestor: videas, qvo ruis, fallit te incautum pietas tua, facillimum adhuc est revocare gradum. Brorson her i Byen haver lovet mig at bie, til jeg faar Svar fra Dennem. Vil De nu ikke forsmaa mit velmente ringe Raad, kan De aleneste svare mig, som De synes, og skrive Biskoppen til, at om end skjønt De udi Samvittigheden finder Dem overbevist om hvad De have skrevet udi denne Sag, saa dog, eftersom De have eftertænkt, at Hs. Kgl. Maj.s høje Ordre maa efterleves, og derfor efter Deres arme Tilhøreres ringe Evne ville De stræbe at faa fornævnte Forklaring blandt dem distraheret, og skulle forklare den for dem, som Guds Aands Naade giver med en uskadt Samvittighed at kunne

udføre. Og jeg tør forsikre, at Biskopen med sligt Svar fuldkommeligen skal være fornøjet. Lev vel og bliv ved at bede godt for den, som af oprigtigste Kjærlighed skriver dette, og er bestandig

Kjøbenhavn
d. 7. Maji 1743.

Velærværdige Faders
lydige Søn og Tjener
H. P. Anchersen.

Havde det været Niels Tøxens Ønske at slippe ud af den Vanskelighed, hvori han var stedt, saa var der her aabnet ham en fremkommelig Vej. Men det var mindst af alt hans Tanke ved noget Afslag paa hvad han ansaa for Sandhed at redde sig selv. Svaret til hans gamle Discipel kom derfor til at lyde saaledes:

Velædle og Højlærde Hr. Doctor, Højstærede Velynder!

Min Hr. Doctors gunstige Skrivelse af dato 7. Maji haver jeg rigtig bekommet og sættes derved i saa stor Forundring over den overflødige Godhed og Kjærlighed for min ringe Person, at jeg ikke formaar min skyldige Taksigelse tilbørligen med Pennen at udføre; thi saa mange Ord og Bogstaver, som deri findes, saa mange kraftige Bevis paa Deres allerkjærligste Omhyggelighed for min Velfart, hvoraf jeg finder Dem saa betaget, at De synes (ignosce, Eminentissime Domine, verborum licentiæ) ligesom at have forglemt det mig og enhver højest magtpaaliggende: Qvid enim juvat, perdita salute, honorem, opes et vitam conservare, et qvid contrarium? Dette vil jeg derfor ydmygst have mig udbedet, at min Hr. Doctor vilde gunstigst considerere, at jeg ingenlunde haver af Formastelse selv styrtet mig i denne Labyrinth, men er dertil bleven nødt og tvungen ved H. Højærv. Biskoppens udgangne Monitum Synodale, som befaler, enten strax at antage den omtvistede Forklaring (hvilket ikke kan ske, uden man med det samme, tvert imod sin Samvittighed, skulde bifalde grove Vildfarelser, og saaledes i Steden for en Hyrde blive sin betroede Hjords

Forræder og Ulvens Staldbroder) eller og at indgive sine Aarsager, hvorfor man samme ikke kan antage. Intet er mig kjærere, end at Sagen maa komme til offentligt Forhør, da jeg haaber, det skal blive bevist, hvem der lyder vor allernaadigste Konge bedst, enten de, der bliver ved den rene Lærdom efter Guds Ord, den Augsburgiske Confession og vore andre symbolske Bøger efter højstbem. Hs. Maj.s mange høje gudelige Formaninger i 3de Forordninger: 1. om Skjænden mod Pietister, dat. 7de Okt. 1733; 2. om Attest for Candidatis Ministerii af 2den Nov. 1736; 3. Patent om Gen.-Kirke-Inspectionen af 1ste Okt. 1737; addatur Lovens 2den Bogs 1ste Cap.; eller og de, der under et Skin af Hs. Maj.s Befaling og under Hs. Maj.s høje Navns Misbrug understaa sig, Hs. Maj. aldeles uafvidende, at paabyrde og paatvinge Guds Kirke, baade Lærere og Tilhørere, de groveste Vildfarelser, som stride directe imod Guds Ord og vore symbolske Bøger. Maa Sagen faa saadan en Gjænge, som jeg forhaaber, efter den Vej, som min Hr. Doctor selv anviser, frygter jeg intet. Men skulde Magten gaa for Retten (det jeg ingenlunde enten tænker om saa højoplyst et Collegio Ecclesiastico, eller venter) veed jeg, hvem jeg haver paa min Side, nemlig den almægtige Herre — — hvis Sag her føres og ikke min.

Hvor umuligt det er mig at følge det velmente Raad, som min Hr. Doctor giver, ses af disse Ord, som en Præsts dyre Ed iblandt andet indeholder: »Serio et sancte voveo, qvod non tantum velim fugere ac detestari doctrinam verbo divino adversam, sed etiam velim eandem pro virili impugnare, sangvinem potius fusurus, qvam dogmata falsa et fanatica approbaturus«. Saa det er da ikke nok, at man ikke bifalder falsk Lærdom, men man maa endog af al Magt sætte sig derimod og stride indtil Døden. Hvor skulde da en christelig Lærer understaa sig at besmykke de groveste Vildfarelser med saa lemfældige Ord, at det og det er ikke varligen nok sat, kunde saa og saa transponeres og bedres etc. Paa saadan Maade kunde man pro-

ponere for sine Tilhørere hvad Lærdom man lystede, var det end (sit venia verbis) Alcoranen, ut sana demum apud nos doctrina periret, sed non inulta. Imidlertid skal jeg med Guds Bistand herefter, som hidindtil, efter sidste Post i samme Ed, bevise »obedientiam seculari Magistratui debitam, ut et Episcopo meo omne licitum obseqvium«.

Jeg forbliver med hjertelig Taknemmelighed etc.

Vierst d. 15. Maji 1743. N. Tøxen.

Ved at læse dette Brev og overveje Situationen, kommer man uvilkaarlig til at tænke paa Stillingen henved 100 Aar senere, da Grundtvig i »Kirkens Gjenmæle« rejste sin Beskyldning mod Clausen for falsk Lære. Saa stor en Forskjel der end var mellem Pontoppidans og Clausens Standpunkter, saa havde de dog det tilfælles, at man fra et bestemt, eller om man vil begrænset, luthersk Kirkestade kunde gjøre grundede Indvendinger mod de af dem fremsatte Anskuelser. Baade for Tøxen og for Grundtvig kom deres skarpe Hævdelse heraf til at koste dem Embedet. — Af foranstaaende Brev fremgaar for øvrigt, at det ingenlunde var Tøxen imod, at Sagen kom ind for Kirkeinspektionen. Et andet Spørgsmaal er det, om dette Kollegium var glad ved at faa med denne vanskelige Sag at gjøre. Men da Mæglingsforsøget var glippet, havde Nic. Brorson intet andet at gjøre end at overgive Kollegiet de af hans Broder i Ribe indsendte Akter i Sagen tilligemed følgende Brev:

Høyvelbaarne Hr. Geheime-Conference-Raad, Geheime-Raad i Conseilet etc. etc. Høyædle og høyærværdige, Høyædle og Velbaarne, samt velædle og høyærværdige samtlige General-Kirche-Inspectores!

For det høye General-Kirche-Inspections Collegium nødes ieg herved underdanigst at andrage, hvorledes tvende Præster, som ere Brødre, her i Stiftet, dend eene Niels Tøxen i Vierst i Andst Herret, den anden Manasses Tøxen

i Felding i Hammerum Herret, vegrer sig hart og fremturende ved at imodtage og introducere dend af Hans Kongl. May^tt^ allernaadigst anbefalede Catechismi Forklaring, kaldet Sandhed til Gudfrygtighed, hvilket af medfølgende naadigst og gunstigst kand eragtes. Paa det korteste at melde om Sagen, er saaledes tilgaaet: Efterat ieg forleden Aar fik Brev fra Provsten i Hammerum-Herret, at ovenbem^te^ Manasses Tøxen ikke vilde agnoscere eller introducere bem^te^ Bog, gav ieg iblant andre Monita Synod. Johan. 1742 det, som findes anført Lit. B. f. 2[1]), befalede ogsaa Provsten at eske skriftlig Svar af ham, hvorfor hand vegrede sig ved at antage en Bog, som ikke aleene af Facultate Theol: var approberet, men endogsaa af Hans Kongl. May^tt^ Selv til almindelig Brug allernaadigst anbefalet; men istæden for at faae Svar fra ham kom endelig indlagte Lit. A.[2]) fra hans Broder i Vierst tillige med et Brev, hvori hand melder, at han ikke kunde tro, at denne Bog var dend, som af H. Kongl. May^tt^ allernaadigst var anbefalet, beraabende sig for resten paa Lit. A., hvori findes hans Aarsager, hvorfor hand ikke kunde antage dend, foregivende derved at have udvirket hos afg. Biskop Anchersen, at hand og hans Meenighed blev fri for at besvære deres Samvittighed; da og endelig indkom Svar fra Manasses Tøxen, gandske kort, dog af samme Meening som hans Broders. I Forhaabning at faae dem bragt paa andre Tanker skrev ieg derpaa medfølgende Lit. B.; men at ieg dermed intet har udrettet, beviser hans Giensvar sub Lit. C.[3]). Jeg har siden den Tid patienteret, for ikke at overiile dem i saa vigtig en Sag, forvendtendes imidlertid, at de skulde besinde sig, eller ieg muelig finde et eller andet Middel til deres Conviction, men forgæves. Og da ieg nu ikke længere understaaer mig at tie dermed, saa indstilles her ved underdanigst

---

[1]) Se foran, S. 430.

[2]) N. Tøxens »Aarsager« etc. (se foran, S. 421 ff.).

[3]) Se foran, S. 441—8.

under de Naadige og Høygunstige Herrers Crisin denne betydelige Sag, paa hvis Udfald det heele Stift med særdeles Attention vendter, og ikke en ringe Deel af Kirchens Rolighed dependerer. Ieg forbliver (osv.)

Ribe d. 11. Maji 1743. H. A. Brorson.

Den 27. Juni 1743 blev Biskop Brorsons Brev af 11. Maj med tilhørende Bilag refereret i Kirkeinspektionskollegiet. Tilstede var Gehejmeraad J. L. Holstein, Kollegiets Præses, samt Biskop P. Hersleb, Etatsraad C. v. Støcken, Hofprædikant J. B. Bluhme og Konsistorialraad M. Hwiid. Om Forhandlingerne har Hersleb fortalt følgende: »Jeg sagde min Mening i Collegio, at her blev Qvæstio, enten Sagen skulde ansees som criminel, at Præsten satte sig op imod kongelig Befaling, og da var det ikke vores Sag, men Bispen maatte angive det for Generalfiscalen, eller, om Sagen skulde ansees som en Lærdoms-Sag, at Præsten beskylder Forklaringen for falsk Lærdom, saa maatte indhentes Facultatis theologicæ Betænkning, om Præsten har Grund eller ikke« [1]).

I Kollegiets Protokol læses under ovennævnte Dato, efter en Bemærkning om at Brorsons Brev blev refereret, følgende:

»Gaaer end eengang omkring til Giennemlæsning. Og derpaa tilsendes det Theologiske Facultet Præsten Tøxens Dubia imod samme Catechismum sub lit. A. for at give deres Betænkning udførlig derom, neml. om hand kand have havt nogen Grund til at imodsette sig en Bog, som ved Kongl. Befaling er bleven introduceret.«

Havde Sagen faaet Lov at gaa den Gang, som her var antydet, saa havde det vist nok set galt ud for den omstridte Lærebog, da det daværende theologiske Fakultets

[1]) J. Møller: Theolog. Bibl. V, 168—9.

Flertal (M. Wøldike, Ped. Holm og Søren Bloch) ikke kan antages at have yndet Bogen. Men Bemærkningen om, at Akterne skulde gaa endnu en Gang om blandt Kollegiets Medlemmer, tyder dog paa, at Hersleb har Ret, naar han siger[1]: »Den Gang blev intet sluttet, men opsat til næste Samling. Næste Session kommer Protest ind fra Hr. Pontoppidan, at en Catechismus, som af Kongen var autoriseret, maatte ikke komme under nogen Censur eller Critiqve. Jeg spurgte, hvo der har sagt Pontoppidan det, som i Collegio blot var proponeret, ikke besluttet eller aftalt«?

Den omtalte Protest lyder, som følger:

Deres Excellence samt (Tit.) Herrer
General-Kirche-Inspectores!

Udi Anledning af det, som Hr. Nicolay Brodersen har giort mig bekiendt, og endelig nu er saa got som en hvær bekiendt, angaaende velærværdige Hr. Tøxen, Sogne-Præst for Vierst Meenighed i Riber-Stift, hans Besværinger og til sin Biskop overgivne haarde Klagemaal, deels paa den af mig efter høy kongel. allernaadigst Befalning forfattede Catechismum, deels i dens Anledning paa min ringe Person, aarsages jeg i skyldigste Soumission betimelig at giøre mit til en større Ildebrands Afværgelse, og derfor til Deres Excellences med samtlige høye og gode Herrer General-Kirche-Inspectorum nærmere Information og egen høyviise Overleggelse at giøre følgende uforgribelige Erindringer.

Da mig ved en fra Cantzelliet tilsendt kongel. allernaadigst Befalning, dat. d. 3. Septbr. 1736, var injungeret at forfatte til allmindelig Brug en Forklaring over sal. Doct. M. Luthers liden Catechismo, glædede jeg mig vel over, at Deres kongel. Mayestät ved den Allerhøyestes Direction var kommen paa de Tancker at raade Boed paa den Mangel af en allmindelig Lærdoms-Form for Allmuen i sine Riger og

[1]) J. Møller anf. St.

Lande. Thi Forfarenhed hafde viist mig, at de kort tilforn opvagte Uroeligheder deels hafde reist sig af, deels endnu bleve underholdte derved, at naar en eenfoldig kom uden for sit Sogn eller i det høyeste uden for sit Stift, da var han saa got som uden for sin Troe, jeg meener sin Troes-Bekiendelse. De, der ey tillige med ham dependerte af samme Formular, siuntes ham eller han dem af anden Religion.

Men saa giærne som jeg saae, at der kom en allmindelig Catechismus, indrettet efter vore Tiders Trang, saa giærne ønskte jeg og, det maatte have behaget Deres May. allernaadigst at anbefale nogen anden end mig det Slags Arbeyde, thi hvad Umag det ville kaaste at foreene Fuldstendighed, Korthed, Tydelighed og Rigtighed, eller mage det saa, at Bogen kunde være baade Gud og Menniskene ret, det lood sig lettelig see og slutte forud.

Imidlertiid greeb jeg med Guds Paakaldelse og Frygt til den mig befalede Giærning og arbeydede nesten Aar og Dag der paa med ald den Application, Eftertancke og Forsigtighed, som jeg vidste at bruge, ja jeg sad ofte lang Tiid over eet eeneste Ord, som blant mange maatte udsøges paa det og det Sted. Efterhaanden som jeg fick det færdig, overgaf jeg mine Brochüres til et Par Mænd, som jeg vidste hafde bedre Øyne end jeg in catecheticis, skiønt 14 Aars foregaaende Præste-Embed ogsaa hafde lært mig nogenlunde, hvad der hører til at lempe sig efter den eenfoldige Ungdom. Monsr Piper, Catechetes ved St. Petri Kircke[1]), var den første, som fra Ord til andet giennemgick

[1]) Wilhelm Ulrik Piper, født 22. Juni 1697, Søn af Præsten Frederik Philip Piper i Wilster i Holsten og Hustru Margrethe Sophie, Datter af den i sin Tid navnkundige Prædikant Johan Lassenius ved Petri Kirke i Kbhvn. Wilh. Piper har maaske ikke været Student, da han omtales som »Fabriqeursvend«, inden han 1735 blev uordineret Kateket ved Petri Kirke. I denne Stilling forblev han i mange Aar, men maa have lagt særlige Lærergaver for Dagen, da han 12 April 1755 blev kaldet til Sognepræst ved S. Mariæ tydske Kirke i Helsingør. Den kgl. Dispensation, hvorved

det, baade hos sig selv og siden hos mig, og gaf adskillige gode Erindringer. Dernest Hans Velærværdighed Hr. E. Evald, Præst ved Vaysenhuus-Kircken, ligeledes. Thi Gud veed, at jeg i ingen Ting troer, og i denne vigtige Sag allermindst troede mine egne Øyne allting til, men gierne lader mig sige og tager Raad, naar jeg finder dem sunde. Af den Aarsag gick jeg endnu videre, og søgte nogle af de betydeligste loca ud, som jeg nogle Gange ved Besøgelser forelæste mine tvende høytærede Hr. Collegis, Hr. Bluhme og Hr. Reuss, skiønt deres Omstændigheder ey taalte at examinere uden her og der noget, som sagt er.

Efter at jeg nu hafde brugt ald muelig Fliid og Forsigtighed, meldede jeg Deres høyædle Excellence, Hr. Geheime Conferentz-Raad von Holstein, at Arbeydet ved Guds Naade var bragt saa vidt, som jeg kunde bringe det, med underdanigst Forespørgelse, om jeg, efter den skriftlige Ordres Indhold, skulle overgive det til Hans Høyærværdighed, Hr. Biskop Worm, saasom den Gang værende perpetuus Decanus Facultatis Theologicæ. Deres Excellence svarede ja, og jeg giorde saa, om jeg mindes ret, in Julio 1737.

Hermed meente jeg min Haand var nu løs fra dette Arbeyd, hvis videre Fata jeg lood være Gud befalede. Hafde Biskop Worm fundet for got at lade det til Censur underkastes en hvær af de øvrige Hr. Professoribus Theologiæ, da maaskee det kunde have været bedre, og jeg meente af Begyndelsen, at det ville skee. Men efter nogen Tiids Forløb spurte jeg, at Hans Høyærværdighed den da nyelig hid kaldede Hr. Profess. Chr. Langemach Leth, maaskee fordie han heed just catecheseos Profess., var bleven af Decano chargeret med mit Arbeyds Censur, thi den nu brugelige Omgang efter Touren samt Protocolli Fac. Theol. Nafn, i Steden for Censoris Nafn, var den Gang ey endnu

---

han fritages for theologisk Examen, er først udstedt 8. Maj s. A, fire Dage før hans Ordination. Han døde i det nævnte Embede 9. Novbr. 1768 (Wiberg II, 591).

anbefalet, hvilket vel er at erindre[1]). Hos velbemeldte Hr. Professor Leth var Bogen til Censur hen ved et halft Aars Tiid, da jeg efter hans igientagne Begiæring mange Gange indfandt mig i hans Huus, naar han hafde nogle Timer til at anvende paa Revisionen. Vi giennemgik den atter fra Ord til andet, og efter Censoris Gotbefindende uden mindste min Fortrydelse, ja til min Glæde blev paa mange Steder endnu giort Forandring, deels i Talemaader, deels i Limitationer, Restrictioner, Explanationer eller andet, som den gode Mand ved hvær Samling forud hafde overlagt, saa at jeg med Sandhed kand sige, at om der nogen Tiid er anvendt flittig Granskning og Overleggelse ved sligt et Compendii Edition, da er det skeet her ved, endskiønt Censoris saa vel som min Tak var denne, at man her i Byen skrev Pasqviller om os som utidige Catechismus-Skrivere, og et Exemplar deraf blev mig leveret i mit Huus til en liden Forsmag paa den Stanck, som Sandheds gamle Fiende fremdeeles agtede at opvecke mod det, Paulus kalder Christi Kundskabs gode Lugt.

Det approberede Mss. overgaf jeg til Deres høyædle Excellence, Hr. Geheime Conferentz-Raad von Holstein, som efter indhendte Høy Kongel. allernaadigste Privilegium for Vaysenhuset, mod 1500 Exemplariers aarlige Afgift til fattige Børn, strax befalede at tage det under Pressen.

Hvorledes Publicum optoog det, er bekiendt, nemlig Allmuen rettede sig paa hvært Stæd efter dens geistlige Forstanderes adskillige Smag. Det var en Tiid, da man frem for nogen Tiid var bange for alt, hvad der hafde Skin af nyt. Den for sin Lærdom udraabte Provst N. N.[2]) her i Landet, en Mand, af hvis Iudicio mange andre dependere, forsikrede et halft Aar efter Bogens Tryck, at Troen, som Christendommens Hovet-Sag, var icke een Gang nævnet

---

[1]) Nærmere Oplysning om Grunden til, at Leth kom til at censurere Pont.s Bog, hos Rørdam, Hist. Saml. og Studier IV, 237—40.

[2]) Vistnok Fr. Nannestad, Stiftsprovst i Aarhus.

i denne Catechismo, hvor af en anden i Sælskabet overbeviiste ham, at han icke engang maatte have læst den. Andre sagde det, som værre var, og udi nogle hundrede Sogne blef den aldrig antaget, ja indtil denne Dag vil man ey vide af den at sige, nægter ogsaa, at den kongel. Ordre skulle strekke sig vidre end saavidt, at Degnen eller Skoleholderen skal have et Exemplar til behagelig Eftersiun. Derimod har jeg fra andre Steder (særdeeles i Norge og Jylland, hvor den nesten over alt er alleene i Brug, saa at Vaysenhuuset nu har debiteret hen imod halffiærdsindstive Tusinde Exemplaria af den) faaet, deels med, deels foruden Scribenternes Nafne, saa store og saa mange Taksigelser for denne Bogs Publication, som jeg, det Gud veed, i mit Hiærtes Grund agter mig gandske uværdig til, men melder det alleene for at vidne om de retsindiges Glæde, ligesom jeg og (soli Deo gloria) kand vise levende Vidnesbyrd af Bogens store Frugt og den Besegling, Gud har tryckt der paa.

I denne Betragtning skal de af andre ulige sindede udøste Bespaattelser være mig saa meget desto fordøyeligere, og jeg holder alldeeles for, det hører ad bene esse i slige Tilfælde. Hjærtelig ville jeg skamme mig, frygte og bedrøves, dersom jeg hafde giort en Catechismum saa, at den kunde have været Mørkheds Fyrste efter Ønske og af ham gandske upaaanket.

Saa vidt har jeg summariter forestillet Bogens Oprindelse og Fata indtil nærværende Tid. Nu høres, at ovenbemeldte Prest udi Riber-Stift, velærværdige Hr. Tøxen, med stoor Heftighed setter sig imod den og handler for saa vidt langt redeligere end mange andre, der ey have bedre Indsigt i Sandheden, men dog bedre Gafver til at dissimulere deres Vankundighed eller Sandheds Foragt, hvilken sidste jeg snarere maa tillegge dem end ham. Thi han siunes en ærlig, skiønt mod mig, som han ey kiender, noget haard Mand, saa og en Elskere af Guds Ords Sandhed, saavidt som den kand siges at være ham bekiendt.

Og jeg beklager des høyere, at den er ham saa ilde bekiendt, saa og at han efter egen Tilstaaelse vogter sig med Fliid for at læse Buddei, Rambachii eller andre nyere Theologorum Skrifter, af hvilke han kunde faae Indsigt i de Puncter, som nu meest komme i Controvers, skiønt Controversen ogsaa, Gud skee Lof, nu falder bort i Tydskland, hvor gandske faae Mænd af Vigtighed nu om stunder nægte sal. Doct. Speners thesibus den Biefald, som i Begyndelsen blef dem nægtet, siden Logomachien bedre er indseet, og præjudicia personalia tillige med Mændene saa got som ere uddøede. Det er derfor ynkeligt, at vi Danske, som sidde i Bag-Haanden, altiid skal have Nachspillet af en Comoedie eller Tragoedie, som i andre Lande lenge siden er udageret.

Seer jeg til Hr. Toxens Klagemaal over Catechismi Forklaring, da findes, at denne Mand, som hos sit haandgribelig slette judicio siges at have gode Studia philologica, deels angriber Catechismum som en skadelig og farlig Bog, deels mig dens Forfattere som en Fanaticus, Jesuit, Socinianer et qvid non? Hvad nu min egen Sag, som den ringeste, angaaer, da formoder jeg, den gode Mand omsider seer, han har giort mig Uret med saa nærgaaende Beskyldninger, og i et andet Bref til sin Biskop med 2 Ord tilstaaer sin Overilelse, da jeg dermed gierne er fornøyet. Men hans Beskyldninger mod de i Bogen indeholdne guddommelige Sandheder haaber jeg, at det høyloflige Kircke-Inspections Collegium finder Raad til. Disse Beskyldninger kunde, saa vidt jeg af en Times Giennemlæsning erindrer mig, deeles i tvende Classer. Nogle ere saadanne, at maaskee aldrig nogen anden end Hr. Toxen kunde have tænkt der paa eller giort dem, hvorfore de endogsaa af en half sovende strax kunde besvares, om de trængte dertil, ex: gr: om Gud har befalet, at man skal elske sig selv, om det er de falske Propheter, Christus advarer imod, som giøre den trange Vey breed. Om man bør elske et ont Menniskes Person, skiønt icke hans Giærning. Et andet Slags Indvendinger ere de, som anden Steds lenge siden

ere giorte, men ogsaa efter de flestes Tilstaaelse afgiorte, uden vi ville giøre Sathan et nyt Lyst-Spill her til Lands, nemlig om Guds Buds Holdelse, om kiødelige Menniskers Kundskab i aandelige Ting og om Fornyelsens Sammenhæng med sin Kilde Retfærdiggiørelsen. Udi disse sidste Puncter troer jeg, Hr. Toxen kand, hvis plurima vota skulle decidere, vinde sin Sag og finde Biefald hos en stor Deel af vort danske Clericie, baade lærdere og ulærdere end han, skiønt jeg endda tvivler paa, at ret mange, endogsaa af groveste Slags, vilde binde sig ved hans grundstyrtende Vildfarelse om Fornyelsen samt hans græsslige Lærdom de fide non sola tantum, sed et vere solitaria et, judice Apostolo Iacobo, Diabolica. Saadanne Mænd give Papisterne ald Aarsag til at laste vor Lærdom, og er det Luthersk, som Hr. Toxen endelig vil have lært, saa tilmelder jeg hermed den høy kongel. General-Kircke-Inspection, at jeg er ingen Lutheran. Dette maa treffe enten ham eller mig.

Imidlertiid meener jeg at have fremsatt bemeldte controverterede Puncter, just for Controversen at forebygge, saa vaerlig, velbetænckt og i alle Henseender vel clausulerede, at jeg nu og i min Døds-Stund vil binde mig ved dem og deres Forsvar, hvis Omstændighederne udkrævede det, som jeg dog hiærtelig ønsker at icke maatte skee, og ey heller tør skee, siden der er kommen imellem mig og Bogen en auctoriseret Censor, Hr. Profess. Leth, hvis Nafn er publico kundgiort ved Paategning, og denne sin Haand er han en Defension skyldig, hvis Tilbud ham ey heller bør nægtes.

Derimod deprecerer jeg i største Soumission, at meer bemeldte Catechismus, som har staaet alle sine Fatalia, i det mindste icke i Anledning af Hr. Toxens (som en selv meget grovelig vildfarende Mands) indsendte Skrift maatte skee den i mange Henseender utaalelige Fornermelse, nu paa nye at underkastes anden Censur end den, det høylofl. Collegium selv er noksom i Stand til at kunde gifve, og med hvilken jeg fuldkommelig vil acqviescere. Thi skal Bogen i Aar revoceres sub limam for Hr. Toxens Skyld,

saa kand det samme skee ad Aare, naar maaskee en anden endnu urimeligere behager at komme med nye Indvendinger, og da bliver alle andre af en Professore censurerede Bøger samme uendelige Dom underkastede, i hvilket Fald jeg for min Deel ville bede at frietages fra Censura.

Bogen er efter Deres kongel. May. og det høye Collegii Ordres i Brug, og den har, Gud være Lof, i de faae Aar saa riig Frugt baade i Holsteen, Dannemarck og Norge, som noget catechetisk Arbeyd mueligt har haft i disse Lande. Skulle den betryckte Sandheds Fiende finde nogen Udflugt og Rum til at carpere Lærdommens Rigtighed i Anledning af en ved ulige Votis over Hr. Toxens Meeninger given ulige Censur, da beder jeg underdanigst og ydmygst det høye Collegium overveye, hvilken Forvirrelse det endelig maatte sette i Gemyterne paa begge Sider, og hvad Credit man i Fremtiden ville faae for det, som publica auctoritate kunde forordnes. Forvirrelse og Forstyrrelse i Gemyterne er allerede stoor nok. Gud lade dog noget skee i vore Dage til at dempe, men i det mindste icke publica auctotate noget til at forøge den. Dog, jeg vil i dette og alt andet see meere paa Gud end paa Menniskene. Hans Naade være Deres høyædle Excellence med samtlige høye og gode Herrer aldtiid befalet. Jeg er i Sandhed

Deres (Tit.) ærbødigst underdanige

Kiøbenhafn, d. 8. Julij 1743. ringe Tiener

E. Pontoppidan.

Denne indtrængende Forestilling bevirkede, at Kollegiet opgav at sende Tøxens Indsigelse til det theologiske Facultets Bedømmelse, og at det valgte en anden Vej, som det fremgaar af følgende Antegnelse i dets Protokol:

1743 d. 29. Aug. refereredes i Collegiet Pontoppidans Skrivelse af 8. Juli, i hvilken Anledning besluttedes:

Collegium tillader, at Secreteren maae underhaanden og som for selv tilskrive H. Niels Tøxen og foreholde ham

den Forseelse, hand har begaaet imod det Kongl. Rescript, at [hand] ei der efter [har] villet introducere Bogen i sin Meenighed; samt at Collegium ei kand ansee denne Sag anderledes end politice, hvoraf vil følge, at hand maae ansees som de Kongl. Mandaters modvillige Overtrædere, hvorfor han advares at betænke sig, og endnu at introducere Bogen og saadant Collegio at tilskrive.

NB. Dette Brev var efter mundtlig Tilladelse[1]) for 14 Dage [siden] afgaaet, og Hr. Tøxens Svar mod denne Session indkommen«.

Sekretærens Skrivelse lyder, som følger:

Velærværdige og Vellærde Hr. Pastor!

Deres Velærværdighed ville ikke fortryde paa, at jeg som for Dem af Person ubekjendt, men af min Function som Secreterer ved General-Kirkeinspectionen mulig par renommé bekjendt, tager mig den Frihed angaaende en højst betydelig Sag, nemlig Deres mod Hr. Biskop Brorson i Ribe om den bekjendte Catechismi Introduction i Deres og Deres gode Broders Menigheder havende Controvers, et Par Ord med Dennem at communicere. D. V. kan vel forestille sig, at ovenmeldte med Hr. Biskop Brorson førte Controvers til General-Kirkeinspectionen er bleven indberettet. De begriber og, saavidt jeg af Deres bivaanende[2]) og af Deres Stridskrift bemærkede Penetration kan skjønne, at samme Collegium paa nærværende Tid, da berørte Catechismus Regia autoritate er indført i begge Riger, umuligen kan tractere denne Sag anderledes end som en politisk Sag, som en Sag, der directe gaar an mod Kongens Højhed og imod kongl. Befalinger, hvoraf farlige og bedrøvelige Sviter kan flyde. Jeg taler oprigtig med D. V., og jeg vil sige Dem, hvorfor jeg gjør det. Jeg veed, De er højærværdige

---

[1]) Altsaa uden Forhandling i Kollegiet!

[2]) Her og andensteds i Brevet viser forekommende Germanismer, at E. J. Jessen var bedre hjemme i det tydske end i det danske Sprog.

Consistorialraad Hwiid nær paaslægtet eller besvogret; Hr. Hwiid er min oprigtige Ven og Velynder, derfor vil jeg bede ham og alle hans af Hjertet vel; ja det skulde glæde mig i mit Hjerte, om jeg kunde forøge Deres Lyksalighed, og hvorfor da ikke, om jeg kan forebygge, hvis Fortræd jeg ser forud, der kan møde. Her ser De, kjære Hr. Pastor, hvad Motiver jeg haver at tale med, den første Gang jeg har den Ære at tilskrive Dem. Jeg har endnu mere Aarsag til at aabne mit Hjerte for Dem, thi jeg ser forud og meget grant, at Hr. Consistorialraad Hwiid finder sig foraarsaget til at suspendere sit judicium et votum i denne Sag, som ham og hans Paarørende angaaende, og da er der ingen, som kan løfte den mindste Anstøds-Sten for Dem af Vejen. Hav den Godhed for mig, som declarerer sig at være Deres Ven, og hør min ringe Raad og Betænkning i denne fortrædelige Sag. Vid først, at Pontoppidans Catechismus (hvorimod jeg og mange andre brave Mænd i visse Ting ogsaa kan have noget at sige) er dog bleven approberet af Facultate theologica, og det af sine store højvigtige Raisons, og saadanne, som kan oprette det forfaldne og snart til Afguderi henfaldne Christendom. Vid for det andet, at de allerfornuftigste og redeligste Theologi, som har indset Zions forfaldne Mure, staar for deres Spidse og fægter for dem, de ere værd at høres, de fortjener det, og naar man har hørt dem, saa er det Tid at tale, ikke før. Thi begge Parter skal høres, læses, consuleres. D. Velærv. mærker nu nok, at jeg er en Jurist; men Jurister skal og være Christne, ikke onde men gode Christne. Jeg agter ikke at refutere Deres Dubia, ikke heller kan gjøre det, det bliver en Sag for det theologiske Facultet, ikke alene vores, men og andres; og vil D. V. controvertere med dem paa en Maade, som blandt de lærde er brugelig, kan ingen efter mit Tykke formene Dem det. Men dette gaar ikke an i General-Kirkeinspectionen, der behandler en Sag ikke saa vel theologice, som meget mere politice. Naar nu samme Collegium har en Bog for sig, som efter Sædvane

af den theologiske Facultet er bleven approberet, og paa den anden Side en kongl. expres Befaling, at samme Bog i begge Riger skal blive introduceret, saa kan bemeldte Collegium umulig giøre andet end holde over samme kongl. Ordre, at den ad literam bliver efterlevet og exeqveret. Har nu Gejstligheden i begge Riger gjerne og villig, som og tilbørligt er, efterlevet deres fromme Konges Befaling, uden at en eneste af hele danske og norske Gejstligheden har fundet Føje til at sige et Ord derimod, hvorfor vil da D. V. være den eneste, som efter saa lang og nogle Aars Forløb opsætter sig imod sin milde Souveræns redelige og allerchristeligste Intention og Villie. Sig ikke, De have af afgangne Biskop Anchersen faaet Dispensation at bruge den gamle Catechismum og til videre at udsætte den nyes Introduction. De er alt for fornuftig til at tro, at en Biskop skulde kunne dispensere i en kongl. Befaling. Hvad Kongen befaler, deri kan ingen dispensere uden Kongen selv. — Tiden bliver mig for knap at være vidtløftigere, jeg er og visse paa, at D. V. ikke nægter mig sin Bifald. Men det, jeg fornemmelig beder om, er dette, at De og Deres gode Broder, Dem jeg begge har Estime for, ikke ganske foragter mit ringe Consilium, som jeg af forbemeldte Aarsag, som en Ven af Dem, meddeler Dem, nemlig: at De enten begge, eller idetmindste en af Dem, kommer ufortøvet ind til General-Kirkeinspectionen og der erklærer, at De aldeles ikke er opsætsige imod Kongens Befaling, men i des Følge gjerne vil introducere bemeldte Catechismum i Deres Menighed, bedende om Forladelse, at det ikke er sket endnu, siden Biskop Anchersen havde givet Dem Forlov dertil, hvilket blev en Sag for ham at svare, om han endnu var i Live. Sker det ikke, saa forsikrer jeg D. V. paa min Samvittighed, at Udfaldet vil blive saaledes, at det kan efterdrage sig en evig Fortrydelse og hele Familiers Ruin, hvilket jeg af min inderste Hjerte ønsker at forebygge. Beær mig med et Par Ords Svar, saasnart muligt er. Jeg vil udsætte

Sagen saa meget jeg kan, og forsikrer, at jeg med Consideration lever

D. V.s tjenstskyldigste Tjener

Kjøbenhavn d. 27. Julii 1743. E. J. Jessen.

Herpaa svarede Tøxen:

Velædle Hr. Secreterer, Gunstige Velynder!

Min Herres kjærkomne Skrivelse af dato 27de Julii haver jeg med tilbørlig Respect annammet, ikke uden Forundring, at De som en fremmed og ubekjendt har villet paatage sig saa stor en Møje, for min ringe Person, om muligt, at conservere. Herren, som ikke lader en Drik koldt Vand gaa ubelønnet bort, belønne Dem for denne store Velgjerning, at De som en tro Ebed-Melech har dog villet kaste til mig fattige Mand nogle Barmhjertigheds Palter, for at hjælpe mig af Elendigheds Hule, som jeg uformodentlig synes at være falden udi. — —

Efter at have berettet om sine Tvivl, hvorvidt den udgivne Katekismusforklaring var den i Kongebrevet betegnede, særlig fordi den heri siges at være approberet af det theologiske Fakultet, medens den faktisk kun var approberet af C. L. Leth (der ikke var egentligt Medlem af Fakultetet), fortsætter Tøxen saaledes:

Indsendte derfor strax mine vigtige Aarsager til afg. Biskop Anchersen med ydmyg Begjæring, at samme for Hs. Majestæt allerunderdanigst maatte berettes; men enten det skete eller ej, veed jeg ikke; dog blev jeg, saa vel som mange flere, intet mere med bemeldte Forklaring bemøjet[1]).

[1]) Biskop Hersleb skrev nogle Aar senere herom: »En Præst i Jylland vilde ikke introducere Pont.s Forkl. i sit Sogn; det refereres Biskop Anchersen; han holder Præsten til Lydighed, inqvirerer om Præstens Forhold, og befinder, at Præsten var flittig i at drive paa Catechisation, at Præstens Menighed var vel undervist. Biskoppen da mente, at efterdi Kongen ikke sigtede hen uden til Menighedens Oplysning, saa kunde det være lige meget, enten det skete ved den Formular eller en anden, saa der blev ingen Uro, og ingen vidste af den Strid«. (J. Møller, Theol. Bibl. V, 168). Denne Beretning støtter sig dog maaske mere paa Formodninger, end paa Kjendsgjerninger.

Men at han enten skulde have givet nogen Dispensation udi Hs. Maj.s Rescript, som min Herre synes at have Tanker om, eller at noget sligt, som i sig selv er urimeligt, af hannem skulde være forlangt, kan jeg ikke sige med Sandhed, vil ej heller for nogen Ting lyve den afdøde paa. — — Er min Erklæring ikke strax til Hs. Maj. bleven indberettet, da er Skylden ikke hos mig, men hos min daværende beskikkede Biskop og Øvrighed. Og dette var jo ellers det eneste, der kunde fælde mig, om de høje Herrer udi Gen.-K. Insp. vilde tractere Sagen politice; men derimod vilde det vist blive en dødelig Synd og haardelig straffet af Gud, om man uforhørt vilde dømme en fattig Lærer som en opsætsig imod sin allern. Konge, fordi han ikke kunde holde et vist Bud, uden dermed at fortørne Gud og lædere sin Samvittighed, besynderlig naar han, som af mig sket er, i Tide sligt gav tilkjende. — — Bedre var det jo at efterforske, ved hvad Beretning saadant kgl. Mandat var blevet forhvervet; om Bogen af alle Theologis i hele Facultetet er bleven approberet; om den befatter ingen anden Lærdom i sig end den, der ren og sund monne være etc.

I denne underd. Forsikring lever jeg, at de høje Herrer, efter den Dem af Gud forlente høje Visdom og Gudsfrygt, skulle ogsaa tractere denne højvigtige Sag (som er den guddommelige Lærdom angaaende at beholde pur og ren) theologice, saaledes at De bær Omsorg for, at der efter vor allern. Konges Villie — — os ingen anden Lærdom i Kirker og Skoler bliver paabyrdet end den, der i alle Maader stemmer overens med Guds Ord og vore symbolske Bøger, og derfor sørger saaledes for Josephs Skade, at de Vildfarelser, som i forbemeldte Forklaring, imod Hr. Maj.s høje Villie og Videnskab, sig haver indsneget, blive revoceret, og Bogen saaledes corrigeret, at man samme med god Samvittighed kunde antage.

Min Herre tager det derfor ikke ilde op, at jeg hans velmente Consilium ikke formaar at følge; thi jeg maatte derved lædere min Samvittighed, og, for timelig Lyksalighed

at nyde, forspilde den evige. — Opsætsighed imod min allern. Konge at begaa (hvilket jeg endda gruer for at nævne) skal den højeste være mit Vidne til, aldrig at være kommen i mit Hjerte. Ligesaa uskyldig er og min Broder i denne forskrækkelige Synd, som man dog nu synes at ville tillægge os, hvilket vi faar med vor Frelsere Christo at stille hen til den, der dømmer rettelig og uden Persons Anseelse. Men at jeg skulde tage imod saa grove Vildfarelser og falsk Lærdom, som jeg i forbemeldte Catechismi Forklaring har tydelig demonstreret at findes, vover jeg ingenlunde mod Gud og min Samvittighed. Det gaa mig herover, som Gud vil. Min Broder raader for sig selv, hvad han vil eller kan gjøre. Jeg for min Person vil hellere lide Verdens Spot og Uselhed, ja Døden selv, end saa liderlig og letsindig overtræde mit Embedes Pligt og dyre Ed. Thi dette veed jeg, at saadan Opsætsighed mod Gud lader sig ingenlunde for hans Dom dermed forsvare, at jeg herudi haver haft mange Staldbrødre i Danmark og Norge; er derfor bedst at følge i det gode den Flok, som altid har været liden. Over alt maa min Herre være forsikret, at der findes mange i Hs. Maj.s Lande og Riger af samme Sind som jeg, skjønt de nu ikke have haft samme Lejlighed og Anledning. Det er faa Uger, siden min sl. Hr. Provst, der nu nyligen af Gud er bleven hjemkaldet, indsendte til vores gunstige Hr. Biskop ligesaa haarde Beskyldninger imod oftbemeldte Forklaring, som jeg. — — Beder allerydmygst, min ringe Person saa vel som min Broder, der intet andet formaa end preces et lacrymas, qvæ sunt arma Ecclesiæ, maa i denne vor store Nød og Fare være min Herre til det bedste recommenderede. — —

Vierst d. 5. Aug. 1743. N. Tøxen.

Under den vanskelige Stilling, hvori Hr. Niels Tøxen var kommen ved sin ihærdige Vægring mod at indlade sig paa et Tilbageskridt, har det kjendelig været ham en ikke ringe Opmuntring at faa en Hilsen fra den theologiske Pro-

fessor, Dr. Marcus Wøldike, der baade i sin Egenskab som afgjort orthodox Theolog og som forhenværende Præst i Varde sikkert nærede Interesse for Tøxen[1]). Dennes Svar paa Wøldikes Hilsen vil læses med Deltagelse, selv om man ikke han billige den haarde Dom, han havde fældet over Pontoppidans Arbejde.

Højædle og Højærværdige Hr. Doctor,
Højgunstige Velynder!

Det glædelige Budskab, jeg for nogen Tid siden ved velærv. Hr. Jens Storm af Højen bekom (som og betog mig den største Sorg og Bekymring, mig i denne bedrøvelige Tid er vederfaren), nemlig at Deres Højærv. ved hannem gunstigst lod mig vide, at De den udgangne Pontoppidans Forklaring ikke have approberet, haver bevæget mig til midt udi megen Kummer og Gjenvordighed at haste med hosfølgende, som er en Copi af alt, hvis hidindtil i denne catechetiske Controvers sig har tildraget, hvilket, som Hr. Storm berettede mig, D. H. af mig skulde have forlanget. Det er, som sagt er, udskrevet ikke aleneste i Hast, men endog, i Henseende til mit Huses Tilstand, blandt megen Kummer og Bedrøvelse; beder derfor ydmygst om Forladelse, at det ikke fremkommer saa accurat og sirligt, som det burde. Jeg havde vel for lang Tid siden agtet at udbede mig D. H.s og hele theol. Facultets gunstige Censur over mine Aarsager, til H. H. Biskop Brorson indgivne, saa vel som Aarsagers Confirmation, som paa Biskoppens Svar følger, men af en utidig Frygt, at jeg og der, som hidindtil allevegne, skulde regnes iblandt de forladte (skjønt jeg om D. H. selv og Deres Nidkjærhed for Guds Ære ingen Tvivl havde), har jeg indtil nu ladet forblive, og taget min Tilflugt til Gud alene, hvor jeg stedse har fundet og venter fremdeles Skjul og Beskjærmelse. Nu fordrister jeg mig

[1]) Wøldike havde været Præst ved S. Jacobi Kirke i Varde fra 1728 til 1731, da han blev Professor i Theologi ved Universitetet.

herved ydmygst at udbede mig D. H.s gode Raad, hvad jeg, ifald her bruges Magt, fremdeles skal gribe til. Min ringe Person ligger der ikke stor Magt paa. De lade mig vel blive aut sub coelo aut in coelo. Men Sagen i sig selv er uden Tvivl af den Vigtighed, at jeg forhaaber, D. H. med sine høiberømmelige Herrer Collegis ikke aldeles stiltiende skulde lade den guddommelige Sandhed saa liderlig forhaanes og fortrykkes. Maatte jeg herom bekomme den allermindste Fortrøstning, vilde jeg visselig skattere mig lyksalig, og ikke mindre, om D. H.s andre høje Forretninger kunde tillade, mig, Deres ringe Tjener, med et Par Ord at beære, i min kummerlige Tilstand at husvale, og derhos gunstigst at vise, om og hvorudi jeg i mit Indgivne kunde have fejlet, og hvor stor min Fare af Dem maatte ansees, da jeg, ifald nogen Fejl mig vises, findes redebon til at corrigere, revocere og i alle Maader D. H.s, som en from Faders, Raad at følge. Jeg forbliver med al Veneration og Lydighed etc.

Vierst d. 4de Sept. 1743. N. Tøxen.

At Wøldike har svaret paa dette Brev, fremgaar af den senere Provsteretssag; men Svaret er næppe bevaret. Det theologiske Fakultet som saadant fik aldrig Lejlighed til at udtale sig om Sagen. Ukaldet kunde det næppe blande sig i den.

I Kirkeinspektionen tog Biskop Hersleb sig imidlertid af Tøxens Sag og udvirkede (uden at dog noget derom indførtes i Forhandlingsprotokollen), at det paalagdes Bluhme under Haanden at lade Biskop Brorson vide, at Kollegiet formente, »at det ikke var tjenligt, at den Sag blev rørt, efterdi Præsten gjør sit Embede troligen, og hans Menighed er vel oplyst, saa det var bedre at ignorere saadant, som vel fandt sig« [1]).

Da Pontoppidan havde faaet Nys om dette Skridt, kom han i heftig Bevægelse og tilskrev Kollegiet, som følger:

---

[1]) J. Møller, Theol. Bibl. V, 169.

Deres Excellence samt (Tit.) Herrer
General-Kircke-Inspectores!

Med ald den Veneration, som et ringe Lem af vores national Kircke kand være det høye Collegio skyldig, understaaer jeg mig at giøre efterfølgende uforgribelige og underdanigste Remonstration angaaende den af velærværdige Hr. Søfren Tuxen (!), Sogne-Prest for Vierst Meenighed i Riiber-Stift, mod mig, dog først og fornemmelig mod Guds og Kongens klare Ord, begyndte Sag.

Da denne Mand, som af Person er mig gandske ubekiendt, for Aar og Dag siden udi gientagen Skrivelse til sin Biskop, velærværdige Hr. H. A. Brodersen, fandt for got at angribe den paa kongelig allernaadigst Special-Befalning forfattede og post censuram consvetam med kongelig Auctorität i alle Kongens Lande og Provintzer indførte Forklaring over Lutheri liden Catechismo, saa og derhos meget haardelig at angribe, udskiælde og efter ald Evne at skamskiende mig som Skriftets Forfattere, da, siger jeg, meente enhvær, som hørte derom, at den Sag som vigtig i mange Henseender nok blef remederet ved det høyloflige Collegii Forsorg og priselige Aarvaagenhed over Guds og Kongens Ords Høyagtelse, særdeeles da Manden i samme sit indgifne daabelte Skrift tydelig forraader og selv denuncierer sine egne unægtelige grundstyrtende Vildfarelser, og der hos reent ud declarerer, at han ey vil eller kand efterleve sin Konges Villie i denne Post. For saavidt som jeg nu derudi var interesseret, og mit ærlige Nafn og Rygte med de allerheftigste Injurier angrebet, meente jeg, det fandt sig vel, naar Hovet-Sagen blef udgiort, og velærværdige Hr. Tuxen formodentlig overbeviist om sin Uret mod alle fornærmede, samt tilholden at igienkalde i et andet Bref sine mange Beskyldninger og Skields-Ord, hvilken Gienkaldelse var det allermindste, som jeg kunde begiære, saa og mig gandske fornøden, hvis ieg her efter skal staae i offentlig Lære-Embede; thi in faciem eccleciæ er jeg udskiældet for Papist, Jesuit, Socinianer, Fanaticus og alt det,

som ont og ærerørigt være kand. Saa roulerer og disse hans ad magistratum indgifne Beskyldninger blant Allmuen i og uden for hans Egn; han glorierer af sin Dristighed, han traadser og truer. De, der dømme efter Anseelse, maa endelig tænke, at den, som sticker alt dette hos sig og tier stille, er male sibi conscius, særdeeles da Sagen ey er privat, men angaaende det, som saa høylig interesserer det heele Land. Hafde han sagt mig alle sine Injurier i Eenrum eller i een privat Skrivelse, de ville jeg ved Jesu Naade have tiet og tilgivet ham, foruden at udsprede nogen forargerlig Stanck; thi jeg er en Hadere af Had og Hefn. Jeg undertræder hellere en Gnist end lader den blive til en Ildebrand. Men nu er det gandske anderleedes, og da den sagtmodige Jesus selv blef slagen for Retten, saa efterlood han ey at giøre sit til en Volds-Manns Overbevisning og Dommerens Erindring. Haver jeg talet urettelig, da beviis, at det er Uret, men haver jeg talet ret, hvi slaaer du mig? Det var tillige et Spørgsmaal for Dommeren: Hvi taaler du, at han slaaer mig? Hodie mihi, cras tibi.

Jeg bliver endnu ved det Sind, at ey begiære mindste Hefn over Hr. Tuxen, thi jeg ynkes i Stæden for at vredes over de Zeloter af det Slags. Men da det har behaget det høyloflige Collegio at skiænke Hr. Tuxen ald sin Sag mod Gud, Kongen og Publicum (hvor over han og, som Breve fra Jylland berette mig, jubilerer og triumpherer, saa at det giver Gienlyd vidt og bredt i Landet, til den antagne Catechismi eller rettere Guds eget Ords store Anstød og vantroendes Latter over alle vedkommende)[1]), saa er med denne

---

[1]) Naar Hersleb flere Aar senere efter Hukommelsen gjengiver Indholdet af nærværende Skrivelse fra Pontoppidan, insinuerer han, at Pont. umulig allerede kunde have Breve fra Jylland, der stod i nogen Sammenhæng med Bluhmes Brev til Brorson, og at det altsaa maatte være gjennem en privat Meddelelse fra Bluhme, at Pontoppidan var kommen i Kundskab om Kollegiets Skridt for at dysse Sagen hen, noget, Hersleb betragtede som en Indiscretion fra Bluhmes Side (J. Møller, Theol. Bibl. V, 169).

underdanige Remonstration mit eeneste fornødne Erende og Ansøgning hos det høyloflige Collegium at giøre Forespørgelse om, hvad Raad mig gives i en Sag, hvor Paulus siger: jeg ville hellere døe end lade mig den Roes (forstaae Sandheds og Redeligheds Roes i Embeds-Sager) offentlig betage. Gifver det høyloflige Collegium mig intet Raad, men afviser min Sag saasom causam privatam fra sig og lader mig selv vigilere for, hvordan jeg kand ligge som en ærlig Mand i min Graf, endskiønt jeg har arbeidet for Publico, og i Publici Tieneste faaet de Ære-Saar til Belønning, saa forandrer jeg mit Spørgsmaal til en underdanig og gandske vel grundet Begiæring om, at de af Hr. Tuxen til Biskoppen og af Biskoppen til det høyloflige Collegium indsendte Criminationer og Beskyldninger in extenso mig maa udleveres per copiam fide dignam. Thi saa nødis jeg til at gaae den Vey, som jeg før aldrig gik, og Gud skal være mit Vidne til, at jeg gaaer ugierne, saa at hvis det høyloflige Collegium endnu kand finde Middel til at dispensere mig derfra, da vil jeg ansee det for en af de allerstørste Velgierninger, med hvilke jeg kand forpligtes til at være det, jeg desforuden er, nemlig:

Deres Excellences (etc.)
underdanigste og ærbødigste Tiener
Kiøbenhafn, d. 18. Febr. 1743. E. Pontoppidan.

Ovenstaaende Skrivelse refereredes for Kirkeinspektionen i et (i Protokollen udateret) Møde, ved hvilket kun Holstein og Hersleb vare tilstede. Svaret kom derfor til at lyde, som følger:

Velædle, velærværdige og høylærde
Herr Professor og Hoff Prædikant!

Den os allern. meddeelte Instructions 4de Articul befaler os at hemme og hindre alle anstødelige Controverser og icke tillade, at saadanne offentlig eller hemmelig ventileres eller giøres andre ved os bekiendt: det er Aarsagen,

hvorfor vi har holdet det baade raadeligt og os pligtig til at dempe den Controverse, som Sogne-Præsten Toxen til Vierst formeener at ville forsvare mod Eders Velærværdigheds udgivne Catechismi Forklaring, og hindre, at den ey skulle blive Publico bekiendt, hvilket visselig icke ville skee uden stor Forargelse, Uroelighed og Bitterhed og igien oprøre den nu af Hans May. saa viiselig dempede Controverse, som paa det sidste dog vilde løbe ud paa en Logomachie. Det er og Aarsagen, hvorfore vi ey kand fyldestgiøre Eders Velærværdigheds Begiæring at give Dennem verificered Copie af de derom til os indkomne Papiirer, men meene, at vores Instruction allerbedst efterleves og Hans Kongelig May. Meening allerbest opnaaes, naar vi blot dempe den Sag og hindre, at den icke vorder bekiendt. Vi forblive (osv.)

General Kirke-Inspections Collegium d. 29 Febr. 1744.

J. L. Holstein. C. v. Støcken. P. Hersleb. J. B. Bluhme. M. Hwiid.

Det er ikke sandsynligt, at alle Underskriverne have billiget dette Svar, gjennem hvilket vi høre Herslebs Røst; men det var den Gang Skik i Kollegiet, at alle Medlemmerne underskrev de fattede Beslutninger, selv om de dissentierede. Pontoppidan var imidlertid ikke til Sinds at ville lade sig nøje med denne Afvisning.

Hidtil havde Christian VI været holdt udenfor Sagen. Men da Pontoppidan mærkede, at man i Kirkeinspektionen ikke vide gjøre noget ved den, besluttede han sig til at forebringe den for Kongen. Af nedenstaaende fremgaar, at han havde gjort dette mundtlig, inden han fremkom med følgende Skrivelse:

Stormægtigste
allernaadigste Arve-Herre og Konge!

I Følge af Deres Kongel. May. allernaadigste Befalning overgives hermed allerunderdanigst Copie af nogle til General-Kircke-Inspections-Collegio fra mig indsendte Breve

samt høybemeldte Collegii Svar derpaa. Af det sidste seis, man frygter at give Anledning til forargelig Controvers imellem Hr. Søfren Toxen, Sogne-Prest for Vierst Meenighed i Ribe-Stift, og mig underskrevne, som over den introducerede allmindelige Catechismi Forklaring er bleven meget haardelig og ærerørig angreben af velbemeldte Hr. Toxen, ey privatim, da jeg ville tie dertil, men i en offentlig Klage-Libello, indsendt til hans Biskop, Hr. H. A. Brodersen, og af hannem til det høyloflige General-Kircke-Inspections-Collegio. Nu ønsker jeg ligesaa lidet som nogen anden at opvecke Controverser, hvilke aldtiid haver været mig en Afskye. Men under det Paaskud at lade en offentlig Modsigeres Mund utilstoppet og ham med sine lige beholde Magt til at forkaste Guds og Kongens Ord, samt overfalde med Injurier den, der har giort af bedste Evne, hvad ham var befalet, det meener jeg er at kiøbe eller tigge sig Fred til paa Sandheds Omkaastning. Imidlertiid, jeg som Gud skee Lof endnu aldrig har ført og haaber heller aldrig at føre nogen Prosess eller Rettergang, skienker Hr. Toxen gierne ald min Ret og befaler det Gud, som seer og dømmer. Men een Ting udbeder jeg mig allerunderdanigst af Deres Kongel. May., nemlig at det mod mig indgivne Skrift med de mange haarde Beskyldninger icke ubesvaret bliver liggende i General-Kircke-Inspect. Archiv, da jeg for Efterkommerne icke kand ligge som en ærlig Mand i min Grav. Maa dets Indhold Deres Kongel. May. refereres, saa nøyes jeg strax i allernaadigste Underdanighed med Deres allernaadigste videtur, enten at forsvare mig eller at tie stille, og i det sidste Fald udbeder jeg alleene den Naade, at meerbemeldte haarde Skrift ey maatte blive liggende til et Vidnesbyrd mod mig, som Defensionen er forbuden, men af General-Kircke-Inspections-Collegii Secretair i min Nærværelse annulleres. Mindre Omsorg siunes mig ey, at jeg kand bære for mit ærlige Nafn og Røgte, saa lenge jeg staaer i et offentlig Lære-Embede. Men skulle endogsaa denne aller simpelste Defension mig afslaaes, da nøyes jeg

ogsaa, hvis Deres Kongel. May. selv siger, jeg skal nøyes; thi saa veed jeg, det er min Guds Villie, og jeg har mig intet at reprochere. Jeg er i allerdybeste Devotion, stormægtigste etc. etc. E. Pontoppidan.

Kiøbenhafn, den 1. May 1744.

Vedføjet er Kopier af de to foran meddelte Breve fra E. Pontoppidan til General-Kirkeinspektorerne samt disses Svar af 29. Febr. 1744. Det hele har følgende Paategning:

Hans kongelige May^tt. vil allernaadigst, at denne Ansøgning allerunderdanigst skal forestilles. Christiansborg, d. 4. Maj 1744.

V. A. von der Lühe.

I Henhold til denne Befaling blev Sagen paany tagen op til Drøftelsen i Kollegiet. Herslebs Indflydelse var dog saa stærk, at Beslutningen kom til at lyde, som følger[1]):

Anno 1744, die 8. Maji præsentibus, qui subscripserunt.

Hans kongl. Majst. forestilles Sagen all. i sin fulde Sammenheng, og hvad Aarsag de har havt at dempe denne Sag paa denne Maade. Neml. at Hr. Toxen er en gammel Mand, og at naar hand døer, falder Sagen bort af sig selv. Men finder Hans Majst., at Sagen lovlig skal foretages, saa kand det ogsaa skee, eller skal de anrørte Documenter og Beskyldninger casseres, dependerer det ogsaa af Hans Majst. Befaling.

Ved samme Leilighed forestilles og all., at denne Catechismi Forklaring, foruden at mange Spørsmaale ere indzinglet[2]), dog endnu er for vitløftig, og derfor all. indstilles, om der ikke af Biskopen i Sæland og det theologiske Facultet maae giøres en Extract af samme Bog, som i Holsten

[1]) Gen. K. Insp. Koll.s 2den Hovedprotokol, Fol. 118—9.

[2]) Disse indstregede Spørgsmaal kunde forbigaas ved Undervisningen af svagt begavede Børn.

og de tydske Provintzer er gjort, hvilken sidste tydske Extract kunde imiteres, men dog i Allmindelighed følges Hr. Pontoppidans Forklaring; og derpaa samme Extract ved Rescript til alle Biskopper befales at skal bruges i Skolen foruden den anden, og efter samme Methode examineres og catechiseres i Kirken.

J. L. Holstein. C. v. Stöcken. P. Hersleb. J. B. Bluhme.

Dermed indtraadte en Standsning i Niels Tøxens Sag. Vi benytte den til at meddele følgende Brev vedrørende Forholdene i Sønder-Felding og Assing, hvor Manasses Tøxen, der ganske havde delt Broderens Anskuelser, var afgaaet ved Døden i April 1744[1]).

Høyædle og Høybaarne, Velædle og Høyærværdige Herrer, samptlige deputerede udi det Høiloflig Kong. Kirche-inspect. Collegio!

Det er dem bleven bekiendt |: desverre :| dend des-orden, som forhen for nogen Tid er forefalden udi Guds Kirche imellum Provsten, velærværdige Hr. Bering, og Præsten Hr. Tøxen tillige med eendeel af Sognefolchene udi Assing sogn, sc: at disse har opkast sig mod Provsten, kastet og platterdings fornegtet Pontop: Cat: Forklaring til deres Børns Underviisning, med mange haarde og utilbørlige Expressioner og Talemaader mod Provsten, mod hands Embede, den hellige Lære og dessen Tienniste og Tiennere, hvorved ey alleniste paa denne Tid er opvagt stor Forargelse, men endog, som det hidindtil er bleven u-paatalt af Øvrigheden, er samme videre indtrengt sig udi min og andre nær omliggende Meenigheder, at vi icke efter dend pligtig Schyldighed, Gud og Kongen kand foddre af vi Præster, kand forrette Ungdommens Underviisning med saa lychelig

[1]) Som det fremgaar af Universitetets Matrikel, var Man. Tøxen 23 Aar gl. bleven Student 1714 ved privat (Broderens?) Dimission. Han burde altsaa som den yngre, ovf. S. 408, have været nævnt efter Niels Tøxen.

en Forfremmelse og Fremgang, som vi ønschte, til Guds Ære og de unges fornøden Opliusning; thi deels fingerer de sig deraf en utidig Hiernes abortum, at dette hellige Verch er iche saa fornøden, som vi Præster driffver paa dend, og der over gansche sætter til Side dend rætte alvorlige Stræbsomhed, deels tager de sig deraf en libre arbitre, at de vil bruge en mindre og korttere Forklaring, og saa staae vi under Cathechisationen beschemmet, og de lige ignorantes; deels falder de til bespottelig Væsen, at de laster, ja vel forkiettrer i deris Hierter Pontop: Forklaring, da de dog veed iche meere Grund derom, end de meener, det schal saa være, fordi det er saa scheet af andre i Assing Kirche, og deraf er det øyensiunlig klart, hvad Fremvext i dette gudelig Verch kand være at forvendte til Guds Ære, Kongens Fornøyelse og de unges Opliusning udi vor Herres Jesu Kundschab. Thi vil jeg hiertelig som kiærligst, indstændigst som ydmygst bede, at denne Forargelses Steen ved de høye Herrers mægtige Haand maa blive afvelt fra Døren af Guds Kirche; iche at jeg begierer nogen Has og Hefn over Guds Kirches Lemmer, det [vilde] være mig u-anstændig som Kirchens Lærere; Men som Hr. Tøxen forhen død er, hands Forseelse og med ham maa være død og mortificeret; thi som ieg var hos ham i hands Død, er jeg forsichret, at hand døde i Troe og Kiærlighed, saavel med en Siæl afvendt fra denne Synd, som forsonet i Jesu Blod, saa jeg icke kand andet, end jeg maa tale godt baade om hands Støv og for hands Støv i Jorden, efftersom der var dog en Ende paa Israels Overtrædelse, og hands Ende derfore blev som en sand Israelites; Men alleeniste disse af Sognefolchene, som vilde giøre sig til Lov-lærere, dog de forstode iche, hverchen de Ting, de sagde, eller om hvilche Ting de noget stadfæstede, ja foragtede Herredømme, vare dristige, befalt sig selv og iche bævede, naar de bespottede Majesteter, 2 Pet. 2 v. 10, at de maatte udsøges, proclameres offentligt for Meenigheden, sættes med faae og fyndige Ord til rætte, viises deres Feyl og derpaa være til-

holdt offentlig at træde ud i ald Meenighedens Paahør og og giøre en offentlig Afbigt for deres forargelige Formastelse og fuul diervelig Opsetzighed imod Ordet og Ordets Lærere, paa det, naar saadan Affstraffelse kom til Liud for min og andre Meenigheder, de da kunde falde fra deres daarlige fattede Opinioner, gifve Guds Tienere Sted og Gehør i Kirchen, og Guds Sandheds og Saligheds Ord Rom og Roe i deres Hierter til Lydighed og Efterlevelse[1]). Resten er min underdanigst Reverence og velmeente Hiertens Ønsche, at Gud i Naade vil ligge dend Lychsalighed til deres Indseende og Tilsiun med Guds Kierche her i disse Riger og Lande, at Gud og Kongen maa faae Kiercher fulde af Guds Kundschab, Lande og Riger fulde af saadanne Præster, som rettelig dele Sandheds Ord, og af saadanne Tilhørere, som altid kand være reede til at ansvare for enhver, som begierer Regnschab af dem om det Haab, som bør at være i dem, saavel med Sagtmodighed som Frygt, ja at Gud og Kongen maa her faae Kircher, Schoeler og Lande fulde af opliuste Siæle, saa Gud maa omsiider faae sine Himle fulde af salige Siæle baade af Kongernes og Undersaatternes: udi hvilchet Ønsche jeg med dybeste og ydmygste Underdanighed uafladelig forblifver

Scharild Pgd. den 10. Maj 1744.

Høyædle (osv.) Herrer
Eders underdanigste Tiener
Arent Bisted.

Udskrift til Kirkeinspektionskollegiet, med Paategning: per Varde og Ribe.

P. Sc. Degnene hafver dette Brev paa Herredetz Vegne udi god Tiid at befoddre til vis og sicher Afliggelse paa Schiern-Broe.

(Sluttes).

---

[1]) Om den skarpe Modstand, Beboerne i S. Felding og Assing gjorde mod Indførelsen af Pont.s Forklaring, skal nærmere Oplysning meddeles i det følgende.

Præsten Niels Tøxen i Verst,

Orthodoxiens Ridder i Pietismens Tid.

(Slutning).

Ved Biskop Herslebs Bestræbelse var Niels Tøxens Sag tilsyneladende »dæmpet«. Det har dog næppe været Pontoppidans Agt at lade sig nøje med Kirkeinspektionens Afgjørelse af 8. Maj 1744[1]). Maaske var det dog ikke ham, men Biskop H. A. Brorson, der kaldte Sagen til Live paany. Et Besøg, denne i Sommeren 1744 gjorde hos sin Broder, Biskoppen i Aalborg, gav ham nemlig Anledning til følgende urovækkende Skrivelse.

Høy-velbaarne Herr Geheime Conferentz-Raad,
høy- og etc. Herrer General-Kirke-Inspectores.

Saasnart Deres Høyærværdighed Hr. Hoff Predikant Bluhme havde tilskrevet mig om Hr. Niels Tøxens Sag i Veerst, besluttede ieg i Taalmodighed og Taushed at lide ald den Foragt, som mit Æmbede derunder har maat været undergivet, ja da indlagde fra Provst Bering i Hamrum Herred blev mig tilsendt, har ieg ingen Raad seet eller veedst at give ham, effterdj Subordination og Æmbedets

[1]) Se foran, S. 477—8. Mærkeligt nok findes der i Kollegiets Kopibog ikke nogen Skrivelse til Kongen, der svarer til den (8. Maj 1744) fattede Beslutning. Den Formodning ligger derfor nær, at mau — maaske efter at Hersleb var rejst paa Visitats — har undladt at gjøre den Indstilling til Kongen, man tidligere, formodentlig under Presset af Herslebs overlegne Personlighed, havde vedtaget.

Myndighed gaaer øyensynlig til Grunde[1]). Men da ieg paa min Reyse til Aalborg hørte adskillige i de andre Stiffter hart at klage over den Catechismi Forklarings Foragt i Riber Stifft, som foraarsagede, at eendeel der ogsaa torde forkaste Bogen, effterdj de saae, at det gick ustraffet bort i Riber Stifft, og jeg daglig faaer mere Overbeviisning om, at den Sag vil udfalde til største Forvirring og Elendighed, dersom der icke endnu i Tide bliver statueret Exempel: Saa vil ieg med Guds Hielp paa den Dag være angerløs, naar ieg det forud har meldet og beklaget, og trøste mig ved at ieg icke er Aarsag i, at Guds Ære saa aabenbare hindres; thi at den Bog, hvor den bruges, jo skaffer ubeskrivelig Nytte, det skal kiendes paa hiin Dag. Og dette er da Aarsagen, hvorfor ieg icke har kundt undlade medfølgende Provst Berings Skrivelse herved underdanigst at indsende[2]). Jeg forbliver med ald underdanig Soumission (osv.)

Ribe, den 21. Aug. 1744. H. A. Brorson.

Det lader ikke til, at Kirkekollegiet har forhastet sig med at tage nogen Beslutning i Anledning af dette Brev. Maaske har man med Forsæt afventet et Tidspunkt, da Hersleb færdedes paa Visitatser ude i sit Stift, for, naar han var borte, at tage Sagen op paany, uden Hensyn til Kollegiets egen tidligere fattede Beslutning. Nok er det, at da Kollegiet atter ytrede sig om den tøxenske Sag, havde Piben faaet en ganske anden Lyd, end den havde haft et halvt Aar tilforn. Nu tilskrev man nemlig Kongen, som følger:

Stormægtigste, Allernaadigste Arve Konge og Herre!

Endskiønt den efter Eders Kongelige Majestæts allerhøjeste Befaling til General-Kirke-Inspections-Collegii aller-

[1]) Jvfr. det ovf. S. 478—80 meddelte Brev fra en Præst i Hammerum Herred.

[2]) Findes nu ikke vedlagt. Men Indholdet fremgaar af hvad der ndf. skal meddeles af Forholdet i Sønder-Feldlng og Assing.

underdanigste Forestilling remitterede Memorial af Hof-Prædikant og Professor Pontoppidan kunde give Os Anledning til at giøre en vidtløftig Relation om den Controvers, som er opvakt af 2de Præster og Brødre i Riber Stift, ved Navn Tøxen, imod den almindelige Catechismi Forklarings Introduction i deres Meenigheder; saa og om de Aarsager, som har bevæget Os til ey med Force at urgere den Sag, men heller at dempe den og hindre, at den ikke vorder bekiendt; Saa undseer Vi Os dog, Eders Kongelige Majtæt med saa vidtløftig en Demonstration uden Nød at bemøye; men alleeneste give Os den allerunderdanigste Frihed, at forsikkre, at endskjønt Vi ey, som før er sagt, har villet lade denne Sag komme til nogen Vidtløftighed, have vi dog ingenlunde efterladt, den under Haanden, saa vidt mueligt var, at applainere, først ved Skrivelse til een af Tøxerne selv, hvori ham blev foreholdet de farlige Suiter, som af hans viidere Forhaling kunde flyde, med Advarsel, at hand strax maatte beqvemme sig til Bogens Introduction. Dernæst ved et Consilium til Biskop Brorson, hvorledes hand ved sin Visitats havde at forholde sig for at føre Præsten og Meenigheden per indirectum paa bedre Tanker. Men Præsten har undskyldt sig med sin ømme Samvittighed, da derimod Biskopen forhaabentlig giør alt det, hand kand. Imidlertiid dette er skeed, er een af bemelte 2de Tøxener ved Døden afgangen, følgelig er den Sag i samme Meenighed hæved. Men da det dog fornemmes, at et par andre Præster i Jylland har taget Exempel paa disse Tøxener, og lige saa vel som de ere uvillige til at bruge denne Catechismi Forklaring; saa for at forebygge viidere Egenraadighed hos Præster imod den Kongl. Befalings udtrykkelige Bydende, saa indstilles allerund., om E. Kgl. Maj. allern. ville agreere, at der maa statueres Exempel paa den, som først har givet Anledning dertil, nemlig Sogne-Præsten Niels Tøxen for Vierst Meenighed (thi Broderen, Manasses Tøxen til Felding, er nu død) saaledes, at Biskop Brorson i Ribe allernaadigst befales at anordne en Provste-Ræt,

samt at beskikke en Actor, og lade Niels Tøxen lovligen actionere, og undersøge, hvorvit hand har forseet sig imod det Kongl. Rescript af 22de Augusti 1738 angaaende samme Catechismi almindelige Introduction, og derpaa Dom afsige. Vi forblive (etc.)

General-Kirke-Inspections-Collegium,
d. 15de Octobr. 1744.

J. L. Holstein. C. v. Støcken. J. B. Bluhme. M. Hwiid.

Herpaa har Kongen tegnet følgende Resolution:

Vii aprobere General Kircke Inspections Colleg: Forrestilling udi denne Sag, og vil, at der skal statueres Exempel paa Præsten Niels Tøxen for sin Forseelse, og kand Sagen undersøges ved en Provste Rett, og hand derforre actioneris, mens dog kunde Kircke Collegium vel erkyndige sig, om denne Cathechismus er indført i alle Stiffter effter Voris Befalning, og i fald det ey er skeed, hvis Skyld det er. Friderichsborg den 19de Octobr. ao. 1744.

Christian R.

I Henhold til den anførte kongl. Resolution udgik der under 30. Oktober 1744 tvende kongl. Reskripter: 1. til Gen. K. Inspektionen, 2. til Biskop H. A. Brorson. Da begge imidlertid saa godt som Ord til andet gjentage Kirkeinspektionens ovenanførte Indstilling af 15. Okt., skulle de ikke aftrykkes her. Vi nøjes med at anføre det i Kirkeinspektionens Møde 3. Novbr. 1744 givne Referat, fordi det viser, at man strax satte sig i Bevægelse for at efterkomme Kongens Ønske om Oplysning angaaende den Indgang, den omstridte Katekismusforklaring havde fundet i Danmark og Norge — en Sag, hvortil vi senere skulle komme tilbage.

»1743, d. 3. Novbr. refereret
et allernaadigst Rescript af 30. Oct. a. c., hvormed communiceres Gienpart af en Kongl. Ordre til Biskop Brorson i Ribe, at hand skal anordne en Provste Ræt og beskikke

en Actor, som skal actionere Sogne Præsten Niels Pedersen Tøxen for Wierst og Beche Meenigheder, og undersøge, hvorvit hand sig imod det Kongl. all. Rescript af 22. Aug. 1738 angaaende den allmindelige Catechismi Forklarings Intruduction haver forseet, samt over ham hænde Dom. Og befales ellers Collegium i det all. Rescript til dennem, at erkyndige sig, om forbemeldte Catechismus efter forberørte all. Befaling er indført i alle Stifter, og ifald det ei er skeed, hvis Skyld det da maatte være.«

Tilstede ved Mødet var J. L. Holstein, C. v. Stœcken, P. Hersleb og J. B. Bluhme. Kollegiets Beslutning lød:

»Herom tilskrives alle Biskopperne i Danmark og Norge.«

Vi vende os nu til Provsterettens Forhandlinger, der dog paa Grund af deres Udførlighed kun i al Korthed kunne refereres her.

Den 7. Novbr. 1744 udfærdigede Biskop Brorson Befaling til Hr. Bertram Højer, Sognepræst i Andst og Gjesten, om at være Aktor i Sagen mod Hr. Niels Tøxen. Valget af den nævnte Mand maa i visse Maader forekomme os underligt, da Brorson Aaret iforvejen havde maattet give ham en meget alvorlig Formaning, paa Grund af at han, trods tidligere Løfte om Forbedring, fremdeles levede i ondt Forhold til sin Hustru[1]). Højer søgte da ogsaa at unddrage sig det vanskelige Hverv og skrev til Biskoppen om at fritage ham derfor; men fik 12. Novbr. til Svar:

»Af D. V.s Skrivelse d. d. 9. Novbr. ser jeg, hvor nødig De, efter min til Dem ergangne Ordre, Sagen imod Hr. Niels Tøxen vilde agere; men da den kgl. Befaling paalægger mig en Actorem at beskikke, som Sagen paa Hs. K. Maj.s Vegne ved Provsteretten skal udføre, kan jeg Dennem derfra ikke deliberere, men refererer mig til min til Dem ergangne Ordre, som De lader Dem være efterrettelig. Hvad

[1]) Kirkehist. Saml. I, 179—80.

Deres Undskyldning i Henseende til de paa Sagen gaaende Omkostninger angaar, da, siden Sagen af H. K. Mj. er anbefalet, finder det sig nok ved Slutningen, hvorfra Omkostningerne skal komme.«

Biskoppen vidste nok, hvad han gjorde, da han beskikkede Højer til Aktor i Sagen; thi ingen Generalfiskal kunde med større Skarpsindighed og Ihærdighed have forfulgt en anklaget, end Højer, vistnok stadig ansporet af Brorson, gjorde med Hensyn til Tøxen. Da denne nu heller ikke fattedes juridisk Indsigt og Kløgt, saa voxede der op en Provsteretssag af saadant Omfang, at man skal søge dens lige uden lettelig at finde den. Men det, efter vort Begreb, besønderlige var, at der ikke blev taget Hensyn til de af Tøxen selv til Biskoppen indgivne Erklæringer, der jo vare tydelige nok, men at man gjennem en fast uendelig Vidneførelse søgte at bringe noget frem, der faktisk allerede forelaa klart nok i den anklagedes egne forud afgivne skriftlige Erklæringer.

Da Højer havde forestillet Biskoppen, at Provsten og Præsterne i Andst Herred behøvedes som Vidner i Sagen, beskikkede Biskoppen under 18. Novbr. 1744 Hr. Jens (Pedersen) Storm, Præst i Højen og Jerlev samt Provst i Jerlev og Slaugs Herreder, til som Sættedommer at præsidere i Retten[1]), til hans Assessorer valgtes Hr. Claus Haagen, Præst i Grindsted og Hejnsvig[2]), og Hr. Knud (Nielsen) Storm, Præst i Egtved og Ødsted[3]). Den sidste fungerede som Retsskriver.

[1]) Det var Jens Storm, der tidligere havde overbragt Tøxen Dr. M. Wøldikes Hilsen (s. S. 470). Han maa da antages at havde været venlig sindet mod den anklagede. Aktor, Hr. Bertram Højer, var gift med Hr. Jens Storms Søster; men da der var en ond Forligelse mellem dem, er det ikke sandsynligt, at der har været noget Venskab mellem Svogrene.

[2]) Det var denne, der 1738 anonymt sendte Kirkeinsp.-Koll. en Angivelse mod Biskop M. Anchersen, som han dog siden paa det ydmygeligste tilbagekaldte (Ny kirkeh. Saml. III, 843—5).

[3]) Hr. Knud Storm i Egtved var gift med en Datter af sin Formand, Hr. Peder Storm, der var Fader til ovennævnte Hr. Jens Storm i Højen.

Den 8. Decb. 1744 blev Provsteretten sat i Degnens Hus i Store Andst, under Oplæsning af Biskop Brorsons Ordre af 18. Nov. s. A. til Provst Jens Storm med Assessorer om »Stevnemaal paa Forlangende af Actor at udstede, Vidnesbyrd at afhøre og endelig Dom i Sagen at afsige«, alt i Henhold til det kgl. Reskript af 30. Okt. s. A. samt Lov og Forordninger, og saaledes som de agtede at være ansvarlige til. Følgende Personer vare under 27. Nov. s. A. af Provst Jens Storm indstevnede til at aflægge Vidnesbyrd i Sagen: Provsten i Andst Herred Hr. Jens Buch i Hjarup, Hr. Christan Humblet, Præst i Seest, Hr. Henrik Morville i Lejerskov, Hr. Hans Antonius Holm i Nagbølle, saa vel som de hæderlige Mænd, Degnen Augustinus Hoelgaard i Nagbølle, Skoleholder Mads Knudsen i Skanderup, Degnen Hans Steensen i St. Andst, Skoleholder Albert Pedersen ibid., Skoleholder Povl Strick i Øster-Gjesten, Degn og Skoleholder Hans Lauridsen Brøgger i Verst.

Adspurgt af Aktor, om han havde noget at erindre mod Stevnemaalet m. v., svarede N. Tøxen: »Som han med allerdybeste Underdanighed havde hørt Hs. Maj.s allern. Ordre og Befaling, bad han ærbødigst, at Actor vilde behage at fremme sine Vidner, saasom han (T.) ikke kunde eller turde understaa sig i saa højvigtig en Sag noget at tale, førend det hannem ved Sagens videre Oplysning efter Hs. Maj.s allern. og gudeligste Villie bliver af denne hæderlige Ret tilladt at producere, hvad som han i denne sin store Nød og Trang til sin Sags lovmæssige Forsvar kunde finde tjenligt.«

Førend Vidnerne fremkaldtes, bad Aktor imidlertid Tøxen om at besvare følgende Spørgsmaal:

Om Reskriptet af 22. Aug. 1738 ikke var ham bekjendtgjort? Dette nægtede Tøxen vel ikke, men gjorde gjældende, at da det var hans Pligt at randsage den Lærdom, som han for sine Tilhørere havde at fremføre, saa kunde han ikke antage, at en Cat.-Forklaring, der indeholdt vildfarende Lærdom, kunde være den, som sagdes anbefalet af

det theol. Fakultet, og hvis Indførelse paabødes af Hs. Maj., hvis »gudeligste Intention det jo var at conservere den rene, guddommelige Lærdom i Hs. Maj.s Riger og Lande i alle Maader conform med den Hell. Skrift, den Augsb. Conf. og Lutheri liden Catechismo.« Anden Lærdom kunde T. ikke forsvare at indplante i den ham betroede Ungdoms Hjærter; han havde derfor betimelig andraget Sagen for sin beskikkede Øvrighed. — Herimod gjorde Aktor gjældende, at der, i Henhold til det kgl. Reskr. af 30. Okt. 1744, ikke her var Spørgsmaal om, »hvad Hr. Tøxens Pligt er i at randsage Lærdommen, og hvor vidt hans Embede der udi kan strække sig, men om det ikke er hans Pligt i dybeste Submission at adlyde Hs. K. Maj.s allern. Villie.« — Tøxen »understod sig ikke at indvikle sig i saa høje og dybe Qvæstioner«, men bad om, at Vidnerne maatte blive afhørte. — Herpaa vilde Aktor dog ikke for det første indlade sig, men gik T. skarpt paa Klingen i en Række Spørgsmaal for at gjøre det klart, at han aldrig kunde være i Tvivl om, hvad der i denne Sag var Kongens Villie, idet Retten derhos paa Aktors Forlangende tilholdt T. »at blive ved Hovedsagen«, hvortil denne svarede, at han haabede, »at han af denne hæderlige Ret, naar det, som anført er, bliver nøje betragtet, skal ikke befindes at være veget aldeles fra Hovedsagen«. — Blandt Aktors andre Spørgsmaal kan mærkes: »Om Hr. Tøxen ej haver ladet udstrø her og der adskillige Copier af det Skrift, som han imod bem. Cat. Forklarings Introduction haver forfattet?« T. indrømmede at han havde laant en og anden Afskrift af sine indgivne »Aarsager«, dog ikke for at faa dem udstrøet eller for at lokke andre til at gjøre fælles Sag med ham.

Der efter blev Lovens Ed oplæst for de ovennævnte Vidner med Formaning til dem om at holde sig til Sandheden. Siden indkaldtes de en for en, og der blev forelagt enhver af dem 15 Spørgsmaal. Disse gik navnlig ud paa at faa konstateret, at Tøxen ved forskjellige Lejligheder havde udtalt sig i stærke og nedsættende Ord om »For-

klaringen«, at han skulde have ytret, at Kirkeinspektionskollegiet ikke turde gjøre ham noget, og at Kongen ikke havde vidst, hvad han gjorde, da han underskrev, samt at T. skulde have omtalt de Præster, der, skjønt misfornøjede med »Forklaringen«, dog ikke vilde gjøre fælles Sag med ham i hans Opposition, som »falske Brødre«.

Som Prøve paa Vidneførelsen kan anføres et Par af de det 1ste Vidne (Herredsprovst Buch) forelagte Spørgsmaal med Besvarelse:

»12. Om Hr. Tøxen ikke, fornemmelig til Bryllup i Nagbølle Præstegaard[1]), haver continueret det hele Maaltid med Skjælden og Smelden paa fornævnte Bog og dens Autor, saa vel som paa dem, der vilde introducere samme Forklaring? — Vidnet svarede: at han havde hørt Hr. Tøxen over Maaltid til Bryllupet i Nagbølle tale om Kjættere. Hvem han mente, vidste han ikke. — Actor spurgte, om Hr. Tøxens Discours paa den Tid ikke var om oftbem. Forklaring og om dem, som samme brugte og introducerede? Vidnet svarede: Det kan han ikke just erindre; men det fejlede vel mulig ikke, at der jo blev talt derom«.

»13. Om det ikke har været Hr. Tøxens Materie i alle eller de fleste Forsamlinger, og mestendels allevegne, baade først og sidst, at beskjæmme Bogen og dens Autor, saa vel som paabyrde begge kjætterske Navne? — Vidnet svarede: Ofte, naar jeg har været i Compagni med Hr. Tøxen, har han talt imod Bogen. Hvad han har talt andre Steder, veed Vidnet ikke.«

Naar Aktor var færdig med sin Examination af et Vidne, gaves der Tøxen, for saa vidt han ønskede det, Lejlighed til at forelægge Vidnet de Contra-Spørgsmaal, hvortil han fandt Anledning. Som Prøve i saa Henseende kan anføres nogle Spørgsmaal, han forelagde ovennævnte Provst Buch:

---

[1]) Da Hr. Hans Antonius Holm 16. Juli 1744 havde Bryllup med sin Formands, afd. Provst Blehrs, Datter.

»1. Om Tøxen nogen Tid havde søgt at persvadere ham eller andre til at vægre sig ved den ny Catechismi Forklarings Introduction? — Vidnet svarede, at Hr. T. aldrig havde søgt at persvadere ham dertil, ikke heller veed han, at han har søgt at persvadere andre.«

»2. Om Provsten har den Tanke, at Ungdommen i Vierst og Becche skulde lide nogen Forsømmelse i deres Saligheds Undervisning mere end andre Steder i Herredet, eller om han veed noget uskikkeligt eller forargeligt hannem i Lærdom og Levned at paasige?« — [Hertil svarede Provsten: Nej. Forøvrigt havde han i de faa Maaneder, han havde været Provst, ikke visiteret i Tøxens Sogne af Hensyn til »den opvakte Controvers imod Forklaringen«].

»3. Om Vidnet har hørt af nogen, at Tøxen har prædiket offentlig imod Forklaringen, af hvem og naar han sligt haver hørt? Vidnet svarede: Han har hverken selv hørt det, ikke heller af andre«.

»4. Tilspurgte Tøxen Vidnet, hvad andet han havde talt om Catechismi Forklaring og dens Autor til Bryllupet i Nagbølle? — Vidnet svarede: Han vidste ikke, at der var talt andet end om Kjættere saa vel som muligt om Catechismo«.

»5. Naar og hvor Vidnet har hørt Tøxen beskjæmme Bogen eller dens Autor? Vidnet svarede, at han ofte har hørt Hr. T. tale imod Bogen«.

»6. Naar og hvor T. har sagt, at det højlovlige Inspectionscollegium intet kunde gjøre ham? — Vidnet svarede: Uden Tvivl har Hr. T. sagt sligt i Nagbølle Have og i Vidnets eget Hus, da de begge vare ene samlede, at Kirkeinspectionen lod ham vel sidde.«

»7. Naar og hvor T. har sagt: Hans Fjender vare bange for ham? Vidnet svarede: Det skal ogsaa have været i Nagbølle.«

Efter at de 3 Præster af Andst Herred, der foruden Provst Buch vare indkaldte som Vidner, ogsaa vare afhørte, blev Vidneførelsen, der havde varet næsten to Dage, indtil

videre afbrudt. Rimeligvis har Biskop Brorson strax faaet Meddelelse om, at det ikke tegnede til, at Vidnernes Udsagn vilde blive særlig graverende for Tøxen. I alt Fald skrev Brorson 22. Dec. 1744 til Hr. Vitus Bering i Rind, Provst i Hammerum Herred, og paalagde ham at afkræve Præsterne i dette Herred, der havde været tilstede ved Hr. Manasses Tøxens Jordefærd den 9. April 1744, Vidnesbyrd om, hvad Hr. Niels Tøxen havde sagt ved denne Lejlighed, da Rygtet gik, at han havde »talt adskilligt imod den af H. K. Maj. allern. anbefalede Catechismi Forklaring.« Ligeledes lod Biskoppen afkræve Hr. Theodosius Blehr, Pastor adjunctus til Nørre-Omme og Bregninge (Søn af Tøxens Meningsfælle, afd. Provst B. i Skanderup), og Hr. Peder Rytzow, Kapellan i Skanderborg, der havde været tilstede ved Provst Blehrs Jordefærd, beedige Vidnesbyrd om Tøxens Udtalelser ved denne og andre Lejligheder.

Den 19. og 20. Januar 1745 foregik Afhørelsen af de indstevnede Degne og Skoleholdere i St. Andst Degnebolig. Forinden blev Tøxen dog Gjenstand for en ny, udførlig Inqvisition fra Aktors Side, af hvilken her kun det første Punkt skal anføres:

»Om Hr. Tøxen vel kunde nægte med en god Samvittighed ej at have sagt: Gud havde gjort store Ting ved Doct. Morten Luther, som var kun et ringe Redskab til saa stort et Værk. Gud kunde vel ogsaa gjøre ved ham, som et ringe Redskab, at Kongens Øjne kunde blive opladte, neml. i den Sag ang. ovenanførte Catechismum og dens Introduction? — Tøxen svarede, at saa formastelige Tanker var ikke engang opstegne i hans Hjerte, at han vilde ligne sin ringe, foragtelige Person ved det store, dyre Redskab, Dr. Luther, end sige at han skulde have forgrebet sig med saa ugudelige Ord imod sin allern. Konge, helst da han aldrig havde fornummet nogen Reformation her at behøves, men meget mere at Hs. Maj.s gudeligste Intention i Loven og allern. Forordninger har aldrig været henvendt til andet

end at conservere den luthersk-evangelisk Religion ren og pur i sine Lande og Riger, og agter derfor det af Actore anførte for Calumnia, indtil den, der Sag giver, beviser.»

Degnenes og Skoleholdernes Vidnesbyrd skulle vi ikke her opholde os ved, da de fleste af dem ikke vare af stor Betydning. Man faar det Indtryk, at Degnene, ligesom de tidligere afhørte Præster, meget nødig gik med til at udtale noget, der kunde skade Tøxen. Større Vægt havde Hr. Theodosius Blehrs skriftlige Erklæring, skjønt han ganske vist heller ikke var Tøxens Uven, men kun i Sandhedens Medfør maatte indrømme, at T. oftere i hans Paahør »i en Slags Nidkjærhed« havde talt adskillige haarde Ord imod den paabudne Cat.-Forklaring, og tillagt dens Forfatter Navn af Kjætter, Kvæker og Fanaticus. Men naar Biskoppen havde spurgt, om han ikke havde hørt, at T. have sagt, at han nok kunde, men ikke vilde indføre Forklaringen, saa benægtede Th. Blehr dette aldeles og bevidnede, at T. stadig havde henvist til sin Præsteed, der forpligtede ham til ikke blot at fly al falsk Lærdom, men ogsaa at bekjæmpe den til det yderste.

Den 21. April 1745 fortsattes Møderne i Provsteretten, hvortil Hr. Matthias Bakke, Medtjener i Ordet i Kolding, og Studiosus Peder Lauridsen Borch af Vonsild vare indstevnede som Vidner. Paa Grund af Sygdom var Niels Tøxen ikke selv mødt, men havde sendt sin Degn, Hans Lauridsen Brøgger, i sit Sted. Ved denne Lejlighed bleve de tidligere omtalte skriftlig beedigede Vidnesbyrd oplæste, som Biskop Brorson havde afkrævet de Præster af Hammerum Herred, der havde været tilstede ved Hr. Manasses Tøxens Jordefærd, nemlig Otto Lassen i Gjødstrup (Sneibjerg Sogn), Morten Lund i Ørre, Jacob Schou i Gjellerup og Arent Bisted i Skarild. Af disse Vidnesbyrd ses, at der efter Begravelsen var forefaldet en skarp Dispyt mellem N. Tøxen og de nævnte Præster, der alle holdt paa »Forklaringen«, og at Tøxen i Samtalens Hede havde brugt stærke Udtryk om

Pontoppidans Bog, dog egentlig ikke stærkere end dem, der allerede fandtes i hans Erklæringer til Biskop Brorson. Da Præsterne havde gjort gjældende, at naar noget med en god Samvittighed kunde forklares vel, saa burde det ikke udlægges ilde, skulde Tøxen have svaret, at »paa den Maade kunde man ogsaa forklare det meste af Alcoranen vel«, et Udtryk, der ikke uden Grund vakte Forargelse[1]), og som T. senere søgte at formilde ved den Bemærkning, at det selvfølgelig ikke var hans Mening at stille Pont.s Forkl. og Alcoranen paa lige Linie — og ved Henvisning til de gamle Axiomer: Simile non est idem. Nullum simile extendendum ultra suum tertium.

Da der af Aktor var afkrævet Regimentskvartermester Jens Flye og Rektor, Mag. Jacob Ørsted, begge i Kolding, Vidnesbyrd om Tøxens Udtalelser, bleve saadanne oplæste i Retten; men de indeholdt ikke noget af større Betydning. Det samme gjælder den tidligere nævnte Hr. Matthias Bakkes Vidnesbyrd. Student Peder Borch fra Vonsild indfandt sig først, efter at Retten var »brudt«, men da han godtgjorde, at han paa Grund af Afspærringen i Anledning af Kvægsygen ikke havde kunnet »komme over Aaen ved Dollerup«, men havde maattet tilbage igjen gjennem Kolding, hvorved han var bleven forsinket, saa blev Retten sat paany.

Peder Borch, der senere blev Præst i Grejs og Sindbjerg, havde været Tøxens Discipel og i flere Aar opholdt sig i hans Hus. Intet Under derfor, at han havde hørt adskillige skarpe Udtalelser af ham om Forklaringen og dens Forfatter, hvilke imidlertid ikke adskilte sig væsentlig fra dem, Tøxen selv havde fremført i sine Erklæringer til Biskoppen med Undtagelse af følgende Ytring, som Borch havde hørt: »hans Contraparter! dem gav han en god Dag, de lod ham nok sidde.«

Efter at Vidnet havde forklaret sig angaaende Aktors

---

[1]) I sit Brev til Prof. Wøldike havde Tøxen allerede brugt dette Udtryk (s. foran, S. 453).

15 Spørgsmaal, begyndte Degnen Brøgger paa Tøxens Vegne at forelægge ham en Række Contraspørgsmaal, der viste, at bemeldte Degn var saa vel instrueret af sin Præst, at hans Spørgsmaal endog faldt Aktor ret ubekvemme, hvad bl. a. fremgaar af følgende Slutningsreplik fra Aktors Side: »Actor maatte erindre Hr. Tøxens Procurator, hvor lovstridigt og formasteligt det var at føre en Sag imod Hs. Majestæts høje, hellige Person og souveraine Ordre, uden særdeles kgl. Befaling, og hvor formasteligt det endog var for ham at agere Procurator, da han er en Degn og gejstlig Mand, endog i den ringeste Sag, siden Hs. Maj. allernaadigst har behaget at forbyde det«. Hertil svarede Degnen, at han ikke havde gjort andet end »tilføre (fremsætte) de Spørgsmaal, som Hr. Tøxen selv skriftlig havde medgivet ham«. — Efter at Aktor derpaa havde »begjæret Sagens Anstand til i Rette Sættelse og videre Saggivelse til d. 14de Juni, hvilket Retten med begge Parters Tilstaaelse tillod«, blev Mødet hævet.

Da Retten Mandag d. 14. Juni 1745 atter blev sat i Andst Degnebolig, fremlagde Aktor sit Indlæg og »i Rette Sættelse«, hvori det hedder:

»Saa stridigt, som det er udi sig selv, ej alene imod Naturens Lov, men endog imod al anden Folkelov og Ret, at en Subalterne og Subordineret ej med den ærbødige, underdanige og underdanigste Lydighed efterlever af yderste Evne og Formue sine Superieurs, fra den nederste, mellemste til den allerhøjeste Øvrighed paa Jorden, deres Ordres, Villie og Befaling, Love og Forordninger, saa egenraadig, formastelig og lovstridig, formener jeg, Hr. Niels Pedersen Tøxen at have handlet udi denne Hs. Kgl. Maj.s Sag, for hvilken han for den hæderlige og meget respective Provsteret er indkaldet for endelig Dom at lide, efter at Sagen er bleven undersøgt«. — —

Efter derpaa under 6 Punkter at have gjennemgaaet Tøxens formentlig lovstridige Adfærd, og det i en Stil saa

skarp, at ingen offentlig Anklager lettelig kunde have brugt skarpere Ord, slutter Aktor saaledes:

«Saa paastaar jeg, efter mit Embedes Pligt og den mig tillagte Ordre som Actor, i kraftigste Maade, at Hr. Niels Tøxen bør efter Lovens I, 1, 6, fordi han ej med allerund. Lydighed har efterkommet sin allern. Konges Befaling, at have forbrudt sit Embede. Og end ydermere i Anledning af Hr. Tøxens mer end formastelige og lovstridige Omgang imod en naadig og souverain Konge, da han ej alene har opsat sig selv, men ogsaa raadet andre og givet andre Anledning at opsætte sig imod H. K. Maj.s allern. Befaling og Rescript af 22. Aug. 1738, paastaar jeg, at Hr. N. Tøxen bør efter Lovens VI, 4, 13 at have forbrudt Ære, Liv og Gods. — Hvad de Expressioner angaar, med hvilke Hr. Tøxen har udladt sig imod min ringe Person for denne respective Ret — — saa paastaar jeg ingen anden Reparation, end at Hr. Tøxen dog vil kjende i sit Hjerte, at jeg fra første Tid af, da han begyndte med dette sit Forehavende, som en Nabo og oprigtig Ven har raadet ham det, som kunde være til hans Velfærd og Kirkens Rolighed. Ellers henstilles til denne hæderlige og meget respective Ret, hvorledes Hr. Tøxen som temere litigans efter Hs. Maj.s allern. Forordning af 23. Dcbr. 1735 med mere for hans Forhold og Opførsel for Retten bør ansees. Betræffende Processens Omkostninger, saa vel for Rejser som Tidsspilde samt anden Ulejlighed, paastaas til Datum, Hr. Tøxen at betale med 50 Rdl.«

Efter at denne »i Rette Sættelse« var fremlagt og oplæst, gav Tøxen udførligt Gjensvar til de Vidnesbyrd, der vare fremførte i Retsmødet 21. April 1745, da han ved Sygdom havde været hindret i at være tilstede, og forlangte endelig en 10—12 Ugers Henstand til Besvarelsen af »i Rette Sættelsen«. Men efter Aktors Paastand gaves der ham kun 6 Ugers Henstand.

Inden Retsdagen kom, henvendte Tøxen sig, efter Stiftamtmand Gabels Raad, i en Skrivelse af 2. Juli 1745 direkte

til Gehejmeraad J. L. Holstein og klagede sin Nød for ham. Brevet er paa Latin og indeholder navnlig en stærk Besværing over den Maade, hvorpaa Aktor i Provsteretssagen, Hr. Bertram Højer, »homo, qvi multorum etiam apud nos criminum famam subiit«, var optraadt imod ham: »mihi semper infensissimus, in declamatione causæ nec officio, nec opibus, licet tenuissimis, nec famæ, neqve vitæ meæ, omni etiam veritate et testimonio destitutus, parcere vult«. Tøxen beder derfor Holstein om at række ham en hjælpende Haand og yde ham Beskyttelse.

Paa denne Henvendelse fik han følgende Svar:

Velærværdige og vellærde Hr. Tøxen!

Hvad Han, i Anledning af den imod Ham anlagte fiscaliske Action, til mig haver indberettet, sligt haver jeg vel af Hans Skrivelse af 24. Julii næst afvigt fornummen. Men som Han sig endnu uden Tvivl vel erindrer, at Han mere end for et Aar siden efter General-Kirkeinspectionens Ordre alvorligen er bleven formanet og advaret af sin Biskop, Hr. Brodersen, at holde sig den Kgl. allern. Anordning om den bemte Catechismi Forklarings Introduction allerund. efterrettelig; og Han dog dets uagtet ikke har villet bekvemme sig dertil, saa ser Han vel, at det er Hans egen Skyld, at Sagen nu er kommen til den Extremitet; hvilken nu efter Kgl. Ordre maa have sin Fremgang, og det eneste, som nu for Hannem er tilovers, er, at Han ved Sagens Udfald indkommer med en allerund. Memorial, da det da af H. K. Maj.s allern. Villie dependerer, hvorvidt Han for denne Forseelse maa pardonneres. — —

Kbh. d. 14. Aug. 1745. J. L. Holstein.

Inden dette afvisende Svar indløb, var Provsteretssagen skreden videre frem og havde taget en mærkelig Vending. Tøxen havde nemlig i Retsmødet 26. Juli 1745 gjort Krav paa at faa Tilladelse til at producere for Provsteretten alle de Aktstykker og Breve, som ovenfor S. 419 ff. ere meddelte,

og som havde givet Anledning til, at Sagen i det hele var rejst imod ham. Skjønt Aktor heftig protesterede herimod under Paastand om, at det vilde føre til Sagens Forhaling, og at det formentlig stred mod det kgl. Reskript af 18. Okt. 1743 om Forhindring af Controverser angaaende gejstlige Sager[1]), saa mente Retten dog ikke at kunne nægte Tøxen at fremføre, hvad der kunde tjene til hans Retfærdiggjørelse overfor Aktors haarde i Rette Sættelse imod ham. Dette kunde imidlertid kun ske under den Form, at alle de Personer indstevnedes, hvem Brevene angik, saaledes som det nærmere vil fremgaa af følgende Aktstykke:

Jens Storm, Sognepræst for Højen og Jerlev Menigheder og Provst i Jerlev og Slaugs Herreder samt constitueret Provst i Sagen mellem Actor Hr. Bartram Høyer, efter tillagte Ordre, og Hr. Niels Tøxen anlangende den almindelige Catechismi Introduction, gjør vitterligt, at for mig andrager velbemeldte Hr. Tøxen, hvorledes han skal finde sig foraarsaget, ifølge den i Provsteretten sidstl. 26. Juli faldne Interlocutorii[2]) Kjendelse, saaledes lydende:

Siden Hr. Tøxen ved sidste Indlæg producerede hans egne til Professorerne indgivne Observationer over 2de Sprog af Bibelen, samt hans egen Skrivelse til Dr. Wøldike i Kjøbenhavn om hans Controvers, saa og et Brev fra afg. Biskop Anchersen om bem. Catechismi Introduction, item hans til Biskopen og

---

[1]) Dette Reskript handler om, at Provsteretter hverken maatte sættes uden vedk. Biskops Foranstaltning eller holdes i Kirker, undtagen hvor der var Sakristi. Deri findes ogsaa følgende Passus: »Hvis Biskoppen finder, at det er en Sag om Lærdomme eller saadant, som kan gjøre Urolighed i Kirken og Forargelse i Landet, og han holder det betænkeligt derom strax en Provsteret at anordne, skal han Sagen til Gen. K. Insp. Coll. indberette og Consilium af dette Collegium forlange og afvarte« (Fogtman, Kgl. Reskr.).

[2]) Interlocutorium kaldes Dommerens Kjendelse i de mellem Parterne under en Sags Procedure opkomne Stridigheder (f. Ex: om denne eller hin Stevning maa afhjemles, dette eller hint Dokument modtages, dette eller hint Vidne afhøres osv.).

Gen. K.-Insp. Collegium indgivne Controvers, og vilde have produceret ved samme sit Indlæg flere Breve og Documenter, blandt hvilke han og havde i sit Indlæg allegeret et Brev fra Gen. K.-Insp. Collegii Secretaire Jessen: Da saasom han ingen af de vedkommende, som mulig ved samme Breves og Documenters Oplæsning kunde have noget at erindre, haver indstevnet, og hans producerede Controvers, efter K. Maj.s allern. Patent af 1. Oct. 1737, vedkommer alene det højlovlige Gen. K.-Insp. Collegium at censurere over, altsaa kan hverken bem. hans Controvers udi denne Ret antages uden højstbem. K.-Insp. Collegii Forevidende eller Tillladelse, ikke heller kan de af Hr. Tøxen ved hans Indlæg føjede Breve og Documenter udi denne Ret antages, forinden vedkommende ved lovlig Indstevnelse til denne Ret om Brevenes Producering ere blevne vidende.

at lade det samtlige, høje, højlovlige Insp. Collegii høje Herrer, samt højædle og højærv. Dr. Marcus Wøldike, summum Theologiæ Professorem, og velædle Hr. Secretaire Jessen i Kjøbenhavn, som og H. H. sal. Biskop Anchersens Enke med Laugværge, og H. H. Biskop H. A. Brorson, ifald nogen af Dem maatte finde fornøden noget imod hvad Breve og Documenter, han enten kan have fra Dem, eller han kan have tilskrevet Dem, deres Oplæsning at lade erindre, alle højbemeldte indkalde her for Provsteretten: Thi blive, som meldt, ifølge berørte Provsterettens Kjendelse, herved med lovlig Kald og Varsel indkaldet højbem. Inspections høje Herrer, om De kan have noget imod Hr. Tøxen hans Anmærkninger at maa blive producerede. Ligeledes bliver ved lovlig Kald og Varsel indkaldet H. H. Dr. Wøldike, velædle Hr. Secretaire Jessen, sl. Biskop Anchersens Enke med Laugværge, og H. H. Biskop H. A. Brorson, om nogen af Dem kan have at erindre imod hvad Breve der enten fra eller til kan være vexlet og af Hr. Tøxen kan blive producerede, deres Oplæsning, alle højmeldte at møde for mig og hæderlige Assessores i Provsteretten, som bliver holdt i Andst Degnebolig førstk. 18. Oct., for at paahøre de forhen i Retten d. 26. Juli producerede og hannem der, efter den

afsagte Kjendelse, tilbageleverede Documenter, hvormed han agter at bevise sin Uskyldighed i den hannem paaførte Sag, imod den af Actore over hannem paaførte uventelige haarde Irettesættelse, som Citanten da agter at producere: Enhver til den Ende vil fremkomme med hvad de formener til deres Rets Bestyrkelse, da alle skal vederfares, hvad Ret er. Datum Højen den 12te Aug. 1745.

J. Storm.

Ved dette Aktstykke ligger i Rigsarkivet[1]) følgende Brev

Højædle og Velbaarne Hr. Conference-Raad.

Som vedfølgende Stevning er mig fra Jylland tilsendt til Forkyndelse for det høje G. K. Insp. Collegium, og Hr. Cancelliraad Jessen førend sin Afrejse berettede, at naar samme blev sendt D. V., saa tvivlede han ikke paa, De jo den paa samtl. Collegii Vegne paategnede: Saa tager jeg mig den• underd. Frihed, bemelte Stevning, tillige med Copi deraf, herved at tilsende Hr. Conference-Raad med underd. bedende, at D. V. højgunstigst vilde paategne Originalstevningen paa det høje Collegii Vegne, og dernæst mig samme igjen højgunstigst tilbagesende, paa det jeg derefter kunde lade den forkynde for H. H. Hr. Doctor Wøldike, og saa, om muligt, med Løverdagsposten se Stevningen igjen til Jylland tilbagesendt. Jeg anholder derfor underd. om Stevningens Tilbagesendelse det snareste muligt er, og i øvrigt forbliver (osv.)

Eggert Madsen Fisker,
Krigs-Protocollist ved Sø-Etaten.

Udskrift: A Monsieur, Monsieur de Stœcken, Conseiller des Conferences du Roy, à Springforbie.

Selve Stevningen fik følgende Paategninger:

---

[1]) Indk. Breve til Gen. Kirkeinsp. 1745, Nr. 169.

Denne Stevning at være mig forevist og Copi deraf leveret, tilstaar jeg paa General-Kirkeinspections-Collegii Vegne.

Springforbi d. 19. Aug. 1745. C. v. Støcken.

Denne Stevning er mig forevist og mig deraf Copi leveret. Sagen selv er mig uvedkommende. Det Brev, jeg haver skrevet til Hr. Tøxen, er ikke skrevet for at produceres i nogen Ret, men som et godt Raad til en Ven, og slige Breve burde vel ikke fremføres i Processer; men dersom det sker eller er sket, da er det vel imod min Intention, men der skal ikke findes andet derudi end det, jeg kan og vil være bekjendt.

Kbhvn. d. 21. Aug. 1745. M. Wøldike.

At denne Stevning er mig forevist og Copi deraf leveret, tilstaas udi Hr. Biskop Brorsons Fraværelse af Amanuensis

Ribe d. 8de Sept. Ao. 1745. Johannes Hiort.

At jeg ved dennes Igjennemlæsning ikke har fundet noget, som jeg kan eller veed at svare til, saa vidt mig bekjendt er, tilstaas. Heraf er mig Copi leveret, neml. af ovenmeldte Stevning.

Ribe d. 8de Sept. 1745. M. E. Mechen sl. Anchersens.

Den 18. Okt. 1745 blev Provsteretten sat i Egtved Skole, i Henhold til Biskoppens Skrivelse af 6. Okt., »at siden Kvægsygen var i Andst Sogn, skulde Retten sættes i Egtved Skolehus.« Ingen var mødt paa Gen. Kirkeinspektionens eller de andre indstevnedes Vegne. Men da Tøxen vilde fremlægge de ovf. omtalte Aktstykker, der jo nærmest havde givet Anledning til Provsterettens Nedsættelse, protesterede Aktor derimod, idet han holdt paa, at det ikke tilkom denne Ret at dømme om, hvor vidt Pont.'s Forklaring indeholdt den rene Lære eller ikke. Tøxen bemærkede hertil: »Over-

gaar bekom jeg fra min Provst Hs. K. Maj.s allern. Resolution ved Gehejmeconseil givet den 5. Aug. paa min underd. Supplique, angaaende at samme min Sag ved Lands Lov og Ret maatte have sin ordentlige Fremgang. Hvorpaa den allern. Resolution lyder saaledes: Dette forbliver ved de Kgl. Rescripter. Hvor efter jeg mig allerund. agter at rette og lade denne min Sag efter Hs. K. Maj.s allern. Befaling af denne respective Ret lovligen undersøges, som hidtil sket er, kjendes og paadømmes. Formoder derfor og ydmygst beder, at Retten forsvarer mig imod Actors ubillige Paastand, og mig ingen videre Forhindring tilføjer i at bevise min Uskyldighed, at jeg ikke derover skulde foraarsages min store Nød og Trang i saa højvigtig Sag paa højere Steder at andrage.« — Da Aktor »submitterede denne quæstionerede Punct den velvise Rettens Skjønsomhed«, afsagde Retten følgende Kjendelse:

»Siden det højlovlige G. Kirkeinsp. Coll. ved lovligt Stevnemaal er blevet forevidende om Hr. Tøxens Anmærkningers eller saakaldede Controvers dens Producering for denne Ret, efter det allegerede allern. Rescripts Bydende, saa bliver samme Hr. Tøxens Anmærkninger imodtaget af Retten, som i sin Tid skal observere, hvor vidt det vedkommer den derover at censurere«.

Da Aktor i Anledning af denne »Interlocutorii Kjendelse« udbad sig Betænkningstid, tilstedtes der ham 6 Ugers Opsættelse, hvori Tøxen samtykkede »med Reservation, at de i Retten allerede indleverede Documenter maatte strax blive paaskrevne og i Retten forblive«. Det blev vel tilstaaet, men derefter fik Aktor efter Begjæring Dokumenterne til Laans indtil næste Samling.

Efter at Aktor havde faaet Udskrift af ovenstaaende Kjendelse og den d. 18. Okt. forefaldne Forhandling, maa han skyndsomt have begivet sig til Ribe for at sætte Biskop Brorson i Kundskab om denne Vending i Sagen, hvorved Biskoppen foranledigedes til uden Ophold at tilskrive Kirkekollegiet, som følger:

Deres Excellence (osv.).

Jeg tvivler ikke paa, det er jo D. E. og højstærede Herrer bekjendt, at Sognepræsten til Veerst og Becche Menigheder, Hr. Niels Tøxen, af Provsteretten udi den imod ham allernaadigst anbefalede Sag for hans Ulydighed i at efterleve den kgl. all. Befaling om den alm. Catechismi Forklarings Introduction, er meddelt Contrastevning, allerhelst Contracitanten. Hr. Tøxen, endogsaa skal have understaaet sig samme for D. E. og højstærede Herrer at lade forkynde, og saaledes derefter for en Underret indcitere den Kgl. Generale Kirke-Inspection. Desaarsag jeg, efter Actors Indberetning til mig, kan ikke undlade for D. E. og højstærede Herrer underd. og ydmygst at referere, at den udi indbemeldte Sag constituerede Provsteret, uanset Actors derimod gjorte Protest, har den 18de hujus ved Interlocutorii Kjendelse besluttet at imodtage Hr. Tøxens Controvers imod ommeldte Catechismi Forklaring, som af vedføjede Extract naadigst og gunstigst maatte erfares.

Og siden dette Foretagende af Provsteretten er af Consequence, understaar jeg mig at forestille D. E. og højstærede Herrer, hvor uhørlig og urimelig en Sag det er, at en Provste- og Underret understaar sig at indcitere den Kgl. Generale Kirke-Inspection til Documenters Paahør og Producering i en Sag, som dependerer alene af højstbem. Kirke-Inspections Collegio; hvor directe det strider imod det allern. Rescript af 30. Oct. 1744, der alene befaler at tiltale Hr. Tøxen for hans Ulydighed imod hans souveraine Konges Befaling; mens allermest, hvor ganske urimeligt og lovstridigt det er, at Provsteretten imodtager Hr. Tøxen Controvers imod ommeldte Catechismi Forklaring, som er en Sag, der efter det Kgl. Patent af 1. Oct. 1737 egentlig og alene henhører under den Kgl. Generale Kirke-Inspections Censur, at jeg intet vil tale om de Suiter og Uroligheder sligt kunde føre med sig. — Hvilket jeg saaledes underd. og ydmygst har villet insinuere, i Fald D. E. og h. Herrer

ved allerund. Forestilling for H. H. Maj. [det] synes at ville hemme. — — —

Ribe d. 20. Octob. 1745. H. A. Brorson.

Den 11. Novbr. kom Sagen for i Kollegiet; men det lader ikke til, at dette har betragtet den med samme Øjne som Biskoppen; thi Resolutionen blev: »Henlægges ad acta«[1]). Da kun to af Kollegiets Medlemmer vare tilstede ved Forhandlingen foruden Præses (J. L. Holstein), nemlig P. Hersleb og M. Hwiid, er det aabenbart, at vi i denne Henlæggelse af Brorsons Forestilling høre Herslebs Røst, saa meget mere som han selv ved en senere Lejlighed, da han i al Korthed rekapitulerede Sagens Gang, skrev: »Præsten (Tøxen) begjærer, at de Puncter, han har imod Pontoppidans Forklaring, maatte examineres og paakjendes. Provsten antager hans Gravamina til Paakjendelse[2]). Biskoppen forbyder Provsten at kjende derpaa[3]) og skriver derom til Gen. K. Inspectionen. Jeg var da kommen hjem fra min Visitats og viser, hvor ilde det var gjort, at en Provsteret derudi var ordineret; thi 'enten skal Præsten høres, og hans Gravomina paakjendes, eller og kan Provsten ikke dømme, og den Sag burde aldrig være kommen til Rettergang, men i Stilhed afgjøres af det theologiske Facultet. Saa gjør Gen. K. Inspect. Forestilling til Kongen og udvirker Rescript[4]), at Provsten maatte forbydes at

[1]) Gen. K. Insp. Kollegiets 2den Hovedprotokol, Fol. 242 f.

[2]) Dette er dog ikke ganske korrekt, som det tidligere givne Udtog Provsteretsakterne viser; thi vel modtog Retten de af Tøxen indleverede Aktstykker (hans »Gravamina« eller »Controvers«); men dog ikke »til Paakjendelse«.

[3]) Dette fremgaar dog ikke af Akterne i Provsteretssagen. Biskoppen kunde vel heller ikke godt, samtidig med at han skrev til Kirkekollegiet, foregribe dettes Resolution ved et saadant Forbud.

[4]) Hverken Forestilling ell. Reskript findes, saa det maa antages, at Hersleb har husket fejl. Men Provsteretten handlede ganske vist, som om det havde faaet en saadan Befaling. Hersleb maa have tænkt paa det kgl. Reskr. af 26. Marts 1746, som senere skal anføres, men som var fremkaldt ved Tøxens Appel til Højesteret.

kjende og dømme i den Sag, saavidt Lærdommen angik, men han skulde alene dømme, hvad Straf Præsten havde fortjent. Altsaa skulde en Mand dømmes uden at maatte forsvare sig[1]).«

Den 29. Nov. 1745 blev Provsteretten paany sat i Egtved Skolehus. Aktor udbad sig nærmere Forklaring over den ved sidste Møde afsagte »Interlocutorii Kjendelse« og foranledigede derved den Erklæring af Retten, at det ikke kunde være dens Opgave at ventilere Tøxens Indvendinger mod Pont.s Forklaring, men den modtog hans »Anmærkninger« kun paa den Maade, at de skulde »følge Acten til agtende og fornøden Eftersyn paa behørige Steder«. »Ellers tilspurgte Retten Hr. Tøxen, om han ikke kunde og vilde endnu besinde sig og frafalde sin vildfarende Paastand, submittere sig Hs. kgl. Maj.s Naade og deprecere sine Forseelser, da Retten vilde anvende al sin Flid at se ham hjulpen». Tøxen svarede, at »saa snart nogen vilde bevise den Barmhjertighed imod ham, at overbevise ham, at han i noget, enten sit Embede eller Lærdom angaaende, hidindtil har været vildfarende, besynderlig hvad hans Aarsager og deres Confirmation, til H. H. Biskoppen og de høje Herrer i G. Kirkeinsp. indgivne, er anlangende, vilde han strax ubesværet corrigere, revocere, deprecere og gjøre alt, hvad som af en christelig Lærer kan reqvireres«. Da han fremdeles bad om, at hans »Aarsager« m. v. maatte blive oplæste, erklærede Retten i Henhold til det kgl. Rescript [af 18. Okt. 1743], »at alt det, som kan have Navn af Controvers om Religionen imellem Lærerne, bliver ikke accepteret af Retten til nogen Oplæsning, men til at følge Acten in originali«.

Ved Mødet blev derimod læst og paaskrevet et meget udførligt Indlæg af Tøxen, dat. 24. Juli 1745, hvori han stærkt besværer sig over Aktors Optræden imod ham i den

[1]) J. Møller, Theol. Bibl. V, 170.

tidligere omtalte »i Rette Sættelse«. For øvrigt gjennemgaar T. paany hele Sagen og gjør med indtrængende Varme gjældende, at naar han skulde holde sin Præsteed, kunde han ikke handle anderledes, end han havde gjort. Mod Slutningen skriver han: »Vi ere i slige Tilfælde Guds Tjenere og ikke Menneskers. Vi tjene ikke til Bords for at faa en Mundfuld Brød eller en Haandfuld Ære og Højhed, og dersom vi elske nogen Ting højere end Gud og Christum for derved at lade os dreje fra hans aabenbarede Sandhed, ere vi hannem ikke værd. De høje Herrer i det højlovlige Gen. K. Insp. Coll. vide selv, hvor ofte jeg i mine Observationer over det gamle og ny Test. har vemodelig beklaget og demonstreret, hvorledes den guddommelige Sandhed paa altfor mange Steder i den udgangne bibelske Edition af Aaret 1737 er bleven fordunklet. — — De høje Herrer vide ogsaa, at jeg ikke har gjort sligt uden Ordre og Begjæring[1]). Skal dette, som nu tillaves mig, være min Belønning, maa jeg sige, at jeg for Verden havde været lyksaligere, om jeg i Steden for saa mange Aars møjsommelige Studeringer under stedsevarende Fattigdom havde lært at kjøre Ploven; men dog ingenlunde saligere; thi det agter jeg for den største Lyksalighed paa Jorden, at lide for Christi Sandhed. Mine til Gen. K. Insp. Coll. indsendte Aarsager og deres Confirmation kunne jo examineres, ventileres, censureres. Der er jo det højberømmelige theol. Facultet, som de til Examen kunde insinueres. Er jeg vildfarende, som jeg ikke veed mig at være efter den Oplysning, jeg har af Guds Ord — jeg lader mig gjerne rette; har jeg Ret, at Bogen i visse Ting er ikke uniform med Skriften og libris symbolicis, hvorfor vil Actor gaa saa hart i Rette imod mig? Jeg exponerer min Lærdom og Levned den allerskarpeste Inqvisition. Findes jeg skyldig for Menneskene, hvorved jeg synes at have fortjent Straf — vel! jeg lider gjerne, og kan sige: Jeg haver syndet imod

[1]) Se foran, S. 416—7.

Herren etc. Men findes intet uskikkeligt, hvorfor skal jeg da saa hart medhandles!«

Indlæget[1]) var ledsaget af en lang Række smukke Vidnesbyrd om Tøxens Lærdom og Levned, udstedte af Præster der fra Egnen samt af Provsten og forskjellige andre lærde og læge Personer i Kolding[2]). Vi nøjes med her at anføre følgende:

Velærværdige og vellærde Hr. Niels Tøxen af Vierst haver jeg underskrevne, siden mig allernaadigst er betroet Lejerskov og Jordrup Menigheder at forestaa, nu næsten 5 Aars Tid kjendt i alle Ting som en retsindig Herrens Tjener, der baade i Lærdom og Levned har vist sine Tilhørere Salighedens rette Vej. Guds Ords kraftige Virkning i hans dyrekjøbte Sjæl har jeg ikke aleneste af Omgang, men endog særdeles i Skriftestolen, fundet tilstrækkelige Prøver paa, saavelsom altid sporet en oprigtig Nidkjærhed i hans Embede, at nedbryde Satans Rige, at jeg ikke skal tale om den Erudition og Videnskab i de hellige Sprog og Skriftens Udtolkning, han fremfor mange andre besidder, som kan forlyste og glæde enhver, der omgaas hannem. Hvilket saa at være i Sandhed, jeg altid, naar paaæskes, med en god Samvittighed kan og skal bekræfte.

Lejerskov Præstegaard d. 19. Julii 1745.

Henrich Morville.

Ved det næste Retsmøde, 10. Jan. 1746, greb Tøxen Offensiven, idet han fremkom med en »i Rette Sættelse« mod Aktor, hvem han ikke uden Grund beskyldte for at have paaduttet ham en Række Forbrydelser mod Kongen og den kirkelige Orden, som han aldrig nogensinde havde tænkt paa at begaa. Havde Tøxen indskrænket sig til en Paavisning heraf, vilde Retten næppe have kunnet afvise

[1]) Findes i Addit. 177. 4° og i Thottske Saml. 350. 4°.

[2]) Jvfr. foran S. 412—3.

hans »i Rette Sættelse«; men for at faa frem, hvad der for ham selv var Hovedsagen, havde han i det nævnte Aktstykke tillige inddraget en Del af sine Ankeposter mod Pontoppidans Forklaring belagte med lange tyske og latinske Citater af Luthers og andre Theologer Skrifter[1]). Men herpaa vilde Retten ikke indlade sig og afviste derfor »i Rette Sættelsen«. Dette betragtede Tøxen som en »Rettens Fornægtelse« og »absenterede sig derfor fra Retten« (som han selv siger) efter at have erklæret, at han vilde supplicere til Kongen og indanke Sagen for Højesteret.

Da Retten atter sattes 21. Febr. 1746, gav Tøxen ikke Møde, hvorfor han blev »laudaget« til enten selv eller ved Fuldmægtig at møde 14 Dage derefter »for enten at legitimere sig med den anbudne Appellationsstevning til højere Ret, eller og i dens Mangel at fremkomme med hvis han til sin Sags Tarv agter nødig«. Forkyndelsen herom fik af Tøxen følgende Paategning:

»Som jeg af nærværende Udtog af Provsterettens Protocol maa med Forundring fornemme, mig imod Forhaabning at paasiges, at jeg sidst afvigte 10. Januar, da jeg formedelst Rettens Fornægtelse maatte nødes til at klage mig rettesløs, skulde have lovet endnu til 6te Uges Dag at møde for velbemeldte Ret eller fremdeles ved samme Ret at svare til Sagen, hvilket ikke heller saa i bem. Protocol skal findes, saa fremt det Udtog, mig er givet, dermed efter sikker Formodning er ligelydende, saa tjener dette til ærbødigst Svar paa det mig i Dag forkyndte, at jeg betimelig ved Hs. Excellences, Høj- og Velbaarne Hr. Gehejmeraad Gabels, højgunstige Recommendation haver, efter Lovens 1. Bogs 6. Cap. pag. 73 og 26. Cap. pag. 200, indgivet uden Forhaling min allerund. Ansøgning om Stevning for Rettens Fornægtelse til H. K. Maj.s Højesteret, hvorpaa jeg i dybeste Underdanighed maa ervarte H. K. Maj.s allern. Villie og Resolution, da højstbemelte Stevning, naar den mig allern. er

[1]) Aktstykket findes indført i Addit. 177. 4°.

bleven meddelt, i rette Tid efter Loven skal blive forkyndt. Skulde velbem. Provsteret og Actor sig ikke hermed finde fornøjede, faar de at gjøre, som de for Gud og højeste Øvrighed agte at forsvare; men mig er det hverken muligt eller tjenligt at møde for den Ret, hvor ingen Ret for mig, efter befunden Beskaffenhed, kan være at vente.

Vierst d. 28. Febr. 1746. Niels Tøxen.

Af denne Antegnelse erfares, hvad ogsaa ved en tidligere Lejlighed er antydet[1]), at Tøxen hos Stiftamtmanden i Ribe, Gehejmeraad C. C. Gabel, havde fundet nogen Støtte under sine vanskelige Forhold. Det af Tøxen indsendte Udkast til en Højesteretsstevning skal, skjønt det er noget vidtløftigt, her meddeles, da det bevirkede en brat Vending i Sagen.

Vi Christian den Sjette etc. gjøre vitterligt, at for os allerund. haver ladet andrage Niels Pedersen Tøxen, Sognepræst i Riber-Stift udi vort Land Nørre-Jylland, hvorledes han formedelst den over hannem anordnede Provsteret, holden i Egtved Skolehus d. 10de Januar sidst, skal finde sig beføjet for os i vores Højesteret en Klage over bem. Provsterets Forhold til Rettens formentlige Spilde for hannem, idet at, efterat vores allern. Rescript af 30. Oct. 1744 befaler dem at undersøge, hvorvidt Citanten sig skal have forset ang. den alm. Catechismi Introduction, ved hvilken anbefalede Undersøgning umulig ej skal kunne separeres Citantens Aarsager, hvilke han betimelig skal have indgivet, ej alene til afg. Biskop Matthias Anchersen, men endog, paa Befaling af Synodo Vardensi, til itzige Biskop Hans Adolf Brorson, ja mere, for vores allern. anordnet højlovlige Gen. K. Insp. Coll. set samme insinuerede: Saa skal ovenbem. Provsteret ved næstforegaaende Samling i bem. Egtved Skolehus vel have antaget noget af det, Citanten havde til sin

[1]) Se foran S. 595.

Nødtørft, men siden det øvrige og vigtigste under Restriction, ikke til Oplæsning eller Protocollation, men aleneste til den forventende Acts Vedhæftelse (hvormed Citanten, som underdanigst, har maattet lade sig nøje); men derefter, da Provsteretten til fornævnte 10. Jan. blev foretaget i Egtved Skolehus, skal de efter den beskikkede Actors, Bertram Højers, Paastand [have] funden for Ret at gaa Citantens Aarsager ganske forbi, og det paa Fundament, at Actor gav samme Aarsager det incompetente Navn af en ved Citanten opvakt Controvers, alt paa det han dermed skal have kunnet bemandtle hans Hensigt med at hindre den Provsteretten anbefalede Undersøgning, bestyrkende sin Paastand af det af Os allern. udgivne Patent af 1. Oct. 1737. der haver til Indhold, at ingen Controverser uden de højlovlige Gen. K. Inspectorum Forevidende og Tilladelse publice enten mundtlig eller skriftlig maatte ventileres. Hvilken Actors Paastand ej paa dette Sted og i den passu skal kunne have Sted, dels fordi Citantens Aarsager ikke, førend vores allern. Resc. af 30. Oct. 1744 Undersøgningen befalede, for andre end ovenbemeldte Biskopper i Riber-Stift skal være gjorte almindelige, hos hvilke som hans Superieurer og Kirkens Forstandere han skal have søgt Forespørgelse og Raadføring for hans ømme Samvittighed, eftersom han ved dem af Guds aabenbarede Ord skal have søgt at stilles tilfreds, saa deraf endnu ikke skal være fulgt nogen nachdelig Svite for Guds Kirke, allerhelst om saa havde været, ovenbem. Biskopper vel havde givet vores Gen. K. Inspection [det] tilkjende; dels og Citanten allerund. formener, at, om saa var, hans udgivne Aarsager kunde meritere det Navn Controvers, og de reqvisita hos dennem fandtes, saa er han udi allerund. Formodning, vores allern. Patent af 1. Oct. 1737 udi ingen Maader er modhandlet, allerhelst Provsteretten ved sit Interlocutorium af 26. Juli 1745 haver ham paalagt Patentets Indhold at fuldbyrdige, som og skal være sket ved Provsterettens Interlocutorii Efterlevelse i dette, at han det højl. Kirke-Collegii Inspectores haver ladet incitere, og

beviser deres Forevidende (da vores allern. Undersøgning var anbefalet) baade deres Paaskrift paa Stevningen, saa og at ingen Protest imod Citantens Aarsagers Oplæsning og Paahør skal være indløben [1]). Ja mere, skal Citanten under Acten [have] erklæret sig, at [han] ikke var saa paastaaende i sin Mening, han jo gjerne, overbevist af Guds sande Ord, haver været og er villig at corrigere, revocere og deprecere, som ikke skal gjerne findes hos nogen Controverses Opvækkere. Alt dette uagtet, saa skal dog Provsteretten ved deres Tid efter anden afsagte Interlocutoria indskrænket Citantens Rets Fremmelse, indtil de tilsidst d. 10. Jan., som meldt, ganske skal have nægtet enten at høre Citanten og lade hans Indlæg oplæse, ikke heller villet tillade, samme Acten, som ved andre hans Documenter sket var, at lade vedhæfte, men hannem samme forseglet tilbageleveret, hvorved ham blev betaget al Mulighed noget i samme enten at forandre eller lade separere, da Citanten formener, det havde været retfærdigere og christeligere, hans Forsvarsskrift baade at anhøre og modtage, helst derfor lovlig var stevnet, hvorefter Provsteretten i sin Tid, saa vidt lovligt eragtedes, kunde have regarderet ved Doms Afsigt. — Med mere, som Niels Pedersen Tøxen enten selv eller ved Fuldmægtig i vores Højesteret agter at lade demonstrere og paastaa. Dette ovenmeldte betræffende befale [Vi] Eder udi Provsteretten beskikkede, Jens Storm, Sognepræst til Højen og Jerløv Sogne samt Provst udi Jerløv-Slags Herred, med sine adjungerede Assessoribus, Claus Haagen, Sognepræst for Grindsted og Hejnsvig Sogne, og Knud Storm, Sognepræst for Egtved og Ørsted [2]) Sogne, at I retter eders Lejlighed efter, herom udi Rette for os at møde eller møde lade i vores Højesteret, naar den in .... førstkommende atter vorder foretaget, der eders Forhold

---

[1]) Denne Bemærkning stadfæster, hvad ovf., S. 603, Not. 4 er anført til Berigtigelse af Herslebs Beretning.

[2]) Nu: Ødsted.

og Behandling at til- og forsvare, samt eders ved denne Forretning brugte Protocol og derudi tilladte Documenter til Vedhæftelse, naar Retten beskreven havde givet vorden(!), med Eder at tage, da enhver af Eder efter befunden Beskaffenhed skal vorde paadømt. Til samme Tid og Sted befales ligeledes den beskikkede Actor, Bertram Højer, Sognepræst for Store Andst og Gjesten Sogne, hans brugte Forhold og Procedure ved og under Sagen i lige Maade at til- og forsvare, samt at modtage Dom. — For Processens lovlige Omgjænges Skyld anmeldes og denne Stevning for Os elsk. Hans Adolph Brorson, Biskop udi Riber-Stift, samt afg. Matthias Anchersens Enkefrue udi Ribe, om noget dennem anrørigt ved Sagens Drift maatte forefalde. I lige Maade insinueres og det højl. Gen. K. Insp. Collegium denne allerund. implorerede og udstedte Stevning, om samme skulde finde for godt noget herved eller imod at lade erindre; tagendes enhver med sig, hvis han til Sagens Oplysning tjenlig eragter, da herom skal vorde omgaae[de]s, som Lov og Ret medfører. Givet paa vort Slot Christiansborg i vor Kgl. Residens-Stad Kjøbenhavn etc.

Efter ovenstaaende Concept begjæres i dybeste Underdanighed, allern. Højesterets Stevning maatte vorde expederet.
Vierst d. 21. Jan. 1746. Niels Tøxen.

Ovenstaaende Stevning, som dog ikke naaede ud over Udkastets Stade, og saaledes aldrig blev forkyndt for vedkommende, sprængte Provsteretten, der ikke burde have været nedsat og nærmest ligner et ilde betænkt Forsøg af Kirkeinspektionen paa at slippe fra en vanskelig Sag. Havde Hersleb ikke været paa Visitats, da Kollegiet gjorde Indstilling til Kongen om Rettens Nedsættelse, havde hans overlegne Logik vistnok forhindret denne Prostitution for et kongeligt Kollegium. Nu maatte det bide i det sure Æble og selv foranledige Sagens Standsning.

Det vilde blive en Gjentagelse af hvad der allerede er

Læseren bekjendt, om vi her udførlig skulde referere Indholdet af Provsterettens Indberetning til Kirkekollegiet (dat. 20. Jan. 1746, fremsendt af Biskop Brorson med en Følgeskrivelse af 28. Jan.), hvori Sagens Henvisning til Højesteret søgtes afværget, og Tøxens Memorial (af 21. Jan.) til Kongen, hvori han paa en indtrængende Maade søgte at vise, at han kun havde gjort sin Pligt, overensstemmende med Lov, Ritual og kgl. Forordninger, ved at modsætte sig vildfarende Lærdoms Indførelse i Kirken, hvorfor der formentlig ikke var nogen Grund til at forfølge ham. Det sidstnævnte Aktstykke oversendtes ifølge Conseilets Beslutning af 3. Febr. til Kirkekollegiet, der 10. Febr behandlede baade Provsterettens og Tøxens Indlæg og i den Anledning vedtog at gjøre en Forestilling herom til Kongen for at bringe Sagen til Ende[1]). Da Forestillingen var affattet, sendtes den til Provst Hwiids Underskrift — han havde nemlig ikke været tilstede i Mødet. Ved en Skrivelse til Kollegiet fik han det imidlertid til at forandre den alt affattede Indstilling i Overensstemmelse med det af ham gjorte Forslag, der her følger:

Siden ieg ikke formedelst de i mit Huus grasserende Meslinger har kundet være tilstæde i Collegio ved denne betydelige Sags sidste Deliberation, heller ikke har seet Udkastet til Forestillingen, førend dend nu i dette Moment sendis reenskrefven til Underskrifvelse, derforuden nu i denne Time har Hovedet og Hænder fulde af Arbejde, som kræfver Eftertanke, falder det mig overmaade tungt at tage consilium in arena og gifve saadanne Raad, der kand være varlige og tienlige i saa delicat en Sag, hvor en almindelig introducerit og autoriserit Catechismus paa den ene Side og en Mands med sin hele Families Veldfærd paa den anden Side staar Fare for at gaa under, og hvilket af Deelene der skeer, gifver det stor Bevægelse i Kirken og stor Op-

[1]) Gen. K. Insp, Collegiets 2den Hovedprotokol, Fol. 268 b f.

siun baade hos os self og blant fremmede. Mine uforgribelige Tanker i Sagen ere derfor disse:

Jeg er i alle Maader eenig med dend af de høye Herrer tagne Resolution, at Sagen skal sisteris og Tøxen nægtis den begærte Høyeste-Rættisstefning, paa det at ikke Catechismi Authoritet skulle svekkis og ved Advocaternis Raillerie og Objectioner ridiculeris for Publicum. Men dend beste Maade, naar Sagen er sisterit, at gøre en god Ende derpaa, saaledis at Catechismus bliver det den er, og Tøxen kand reddis fra sin totale Undergang, er vandskelig for mig at udfinde.

At lade den gode Tøxen gandske i Rolighed og tilstæde ham med sin formeente Orthodoxie at omstøde en i saa mange Aar introducerit og antaget Bog, som ingen har indgivet Gravamina skriftlig mod for Urigtighed, saa vidt ieg veed, uden hand og hands afdøde Proust, det synes betenkeligt; thi det var mod dend souveraine Regærings Høyhed, mod alle vel indrettede Societeters Grundregler, mod Kirkens og Landets almindelige som fornødne Rolighed, og paa saadan Maade kunde ingen Catechismus, om dend end var skrefven af Paulo self, vente nogen Bestandighed. Men ligesaa betenkeligt finder ieg det paa dend anden Side at suspendere eller removere denne Mand, allerhelst naar mand sisterer Sagen mod ham. Det ville i Sandhed blifve ham i de vankundiges Øyen baade nu og i Eftertiden (hvis Tal altid udgør dend største Hob) saa stor en Ære og grønnende Martyr-Krone, som det blef ham til Skade i det timelige; ja dend Haardhed, som Publicum formeente der var brugt mod ham, ville virke Bitterhed og Had mod Bogen, legge Stød i Vejen for dends almindelige Brug og hindre os at naae voris Øyemerke, som er at see paa og befordre Kirkens Rolighed og dend almindelige Opbyggelse.

Dend i mine uforgribelige Tanker gelindeste Vej for at redde baade Bogen og Manden var, om ham blef gifvet endnu et half Aar at betenke sig udj, og saafremt hand ikke inden dend ham foresatte Tid kunde ved Consultationer

med brafve Mænd og gode Bøger finde sig i at bruge og og introducere Bogen, da at sette ham en Adjunctum og Capellan for at gøre det, som Tøxen foregifver at gøre sig scrupel over. Dette mit Forslag grunder sig paa følgende Raisons. 1) Det har fra Begyndelsen været Collegii Tanker at conservere denne Mand, saavit det skee kunde uden Bogens Undergang, til den Ende har vi jo trainerit Tiden, til dend Ende blef aftalt i Collegio, at Prousteretten skulle først indsende deris Dom, førend dend blef afsagt, for i Fald dend var for haard, da at moderere det ved Intercession; nu maa vi erindre os det bekente axioma: sapientes sibi semper constare debent nec mutare scopum. 2) Det kommer over ens med den Moderation, der i paralell casu er brugt med en vis Præst[1]), der vægrede at sidde i Skriftestoelen; dend, ieg sigter til, blef ikke removerit ab officio, men ham blef forelagt Tid at betenke sig, nam conscientia non vult cogi at persvaderi, og da hand ej kunde beqvemme sig, blef ham gifvet en Medtiener, der kunde med en god Samvittighed giøre det, som dend anden giorde sig Samvittighed over. 3) Sandheds og Gen. Kirk. Inspectionens Fiender kand, naar de ikke altfor meget ere præoccuperede, see og blive overbeviiste om, at mand allene har søgt, som billigt er, at conservere Bogen, men ej at forfølge Manden eller tvinge hands Samvittighed, thi mand gifver ham Tid at betenke sig, og derhos forunder ham et loulig Middel at befries fra at handle mod sin formente Samvittighed. 4) Kirke-Historien lærer os, at jo mildere Adfærd der brugis i slige Tilfælde, jo mindre Bevægelse, Opsyn og Uroe har mand at befrygte i Kirken og Landet. 5) Det er en Refselse for Tøxen og en Advarsel for andre af hands Sind, at de ikke saa læt lader sig merke, thi de ere ligesaa vel bange for Capellan som for Remotion. Ja hvem veed, om det ikke kunde hende sig, at Tøxen som en gamel Mand kunde i dend ham foresatte Tid tage Af-

[1]) Enevold Ewald, Præst ved Waisenhuset (s. K. S. 4. R. III, 65 ff.).

skeed fra Verden, og Sagen da hendøe med ham; saa gik det med hands Proust, der døde i Controversen, og Controversen døde med ham. Skulle nu disse mine ringe Tanker ikke finde naadigst og gunstigst Biefald, men plurima vota holde det tienligere at gaa ind til Hands Majestæt med denne deres allerunderd. Forestilling, saa udbeder ieg mig dend Naade og Bevaagenhed at, siden ieg staar i saa nær en Relation med denne Mand, da min Broder har hands Daatter til Ægte[1]), og denne Forestilling angaar hands timelige Velfærd, ieg og fra Begyndelsen har holt mig saa upartisk, at ieg aldrig har corresponderit med Manden eller min Broder i denne Materie, maatte befries fra at underskrifve denne Forestilling, efterdj at alle fornuftige og christelige Menisker maa tilstaa, at ieg med største Billighed kand være beføyet til at undskylde mig derfor. Disse uforgribelige og med min beste Samvittighed overeensstemmende Tanker indstillis hermed under høye og gode Herrers Correction

underdanigst og ydmygst af

Hafn. d. 3. Martij 1746. M. Hwiid.

Denne Skrivelse blev af megen Betydning for Sagens Gang, som det vil fremgaa af følgende kgl. Reskript til Biskop Brorson[2]), hvilket omtrent ordret gjentager Kollegiets Indstilling, som efter Modtagelsen af Hwiids Brev var bleven forandret.

Christian VI (osv.) V. B. t. Efter vores Gen. K. Insp. Collegium i Anl. af en af vores Hofprædikant og Prof. theol. extraord. Os elsk. Erich Pontoppidan til Os indgiven allerund. Memorial i Aaret 1744 Os all. havde forestillet, hvorledes af N. P. Tøxen, Sgpr. for Vierst og Becche Sogne i Riber-St., da var bleven opvakt en Controvers imod den alm.

[1]) Se foran S. 465. Som tidligere er antydet, betegner »Datter« mulig Stifdatter.

[2]) Meddelt efter Tøxens Afskrift. Tidligere trykt i C. P. Rothes Udtog og Samling af Kgl. Rescripter III, 1, 359 ff.

Catechismi Forklarings Introduction i forskr. Sogne, saa og hvorledes denne Præst, uanset disse alvorlige Formaninger og bem. Collegii Advarsler, all. at efterleve vores derom all. udgivne Anordning, dog ikke har villet forandre sine Tanker, brugende, endskjønt uden Grund, sin ømme Samvittighed for at skjule sin Forseelse: Have Vi, da det blev fornummet, at andre Præster i Jylland begyndte at tage Exempel af ham og at vise sig uvilligc til at bruge denne Cat. Forkl., for at forekomme videre Egenraadighed hos Præsterne imod vores allern. Befaling — — og for at statuere et Exempel paa denne Præst Tøxen, d. 30. Oct. 1744 ladet Dig rescribere at anordne en Provsteret og en Actor, for lovlig at actionere hannem, undersøge, hvor vidt han sig imod vores naad. Rescript havde forset, og over ham at hænde Dom. Men i Steden for at vente Udfald paa Sagen ved Provsteretten, hvor den er indtil Dato bleven ventileret pro et contra, er det saa vel af en Præstens, N. Tøxens, Memorial af 21. Jan. sidstleden, som af dit vores Gen. R. Insp. Coll. tilskrevne Brev, samt af en Memorial fra Provsteretten erfaret, at denne fiscaliske Action ikke nær er til Ende bragt, men tvert imod skal sigte til største Vidtløftighed, saasom Præsten Tøxen, der skal være af en uovervindelig Egensindighed og foragte de bevægeligste Formaninger af hans foresatte Øvrighed, ikke alene skal have søgt at forlede Provsteretten til at imodtage og paadømme hans imod den anordnede Catechismo anlagte Controvers, men endog, da Retten hannem saadant afslog, udi forberørte hans Memorial til Os klager over Rettens Fornægtelse, og indsender et [illegible] ot til en Højeretsstevning, i Tanke at faa Provsteretts Interlocutorium underkjendt og Frihed at tale og skrive saa meget imod Cat. Forklaring, som han lyster. Hvorimod Provsteretten har fundet sig beføjet ved deres Interlocutorium at nægte ham at imodtage hans i Retten indgivne seneste Indlæg, fordi det var opfyldt med idel Controverser imod den introducerede Cat. Forkl., hvilke Controverser Provsteretten ikke har understaaet sig at antage,

siden baade Patentet om en Gen. K. Insp.s Anordning, som og bem. G. K. Insp. Collegii Brev til afg. Biskop Anchersen, som er blevet Riber-Stifts Gejstlighed til Iagttagelse communiceret, udtrykkelig forbyder nogen anstødelig Controvers over Religionen og derhen hørende Lærdomme uden G. K. Insp. Collegii Forevidenhed og Tilladelse enten publice eller privatim, mundtlig eller skriftlig at maa ventileres: Saa, siden denne N. P. Tøxen skal være en gammel, bedaget, fattig, men ikke meget lærd eller oplyst Præst, som synes mere af Taabelighed og Uforstand at sætte sig imod Cat. Forklaring end af Ondskab og Halstarrighed, og som derhos forevender sin ømme Samvittighed, der dog i dette Tilfælde skal være aldeles erronea, give Vi Dig hermed tilkjende, at Vi efter vores G. K. Insp. Collegii Os allerund. gjorte Forestilling allern. have fundet for godt, at den imod Præsten N. P. Tøxen anordnede Action skal være aldeles ophævet, og ville Vi af sær kgl. Naade give ham et halvt Aars Tid Dilation til at betænke sig, om han allerund. vil efterleve vores allern. Befaling; men hvis han ikke i den Tid vil indføre den anordnede Catechismum i de hannem anbetroede Menigheder eller betænker sig rettere og afstaar fra sin urigtige Mening, da haver Du at sætte hannem en Capellan pro persona, som kan forrette hans Embede. Derefter (osv.) Skrevet paa vort Slot Christiansborg i vores Kgl. Residens-Stad Kjøbenhavn d. 26. Martii 1746.

Christian.

J. L. Holstein.

Om Sagens Gang vidste Tøxen intet, før hans Provst, Hr. Jens Buch fra Hjarup, med Præsten i Skanderup, Lic. Hans Antonius Holm, den 13. April overbragte ham en af Biskop Brorson bekræftet Afskrift af ovenstaaende kgl. Reskript. At det var en Sten fra Hjærtet for den betrængte Præst, ses af de Glædesudbrud paa Latin og Hebraisk, hvormed han i sin Kopibog har ledsaget Reskriptet om Ophævelsen af Retssagen mod ham. Dermed var han dog

enduu ikke paa det tørre. — Om Forholdenes videre Udvikling beretter han selv:

«Efter at det havde behaget Gud ved en salig Død [6. Aug. 1746] at bortkalde sl. og højl. af Ihukommelse Kong Christian VI, og Tiden, som mig af højstbem. Hs. Maj. allern. var forundt, lakkede mod Enden, skrev jeg, efter foregaaende Samtale, H. H. Hr. Biskop Brorson til omtrent 14 Dag for Michaels 1746, som følger:

Højædle og Højærv. Hr. Biskop!

D. H.s gunstige Svar paa min underd. Anmodning angaaende Kaldets ringe Indkomme, der nu maa deles i 3de Parter, neml. til Enken, Capellanen og mig, haver jeg med tilbørlig Flid overvejet, men finder dog ikke tjenligt endnu saa hastig ved allerund. Suppliqve saadan min forestaaende Nød og Trang for vor allern. Konge at andrage; tør ej heller denne Gang D. H. med saadan ydmyg Bøn anmode; hvorudover jeg nu som tilforn, for at beholde Samvittigheden ren og ulæderet, med allerdybeste Underdanighed underkaster mig H. Maj., sl. og højl. Ihukommelse, K. Chr. VI's allern. og sidste Villie i denne Sag, at lade mig en Capellan p. p. af D. H. imponere, og takker da underd., at D. H. efter sit gunstige Løfte har hørt den gode Barchman prædike; vil og ønske og ydmygst formode, at han til samme Embede at forrette maatte til den Tid, som D. H. fornøden eragter, blive beskikket, paa det at hans Vocation, om muligt er, tillige med mit Confirmationsbrev kunde nu ved en og samme Lejlighed allern. blive forhvervet[1]). Herpaa jeg ydmygst vil udbede mig ved nærværende Expresse D. H.s gunstige Svar. Jeg forbliver (osv.)

N. Tøxen.

---

[1]) Ved Kongeskifte skulde alle Embedsmænd erhverve kgl. Stadfæstelse paa deres Kaldsbreve, en baade besværlig og bekostelig Sag for dem. At Tøxen har faaet Stadfæstelse paa sit Kaldsbrev, samtidig med at Afskedigelsen hang som et Sværd over hans Hoved, vil det følgende (S. 624) vise.

»Herpaa bekom jeg intet Svar og maatte derfor paany igjen medio Novembris s. A. affærdige et Bud til Ribe med et Brev til Biskoppen af Indhold, som følger«:

Højædle og Højærv. Hr. Biskop!

D. H. ville gunstigt holde mig min Dristighed til gode, at jeg ved nærværende Bud understaar mig at afvarte D. H.s gunstige Svar paa min sidste Skrivelse, som sker ikke saa meget for min Skyld, der gjerne kan taale den ønskelige Rolighed, helst eftersom den naadige Gud forlener mig endnu Kraft og Styrke til mit Embede at forrette; kan ogsaa vel tænke, at D. H. efter sit gode Løfte, da jeg efter den fromme Herres, H. Exc. Hr. Geheimeraad Gabels, gunstige Raad havde den Ære og Lykke mine tunge Vilkaar for Dennem at andrage, har ladet sig være angelegen ved faderlig Omsorg om muligt at afværge hvad Fortræd der i sin Tid, i Fald jeg over Formuen bliver besværet, af Sagen kan flyde. Men som den gode Sr Antoni Barchmann, der efter D. H.s gunstige Løfte har saa vel som jeg fattet den Forhaabning, i Fald mig Capellan skulde imponeres, samme Tjeneste at blive betroet, har i disse Dage været hos mig at fornemme, hvad Notitie jeg derom fra D. H. maatte have bekommet, saasom hans Svoger, Hr. Jessen i Andsager, havde berettet hannem D. H.s gunstige Løfte, mig derom at tilskrive; saa beder jeg allerydmygst, D. H. ville gunstigt lade sig behage ved nærværende Bud, om muligt er, at meddele mig et Par Ord om sin gunstige Mening i denne Sag, enten til eller fra, at han maa vide, hvorefter han sine Sager kan indrette. Jeg forbliver (osv.)

N. Tøxen.

»Herpaa fik jeg ej heller noget skriftlig Svar, men H. Højærv. lod Buddet svare mundtlig, at han vilde tage det i Betænkning og skrive mig til med Posten.«

Naar Biskoppen saaledes unddrog sig fra at svare Tøxen, da var Grunden vistnok den, at han for Tiden ikke kunde

give noget afgjørende Svar. Han havde nemlig omtrent paa samme Tid indgivet følgende Forestilling til Kongen:

Stormægtigste, Allernaadigste Arvekonge og Herre!

D. K. Maj.s Hr. Fader, sl. og højl. Ihukommelse, har ved Rescr. til mig af 26. Maj indeværende Aar allern. ophævet den mod Sognepræst til Vierst og Becche Menigheder, Niels Tøxen, anordnede Commission, og tillige allern. givet bem. N. T. 1/2 Aars Dilation til at betænke sig, om han vilde efterleve H. K. Maj.s Befaling af 22. Aug. 1738 — — da ham ellers af mig skulde sættes en Cap. p. p., der Embedet kan forrette; og da den allern. foresatte Terminus er nu exspireret, og benævnte N. Tøxen endnu vedbliver sin Mening og ikke vil bekvemme sig til at efterleve allerhøjstbem. kongl. Befaling: Saa i allerund. Følge af merbemeldte allern. Befaling bliver til D. K. Maj.s allern. Confirmation hermed til pers. Capellan og benævnte Læreembedes Betjening all. foreslaget Johan Christopher Neuchs, Collega udi Colding latinske Skole, en meget retsindig, solid og til Embedet velskikket Minist. Candidatus. Og siden Kaldet er kun ringe, saa Capellanen skal næppe kunne have til nødtørftig Udkomst, saa understaar jeg mig herved tillige all. at forestille, om det ikke maatte behage D. H. Maj. tillige allern. at beskikke den proponerede Person til Adjunctus og Successor i Embedet, som kunde da være en Soulagement for ham i hans Møje og Arbejde. — —

Ribe d. 1. Novemb. 1746. H. A. Brorson.

Snart efter at ovenstaaende Brev var afgaaet, maatte Biskoppen gjenkalde det ved følgende Skrivelse:

Stormægtigste, Allernaadigste Arvekonge og Herre!

Siden jeg med næstsidste Post i min allerund. Forestilling anl. en Capellan p. p. til Niels Tøxen, Sognepræst for Vierst og Becche Menigheder, gjorde allerund. Forslag paa J. C. Neuchs — —, har han derefter, saa snart det

blev ham bekjendt, meget vemodigen og for Guds Skyld indstændig bedet mig, om muligt, at hindre bem. Forslag, efterdi han ingenlunde var i Stand til at kunne antage Læreembedet i Kirken; og efterdi alle mine derimod gjorte Forestillinger slet intet har kunnet udrette, saa nødes jeg til, bem. hans allervemodigste Andragende til D. K. Maj.s Naade og Mildhed allerund. at indstille. Her har slet ingen af Candidatis Ministerii i det hele Stift søgt efter dette Embede (mestendels, saa vidt jeg veed, af Frygt for daglig Hinder der udi af bem. Niels Tøxens bekjendte Paastaaenhed) undtagen en eneste, navnlig Antonius Christian Barchmann, hvilken jeg ikke turde foreslaa, især af den Aarsag, fordi jeg forudsaa, at han vilde blive ganske dependent af Sognepræstens Ordre, som ogsaa selv har forlangt ham, hvorved den kgl. allern. Befaling om at sætte ham en Huscapellan, som Embedet skulde forestaa, og derved allern. intenderede Menighedens store Gavn efter min Formodning ikke vilde blive opfyldt. Og da jeg dog skulde foreslaa en, saa har jeg allerund. forestillet den allerbedste, jeg kjendte, efterdi han ikke alene har en solid Grund i Theologien og træflige Studia, men derhos god Forfaring i den sande Christendom og Bekvemhed til at lære andre baade i Skolen og Kirken; og kunde ikke jeg eller nogen forestillet sig, at det vilde blevet ham saa svart eller utaaleligt til Prædikeembedet at blive forestillet. Imidlertid, da det ikke vilde være til Nytte ved hans itzige Alteration og uafladelig foregivne Ubekvemhed til Embedet at paabyrde ham det samme, saa indstilles til D. K. Maj.s allern. Behag og Villie, om jeg efter slige Omstændigheder skal gjøre Forslag paa omnævnte Barchmann, efterdi jeg ingen anden veed, som samme vil antage, eller og om det maatte behage E. K. Maj. selv dertil en Huscapellan all. at beskikke. — —

Ribe d. 9. Novemb. 1746. H. A. Brorson.

Foranstaaende Memorial fremsendtes i en Skrivelse til Oversekretær, Geh. Rd. Holstein (dat. 10. Nov.), hvori Brorson

ytrer, at han ikke kan gjøre andet Forslag, »efterdi alle ere bange for Hr. Tøxen«. »Med D. Exc.s naadige Tilladelse vilde jeg herved ikke alene recommendere i D. Exc.s særdeles naadige Omhu denne Sag, som er Hr. Tøxen og omliggende Menigheder saa højt magtpaaliggende, men og bede, at den, som det behager H. K. Maj. at kalde til Huscapellan hos Hr. Tøxen, maatte i Vocationen udtrykkelig anbefales, selv alene og paa eget Ansvar Embedet at skulle forestaa, hvorved kan forekommes utallige Fortrædeligheder, som Hr. Tøxen ellers ikke undlader at movere.«

Efter at ovenstaaende Memorialer fra Biskoppen vare indkomne, kom Sagen til Behandling i Conseilet, hvor den fik følgende Afgjørelse (skreven med J. L. Holsteins Haand):

Ham gives endnu 1 Maaneds Tid at betænke sig, hvis ikke, bliver Kaldet vacant, og skal Successor give ham 100 Rdr. til Subsistence.

Cons. paa Jægersborg d. 18. Novbr. 1746.

I Tøxens Kopibog læses følgende:

»Den 6. December bekom jeg vores allern. Konges, K. Friderich d. 5tes, allern. Resolution ved Skrivelse fra H. H. Biskoppen af dato d. 1. Dec. 1746, som følger:«

Velærv. og vellærde Hr. Tøxen!

Paa min all. indsendte Beretning til H. K. Maj. angaaende hvad D. V. efter den Dem allern. forundte 6 Maaneders Betænkstid har resolveret, har H. Exc. Hr. Geh. Conf. Raad v. Holstein af sidstleden 26. Nov. rescriberet mig H. K. Maj.s allern. Resolution derpaa, som lyder saaledes:

»Det har behaget H. Maj. at resolvere, at Sognepræsten maatte endnu gives en Maaneds Tid til at betænke sig; men ifald han endda ikke vilde conformere sig den kgl. Befalings Bydende, skulde Kaldet anses vacant, da H. Maj. endog vilde lægge den Naade til, at ham i saa Fald af Successore skal vorde tillagt aarlig 100 Rdl. at subsistere af.«

At denne H. K. Maj.s allern. Resolution er D. V. rigtig tilstillet, haver De mig straxen, saa vel som ogsaa Deres fattende Mening, naar den nu atter allern. forundte Betænketid er gaaen, ufortøvet at indberette, og jeg forbliver med al Velsignelses Ønske

D. V.s tjenstberedvilligste Tjener
H. A. Brorson.

Tøxens Paategning:
Ut Domino placuit, factum est. Sit nomen Domini benedictum! Amen.

Efter at have modtaget ovenanførte Brev, bevidnede Tøxen strax Modtagelsen af samme og lovede »ved guddommelig Raadføring Sagen med allerunderdanigst og flittigst Betænksomhed at overveje.« Og da den forundte Betænkningstid stundede mod Enden, tilstillede han Biskoppen følgende Erklæring:

Efter D. H.s gunstige Ordre af 1. Decbr. sidst afvigt, grundet paa H. Exc. Geh. Rd. v. Holsteins naadige Rescript af næst foregaaende 26. Nov. ang. H. K. Maj.s allern. Resolution, maa jeg hørsommeligst indberette, at saa smerteligt som det er for mig at fornemme, at jeg for min allernaadigste Konge, ligesom for H. Maj.s sl. Hr. Fader, maa være angiven som den, der ikke vilde conformere sig den kgl. Befalings Bydende, hvorudi jeg veed mig ganske uskyldig, som af den imod mig efter højkgl. Ordre førte Action klarligen kan bevises, haaber og fremdeles, som hidindtil, formedelst Guds Naade fra saadan forskrækkelig Last at blive bevaret: saa redebon er jeg til at underkaste mig i allerdybeste Underdanighed H. K. Maj.s allern. Villie i alle Ting, ingen Ting undtagen, uden min arme Samvittighed, for hvis Roligheds Skyld at beholde jeg med allerund. Taknemmelighed gjerne, naar det H. K. Maj. maatte behage, tager imod den mig uværdige allern. tilbudne højkgl. Naade. Men som jeg imod Forhaabning til største Trøst og Husvalelse

i denne min Gjenvordighed haver, siden højstbem. kgl. Resolution mig var bleven tilstillet, erholdet H. K. Maj.s allern. Confirmation af dato 2. Decemb. sidst afvigt, at være og forblive fremdeles Sognepræst til Vierst og Becche, saa beder jeg ydmygst, D. H. vilde tage i gunstigt Consideration, om jeg ikke af saadan højkgl. Naade kan og bør gjøre mig den faste Forsikring, deraf at nyde den ønskelige Frugt i at fremdrage mit korte Liv og uden Afladelse at bede for min allern. Konge i det mig uværdige af Gud den allermægtigste og af 3de stormægtigste Konger allern. betroede Embede. I øvrigt er jeg med Guds og Kongens Villie i alle Maader vel fornøjet, vil ej heller af D. H. noget højere forlange, end at denne min allerund. Erklæring maatte min allern. Konge tillige med D. H.s gunstige Forbøn allerund. blive indberettet. Jeg forbliver (osv.)

Vierst den 2den Jan. 1747. Niels Pedersen Tøxen.

Det er lidet rimeligt, at Brorson har gjort nogen Forbøn for Tøxen; om han har indsendt hans Erklæring eller blot nøjedes med at indberette, at han blev ved sit, maa vi lade staa hen. Saa meget er vist, at Embedet strax efter maa være blevet opslaaet som ledigt, da Christian Finchenhoff, ledig pers. Kapellan i Stangvig i Trondhjems Stift, 17. Febr. 1747 blev kaldet til Præst i Verst og Bekke[1]). Men Tøxen synes intet at have faaet at vide om sin Afskedigelse[2]), før Provsten i Andst Herred midt i Oktober s. A. omsendte til Herredets Præster følgende Skrivelse fra Biskoppen:

Velærværdige og højtærede Hr. Provst!

Da jeg nu har faaet fuld Forsikring om, at en Præst i Norge, Hr. Finchenhoff, af H. K. Maj. allern. er kaldet til

[1]) Erlandsen, Geistligheden i Trondhjems Stift, S. 416—7.

[2]) Dette siger han selv (i sin Kopibog, Addit. 177. 4°), og det er i og for sig ikke usandsynligt, naar man ser hen til, at en Præst i Ribe St. i Slutningen af 18. Aarh. endnu 6 Uger efter sin Udnævnelse til et andet Kald ikke havde faaet officiel Underretning derom (K. S. 4. R. IV, 400—1).

Sognepræst for Vierst og Becche Menigheder, og at bem. Hr. Finchenhoff allerede til Kjøbenhavn er ankommen, saa vilde D. V. nu foranstalte og besørge, at bem. 2de Menigheder, ligesom i andre Vacancer, af samtlige Herredsbrødrene i Andst Herred blive opvartede.

Ribe d. 4de Octobr. 1747. Brorson.

Sagen gik dog ikke saa let i Orden, som Biskoppen synes at have ventet. Thi da Finchenhoff, som vel i Almindelighed havde søgt Befordring uden at nævne noget bestemt Kald, kom til Kjøbenhavn, fik han alvorlige Betænkeligheder. I Gen. K. Insp. Kollegiets Forhandlingsprotokol læses under 19. Okt. 1747 følgende:

»Christian Finchenhoff, forrige pers. Capellan for Stanvigens Gjeld i Trondhjems Stift, men nu kaldet til at være Sognepræst til Vierst og Bekke i Riber Stift, addresserer til Collegium en all. Memorial til H. K. Maj., hvori han beklager sig, at fra sidstbenævnte Kald skal gives 100 Rd. aarlig Pension til den forrige Sognepræst Tøxen, hvorefter ej bliver for ham og Familie mere tilovers at leve af end omtrent 50 Rd., hvilket han ej vidste, førend han nu er kommet herned. Bedende derfor indstændig, at Collegium vilde recommendere ham til et andet Kald, om muligt i Norge.«

Herpaa resolveredes: »Sagen er Collegio uvedkommende, hvilket kan siges ham mundtlig, og tillige, at han gjør bedst at rejse derover og tage mod Kaldet, da der siden vel med Tiden kunde gives Lejlighed til hans Forbedring«.

Kollegiets Raad fulgtes dog ikke af Finchenhoff, som derimod (1. Dec. s. A.) fritoges for at overtage Kaldet. Det er da vel rimeligt, at Tøxen fremdeles har besørget det, indtil en ny Præst, Iver Hagelund, i Marts 1748 indstillede sig for at overtage det[1]).

[1]) Iver Pedersen Hagelund, der var en Bondesøn fra Nabosognet Lejrskov, havde været Skolelærer i Skjærup v. Vejle, blev 28. Dec.

Efter sin Afgang fra Verst flyttede Niels Tøxen til Almind ved Kolding, »hvor han fremdrog sin Alderdom i Rolighed ved Studeringer, underviste og dimitterede unge Mennesker til Academiet og beredte andre til Attestats«[1]). Han døde 1755 Torsdagen før Pinse (ɔ: 8. Juni).

Biskop Herslebs Dom om hele den tøxenske Sag er denne: »Al denne Uorden og Inegalitet skete blot, for at Pontoppidans Forklaring og Præstens Modsigelse ikke maatte komme ind for det theologiske Facultet; thi Pontoppidan skriver: At Fanden fik altid mere Medhold og flere Vota end Vorherre«[2]).

Medens der, saa vidt vides, ikke foreligger Efterretning om, at Beboerne Verst og Bekke Sogne efter Niels Tøxens Afgang gjorde Modstand mod Brugen af Pontoppidans Forklaring, mødte denne Lærebog derimod en ihærdig Modstand i de to Sogne, hvor Manasses Tøxen havde været Præst. Der er allerede tidligere (S. 478—80) meddelt en Klage af 1744 til Kirkekollegiet fra Præsten i Skarild, der viser, at Modstanden mod Forklaringen fra Felding og Assing havde bredt sig til Nabosognene. Denne Modstand, som Biskop Brorson ogsaa havde gjort til Gjenstand for en Indberetning til Kollegiet[3]), synes i de nærmest følgende Aar snarere at være tiltaget end aftaget. Under en Visitats i Hammerum Herred tilskrev Brorson derfor M. Tøxens Eftermand, Chr. Bering[4]), følgende Brev:

1747 kaldet og 28. Febr. 48 ordineret til Præst i Verst og Bekke. Kan altsaa ikke være tiltraadt før i Marts. Brorsons Kollats for ham er aftrykt i Kirkeh. Saml. I, 195—5.

[1]) Worms Lex. II, 508.

[2]) J. Møller, Theol. Bibl. V, 171.

[3]) Se foran, S. 581—2.

[4]) Om denne s. K. S. 3. R. VI, 364.

Velærværdige og Vellærde Hr. Bering!

Da jeg ved min Visitats her i Herredet med Bedrøvelse har maattet erfare, at Sognefolkene i begge Deres Menigheder, Felding og Assing, i saa langsommelig en Tid og endnu til denne Dag undslaar sig for at antage den af H. K. Maj. all. anbefalede Catechismi Forklaring, kaldet Sandhed til Gudfrygtighed, saa mangfoldige af vedkommende gjorte alvorlige Forestillinger uagtet, og jeg uden at sætte mig selv i Fare og høj Ansvar med den Sag, som jeg dog har haabet ved Sagtmodighed og Taalmodighed at kunne overvindes, ikke længere kan tie, men nødes til samme Sognefolkes Omgang med alle sine Omstændigheder for D. K. Maj. selv all. at andrage: Vilde jeg dog før min Bortrejse her af Herredet prøve, om Gemytterne ikke ved min hjertelige og kjærlige Formaning vil lade sig overtale til at efterleve H. K. Maj.s Befaling i Henseende til at bruge bem. Cat. Forkl. baade i Kirker og Skoler, som er grundet paa intet andet end Skriftens Sandhed, og sigter alene til deres evige Velfærd og Salighed. Og vilde D. V. til den Ende og paa mine Vegne alvorligen og kjærligen tilspørge Sognefolkene og derpaa tage deres Svar, som mig siden skriftlig tilmeldes, nemlig, hvad i al Verden der dog har kunnet bevæge dem til formastelig at imodsætte sig saadan en Bog at antage, som saa mange, ja overalt Provster og Præster i alle Stifter i begge Kongens Riger, med saadan Glæde har indført[1]), med saadan forønskelig Nytte har brugt, at jeg dens Frugt i mine Visitatser aldrig noksom kan beskrive og Gud derfor takke og prise, og de Godtfolk selv letteligen kan erfare, naar de kommer i andre Sogne, hvor den Bog med Alvorlighed bliver brugt. — —

Gjellerup Præstegaard paa Visitats d. 13. Maj 1747.

Hans Adolph Brorson[2]).

---

[1]) Mon Brorson virkelig har skrevet dette i god Tro?

[2]) Dette og de flg. Aktstykker findes i Rigsarkivet som Indlæg til Jydske Missiver $^{30}/_{8}$ 1748, Nr. 59.

Det Svar, Biskoppen fik fra Beboerne i S. Felding og Assing, tyder paa, at Modstanden mod Forklaringen var saa fremskreden, at den ikke vilde være saa ganske let at bryde. Det lyder nemlig saaledes:

Højædle og Velærværdige Hr. Biskop.

Det gjør vel menige Mand i Felding og Assing Sogne meget ondt, at deres Forfølgeres uforskyldt hadefulde Sind ikke kan efter Forhaabning omvendes til christelig Kjærlighed; dog naar eftertænkes, at de end ikke undser dem for, D. H. paa Deres Rejse i Deres høje magtpaaliggende Forretninger at tilføje Ulejlighed, maaske for i Deres høje Navn at se os undertrykte, følger det ene af det andet. Hvorover vi som fattige og enfoldige Bønder veed eller forstaar ikke andet at svare paa D. H.s Skrivelse til vores kjære Sjælesørger end at indskyde os under D. H.s eget høje Forsvar. Den ny Forklaring er der ventelig mange Steder, som den ikke bruges, og hvor den bruges, forklares de uforstaaelige Talemaader, som der findes udi, et Steds paa en og et Steds paa en anden Maade; og hvordan, om vi maa sige det, kan den da være for enfoldige Bønder en ret Forklaring, naar den behøver en anden Forklaring, saa at fattige og ulærde Folk over saa stor Vidtløftighed kan mere forvirres end opbygges. Gud forbyde at lade os leve den Dag, at vi paa nogen forsætlig Maade skulde blive vores all. Konges Mandaters Overtrædere: Nej, vi veed ikke, der er udgangen nogen Befaling, at denne ny Bog alene skulde bruges og ingen bedre. Men, saa vidt vi veed, skal der siden efter kongl. allernaadigst Befaling al Samvittigheds Tvang være forbuden, samt og at her efter som hidindtil skal Lovens 2. Bogs 1. Cap. være en uafvigelig Regel for alle Kongens Undersaatter, hvilket Hr. Biskop veed bedre end vi. Foruden dette har Provsten ved sin sidste Visitats i Assing Kirke for 5 Aar siden, snart fra Solens Opgang til dens Nedgang, med Trusler og mange blodige Eder og Bander i Guds Hus gjort sig selv og Bogen mere fortæn-

kelig. Thi da vi for kort Tid siden har haft den Lykke, at D. H. paa Deres Visitats ogsaa var hos os og overhørte begge Menigheder udi deris Christendom og Trosbekjendelse, fandt D. H. sig vel fornøjet, og paa Deres gjorte Spørgsmaal til vores Sjælesørger, H. Christian Bering, havde han ikke heller noget paa os at klage; vi ikke heller noget paa hannem, helst han ikke fremfører Ordet for os udi høje og dybe Taalemaader, hvilke Meninger eller Bøger vi som enfoldige Bønder ikke kunne begribe, mindre have Nytte af, men paa en enfoldig og grundig Maade efter den hell. Skrift og Lutheri Lærdom, hvorved vi og tilforladelig tror at frelse vore Sjæle paa hin Dag, saasom vi veed, at vi skal blive salige ved vores egen Tro, men ikke ved en andens, og i disse Henseender gav D. H. os iblandt mange andre sine opbyggelige og trøstelige Formaninger og Befalinger ogsaa denne, at vi skulde blive ved Lutheri liden Catechismum og den Hellig Aand, som skulde lede os i al Sandhed, samt og det Ny Test. Det vi og af Hjertet villigst som skyldigst skal og vil efterleve saaledes, at naar D. H., hvis Dage vi ønsker maatte blive til Aar udi al selvbehagelig Glæde og Fornøjelse, behage her igjen at visitere, skal ved Guds Naades Bistand hans hellige Ord ikke være frugtesløst iblandt os. Og at den gode Hellig Aand maa fremdeles regjere og styrke D. H. i sit høje, anbetroede Embede at forrette, Gud til Ære, sig selv og mange til Salighed, ønskes af Hr. Biskopens ydmygste som skyldigste Tienere.

Paa samtlig begge Menigheders Vegne

Peder Povelsen, Anders Agersig (osv. 35 Underskrifter).

Felding og Assing d. 28. Junii Anno 1747.

Det er næppe usandsynligt, at Bønderne i Felding og Assing have søgt Bistand hos Hr. Niels Tøxen i Verst, og at denne er den egentlige Forfatter af Svaret, i alt Fald er der adskilligt deri, som minder om hans Stil. — Den An-

klage, det indeholdt mod Provsten i Hammerum Herred, Hr. Vitus Bering i Rind og Herning[1]), foranledigede denne til at sende Biskoppen følgende (her noget forkortede) Forsvar for sin Handlemaade:

Højædle og Højærværdige, meget Gunstige, Fromme Hr. Biskop!

Haver ikke uden største Forundring og Hjertens Bedrøvelse gjennemlæst de beklagelige og forvildede Felding og Assing Sognemænds ugrundede og meget dumdristige, om ikke gjenstridige Besvaring af D. H.s saa kjærlige og kraftige Brev, dat. 13. Maj 1747, for at bevæge dennem med det gode i Stilhed at antage den til almindelig Brug og Uniformitet anbefalede Catechismi Forklaring. At ikke nogle enfoldige Bønder have concepteret samme ubehagelige Besværing, men snarere et skinhelligt og malitieus Menneske, det beviser noksom dessen spidsfindige og formastelige Indhold i adskillige Poster; hvorover jeg i hørsommeligste Regarde af D. H.s Ordre kan ej andet end til Replique give min velmente og sandfærdige Betænkning saaledes, som følger:

— — — — —

(3). Vedkommende ville vel ikke have Navn af forsætlig at være kgl. Mandaters Overtrædere — — — hvorudover de besmykker, tvertimod bedre Vidende, deres grove Formastelse med Uvidenhed, ligesom de ikke vidste, at der var nogen Befaling udgaaet, at denne saakaldte ny Bog skulde bruges; men at deres continuerede Gjenstridighed ikke er sket af Uvidenhed, men mutvillig tvert imod kgl. Mandater, det ses heraf tydelig: Allerførst haver jeg som Herredprovst betimelig ladet det kgl. all. Reskript af 22. Aug. 1738 angaaende benævnte Forklarings almindelige Brug tillige med sl. Biskop Anchersens hosføjede skriftlige Anstalt offentlig circulerede omkring i dette Hammerum Herred til Publication

[1]) Se K. S. 3. R. VI, 366.

for alle af Prædikestolene. Dernæst da jeg mærkede, at sl. Hr. Manasses Tøxen, fordum Sognepræst for Felding og Assing Menigheder, tergiverserede at indføre og bruge Forklaringen, besluttede jeg efter foregaaende Bespørgsel med Biskoppen at visitere i Assing Kirke Domin. 26. p. Trin. 1742, og da tydelig og lydelig oplæste for de af begge Menigheder indkaldte Sognefolk det bem. kgl. Reskript saa vel som ogsaa vores nuværende kjære Biskop Brorsons bevægelige Skrivelse af 19. Juni 1742, derhos brugende alle optænkelige Argumenter for at overtale baade sl. Hr. Manasses Tøxen og Sognefolkene til at antage Forklaringen. Men ingen af Parterne vilde dertil erklære sig. Fremdeles, der sl. Man. Tøxen var bortkaldet, og jeg paa Embeds Vegne skulde installere Successoren, Hr. Christian Bering, tog jeg i min Tale Anledning at formane Sognefolkene til Underdanighed for Kongen og Lydighed imod deres Sjælesørger, endogsaa i at lade deres Børn lære den almindelig paabudne Forklaring. Men saa snart jeg ikkun rørte ved denne Materie, undsaa nogle visse Sognemænd sig ikke ved offentlig og højt at anfalde mig midt i min Tale og Prædiken, nogle Gange raabendes og skrigendes tvertimod med mange haarde Talemaader, og saaledes foraarsagede en stor Forvirring og Forargelse, indtil jeg omsider for at forekomme videre Ulempe, i al Sagtmodighed maatte med Hjertens Bedrøvelse lade den Sag forbigaa. Ydermere, da det behagede den højsalige Kong Christian den 6te, højlovlig Ihukommelse, at lade Hr. Niels Tøxen tiltale, og tillige i Anordningen blev meldt om hans Broder, Hr. Man. Tøxen, visendes derudi, at det var hans udførlige og høje kongl. Befaling, at den publicerede almindelige Forklaring skulde allesteder bruges, blev mig strax samme kgl. Anordning af Hr. Biskop Brorson tilsendt, og for at betage Felding og Assing Sognefolk al Præjudice og Undskyldning af Uvidenhed, lod jeg Successor, Hr. Chr. Bering, offentlig oplæse den samme for Felding og Assing Sognefolk d. 24. Jun. 1745; derhos atter paany det forrige kgl. Reskript af 22. Aug. 1738 med Hr. Berings Paa-

tegnelse. — — Al Flid blev dog forgjæves anvendt, hvilket kan erfares af hosfølgende Omstændigheder: at som Sognefolkene ikke vilde kjøbe Forklaringen til deres Børn, saa besørgede man strax nogle paa egen Bekostning, og Hr. Bering distraherede dem strax til Confirmandos; men samme blev hannem lige saa snart med stor Dumdristighed tilbageleverede. Naar og Deres Sognepræst vilde ved Catechisationen bruge Forklaringen, fik han af adskillige stor Modstand, hvorover han i sin Missive til mig af 6. Dec. 1744 haver besværet sig. Ja tvende Gange haver de offentlig for hannem erklæret sig ikke at ville til det mindste bekvemme sig, hvorom hans Brev til mig af 16. Nov. 1744 lyder blandt andet saaledes: »Begge mine Menigheder vil ej lade sig bekvemme til at tage imod den ny Forklaring enten lidet eller meget, ja ikke engang lade deres Børn gaa i Skole at læse. I Onsdags var her anden Gang hos mig Mænd af Felding og Assing med deres Ungdom, tilspurgte mig, om jeg ikke vilde antage dem med den samme Lærdom, de havde lært; refererede jeg mig til D. V.s skriftlige Ordre, som blev oplæst i Kirken; men vare dermed ej fornøjede; og de siger til mig rent ud, at de før skal lade deres Liv, før de skal tage imod den Bog, som deres forrige ærlige Lærer haver forbudt dem og stod imod sin Livstid; lægger og dette til og siger: Var Bogen ren, tog Hr. Niels Tøxen i Verst nok imod den.« Desuden haver Felding Sognemænd tvunget baade Præst og Degn til at ophæve Forklaringens Brug i Skolen, paa det at ikke al Skolegang skulde blive hæmmet; og Assing Sognefolk haver foraarsaget, at den ordentlig beskikkede Skoleholder, Jens Nielsen, maatte bortvige, fordi han vilde bruge den anbefalede Forklaring, som af hans anklagende 2de Skrivelser til mig af 28. Febr. 1742 og 23. Junii 1743 kan ses, siden hvilken Tid ingen ordentlig Skolehold, alle Formaninger uagtede, til datum haver været, som og paa sine tilbørlige Steder ofte er bleven forestillet. Om nu Felding og Assing Sognefolk kan undskyldes med Uvidenhed af eller Mutvil-

lighed imod de kongl. Mandater, lader jeg den højere Øvrighed dømme om.

(4) Bliver jeg i Besværingen for Biskopen grovelig og usandfærdig taxeret, ligesom jeg i min Visitats 5 Aar siden snart fra Solens Opgang til dens Nedgang med blodige Eder og Banden haver gjort mig mistænkelig. Ak! hvilken uforsvarlig Calumnie. Var jeg derudi skyldig, vilde jeg med Blusel og Deprecation tilstaa min Skrøbelighed. Men jeg kræver den alvidende Gud og Dommer til Vidne, at jeg derudi er uvidendes og ingenlunde kan det bifalde. Enhver, som kjender mig, skal og give mig det Vidnesbyrd, at jeg ikke haver vant min Tunge til Guds Navns Vanhelligelse, men idelig ved alle Lejligheder straffer saadan spottefuld Syndevane. Ellers kan jeg meget vel erindre mig, at da sl. Hr. Manasses Tøxen offentlig ved min Visitats beskyldte bemeldte Forklaring for Kjætteri, jeg og tvertimod tog mig for ved Catechisationen i adskillige proponerede Poster at refutere denne smertelige Beskyldning og svare Bespottelse imod Guds Sandhed; men adskillige Sognemænd dog alligevel formastede sig mange Gange offentlig at overfuse mig med deres Modsigelser og forstyrre mig i mine Demonstrationer; derhos sagde, at der var mange Hyklere og Pharisæer, hvorunder jeg da ogsaa ventelig skulde forstaas: Altsaa kunde jeg ej andet end, for at betage dennem deres falske Suspicion og Mistro til mig, bruge adskillige skriftmæssige Contestationer og efter Apostelen Pauli Exempel 2 Cor. 1,23 kalde Gud til Vidne paa min Sjæl, at jeg talte intet andet, end hvad jeg mente i mit Hjerte, ej heller kunde nogensteds udfinde noget kjættersk i Forklaringen etc. Hvorledes nu deslige uskyldige Contestationer kan udraabes for blodige Eder og Bander, det henstiller jeg til D. H.s bedre Skjønsomhed, som kjender mig bedst, saavel som alle højoplyste og nidkjære, retsindige Guds Mænds Approbation, inderligst og ydmygst for Guds Sandheds og Barmhjertigheds Skyld ombedendes, at den mig paakastede svare Calumnie ikke bliver anset. At

skride strax til Proces, det stemmer ikke overens med Christi Sind; hellere vil jeg bede, at Herren ikke vil tilregne mine Anklagere deres Misgjerning; og trøster mig ved min Overhyrdes og Ypperstepræsts, Jesu, Forjættelse, Matth. 5 v. 10. 11. 12. Derfor vil jeg bære alle Ting med Taalmodighed, befalendes Gud og Øvrigheden min retfærdige Sag: langtfra, at jeg enten herudi vil, eller i nogen Ting haver forfølget Vedkommende som Fjender; jeg jo snarere haver beviset al Medlidenhed over dennem som vildfarende Børn, og indstillet for den højere Øvrighed, hvorledes bedst, efter Conjuncturerne, maatte i al Tolerance med de Gamles Altergang og de Unges Confirmation, hvorfra begge Dele i Anledning af Skoleforordningen syntes at kunne udelukkes, nogenlunde forholdes og modereres. Vel tilstaar jeg ikke Vedkommendes Besværing over mig, at baade den offentlige Gudstjeneste og min Visitats, NB. 5 Aar siden, i Assing Kirke paa Dominica 26 p. Trin. om Vintertiden tog den største Del af Dagen bort i saa vigtig en Sag; men denne min velmente Flid og Attraa, at ville gjennemtrænge og overtale Sognefolkene til det bedre, haver de i deres skriftlige Besværing til deres Sognepræst kaldet en Forfølgelse den hele Dag igjennem. Saaledes udtolker Verdens Børn nidkjære Sjælesørgeres Vindskibelighed. Det højeste, som jeg her bejamrer, er dette, at jeg, i Betragtning af deres ophidsede og forbitrede Gemytter imod Forklaringen og mig tillige, der samme haver efter mit Embedes Pligt paastaaet og forfægtet, altsaa ikke siden sidste Visitats haver fordristet mig til paany at visitere, men med Hr. Biskopens Raadførsel, og for det værre at forebygge, haver været nødt til at opsætte min Visitats til sin belejlige Tid, at mit Provsteembede kan blive haandhævet, og ikke atter saa skammelig prostitueret og illuderet. Hvorvel jeg dog siden ved en og anden Lejlighed haver indfundet mig i Felding og Assing Kirker, underhaanden ogsaa ikke alene med venlige Skrivelser, men endogsaa mundtlig i al Kjærlighed confereret med nogle af Hovedmændene, som

i mit eget Hus saa og andre Steder, alt til Bevis, at jeg ikke haver udelukket indbemeldte Guds Menigheder af mit Hjerte og pligtskyldigste Opsyn. Dette vilde jeg aleneste atter paany ydmygst forestille, at, som jeg ikke in statu qvo, saa længe jeg skal og vil paastaa Forklaringen, synes at kunne til nogen Nytte holde nogen Visitats i Felding og Assing Kirker, jeg da derfra maatte blive dispenseret, eller og i den Sag undskyldt, indtil Forandring ved Sognefolkene sker efter Guds og Kongens Villie. Hvilken Forandring uden nogen vidtløftig Proces formodes lettest og snarest at kunne vindes ved Gemytterne, dersom der, efter Deres mig af Sognepræsten tilkjendegivne Paastand, kunde udvirkes en special kongl. all. Befaling, at Felding og Assing Sognefolk uden videre Undskyldning og Henstand strax skulle antage den almindelig paabudne Forklaring, saa fremt deres hidtil befundne Formastelse skal i Naade pardonneres dennem som forførte Folk; hvis ikke, da at takke sig selv, særdeles de sig selv angivende Anførere, for den paafølgende retfærdige Afstraffelse, i Henseende til deres Ulydighed baade mod den verdslige og gejstlige Øvrighed, samt den til andre Menigheder givne Forargelse og gjorte Hinder i Ordets Fremgang. — Kunde saadan en kgl. Befaling ved General-Kirkeinspectionens Assistence udvirkes, haaber jeg sandelig, at Sagen, næst Guds naadige Bistand, bedst i Stilhed og kjærlig Enighed kan blive afgjort. Hvilket jeg hermed overlader til den højere Øvrigheds videre Godtbefindende og sædvanlige Aarvaagenhed for Guds Kirke og hans Navns Ære, med al Hjertens Hengivenhed og skyldigste Veneration (osv.)

Rind Præstegrd. d. 4. Aug. 1747. Vitus Bering.

Biskop Brorson havde vistnok haabet, at naar Hr. Niels Tøxens endelige Remotion fra Præsteembedet blev bekjendt, skulde derved bevirkes en Forandring i Beboernes Holdning i S. Felding og Assing Sogne; han anbefalede derfor Provsten indtil videre at gaa frem med Lempe. Men efter at

næsten et Aar var hengaaet, indkom denne med følgende Beretning:

Højædle og Højærværdige,
Meget gunstig. fromme Hr. Biskop!

Hvorvel jeg, i hørsommeligst Respect for D. H.s mig givne retsindige Raad og fornuftige Betænkning, haver til datum som Herredsprovst brugt al optænkelig Medlidenhed og Langmodighed i den saa ofte nu omskrevne Affaire ang. Felding og Assing Sognemænds Modstand imod at lade deres Ungdom lære og bruge den af H. K. Maj. all. anbefalede almindelige Catechismi Forklaring, forhaabendes, at naar der blev sat Exempel, som nu ogsaa er sket, paa Hr. Niels Tøxen, fhv. Sognepræst til Verst og Bekke Menigheder (der ikke aleneste i sine egne Sogne, men endogsaa ved sin sl. Broder, Hr. Manasses Tøxen, afgangne og forhen Sognepræst for Felding og Assing Menigheder, haver formaaet Sognemændene til deres Gjenstridighed) de da skulde i Tide se ved og bekvemme sig til Forklaringen at modtage, og det efter D. H.s til dem skrevne Brev og gjennemtrængende Formaning af dato d. 13. Maj 1747, saavelsom ogsaa mine ved Visitatser og andre Lejligheder gjorte trohjertige Advarsler: saa dog maa jeg ugjerne indberette, at bem. Felding og Assing Sognemænd, alt dette uagtet, continuerer i deres Selvraadighed endnu som tilforn, hvilket af mig er bleven forhen bevist og demonstreret i min Replique af dato d. 4. Aug. 1747. — Altsaa beder jeg ydmygst om D. H.s Assistence i mit Provsteembede, saavelsom ogsaa at den ganske Sag maatte blive for D. Kgl. Maj. andraget, visselig forsikret, at den almægtige Gud skal bøje Majestætens Hjerte til at haandhæve sin højsalige Hr. Faders allerchristeligste og højpriseligste Intention i Henseende til den saa gavnlige Uniformitet ved Catechisationen at introducere overalt i Menighederne. — —

Rind Prgrd. d. 16. Junii 1748.

Vitus Bering.

Nu var Biskoppens Taalmodighed udtømt, og under 9. Juli s. A. indgav han Indberetning til Kongen om Forholdene i Felding og Assing Sogne. Han skriver: »Beboerne vedblive i en fremturende Foragt for Guds Ord[1]) og D. Kgl. Maj.s allernaadigste og til deres evige Velfart sigtende Befalinger«. Da de foregive Uvidenhed om Kongens Villie, foreslaar han, at den udtrykkelig gjennem den verdslige Øvrighed skulde tilkjendegives for dem, faldt de saa til Føje og fandt sig i, at Pontoppidans Forklaring indførtes hos dem til Brug i Kirke og Skole, skulde deres Ulydighed og Opsætsighed være dem tilgivet, »men med den tillige hosføjede Commination«, at dersom de fremturede i deres Modstand, skulde de »uden videre Proces paagribes og til nærmeste Fæstning henføres for der at arbejde i Jern enten deres Livstid, eller saalænge det D. Kgl. Maj. allernaadigst behager«. Som Bilag til denne Indberetning vedlagdes de foran meddelte Breve fra Sognefolkene og fra Provsten. Da Sagen kom til Kirkeinspektionskollegiets Betænkning, foreslog det, under 22. Aug. 1748, at det ved kgl. Reskript skulde paalægges Amtmanden at meddele Bønderne, at det virkelig var Kongens Villie, at den omstridte Forklaring og ikke nogen anden skulde bruges i Felding og Assing Sogne; men Kollegiet foreslog tillige, at »den af Biskopen tilføjede Commination og Trusel maa blive udeladt»[2]). Det kgl. Reskript kom da til at lyde, som følger:

Til Etatsraad og Amtmand Christian Teilman.

F. 5tus V. G. t. Af en vores General Kirke Inspections Collegii Os gjorte all. Forestilling have Vi udi Anledning af en til Os fra Biskopen over Riber Stift, os elsk. Hr. Hans

[1]) Brorson synes saaledes at identificere Pont.s Forklaring med Guds Ord, hvis det ikke er hans Tanke, at den, der sætter sig op imod Øvrigheden, sætter sig op mod Guds Ord.

[2]) Denne Indstilling er undertegnet af J. L. Holstein, C. v. Støcken, P. Hersleb og J. B. Bluhme.

Adolph Brorson, indkommen Memorivl, dat. d. 9. Julii næst afvigt, ugjerne maat fornemme, hvorledes Beboerne i Felding og Assing Sogne under Hammerum Herred hidindtil ikke skal have villet antage den af vores elsk. kjære Fader — — anbefalede Catechismi Forklaring — — fordi deres forrige Sognepræst, afg. Mannasses Tøxen, indtil hans Død har nægtet at introducere den i bem^te^ 2de Menigheder, og endskjønt Provsten i bem^te^ Herred og nu værende Sognepræst Hr. Christian Bering skal have gjort sig al Umage at bringe disse dels vanvittige og dels egenraadige Bønder fra saadanne deres ufornuftige og dristige Egenraadighed, saa skal det dog alt have været forgjæves, hvilket endog skal have gaaet saa vidt, at disse Bønder have bragt deres Præst de af ham iblandt Confirmandos uddelte Exemplarer tilbage, saasom de ikke ville, at deres Børn i samme skulle undervises. Da, saasom Biskopen ligeledes har gjort alt, hvad muligt var, baade mundtlig og skriftlig, for at formaa forskr^ne^ 2de Sognes Bønder til forbem^te^ Catechismi Forklaring at antage, men de bestandig findes vægerlige, og det derhos erfares, at forskrevne Bønder stedse undskylde sig med Uvidenhed om den Kgl. all. Befaling anl. forberørte Catechismi Forklarings almindelige Introduction overalt i Skoler og Kirker; saa er hermed vores all. Villie og Befaling, at du ved Tingene lader disse Bønder bekjendtgjøre, at det er vores all. udtrykkelige Villie og Befaling, at ovenmeldte Cat. Forkl. skal, ligesom overalt i vore Skoler og Kirker, saa og i lige Maade i Felding og Assing Skoler og Menigheder alene introduceres og bruges, og ikke nogen anden. Derefter du dig all. haver at rette, og vente Vi din all. Relation, at dette vores all. Rescript er dig til Hænde kommen. Befalendes etc.

Fredensborg Slot d. 30te Augusti 1748[1]).

Skjønt Biskoppens Trusel om Anvendelse af Bolt og Jern mod de gjenstridige var udeladt, synes Sagen dog nu

[1]) Jydske Tegn XXX, 207.

at være gaaet i Orden, i alt Fald høre vi ikke videre om Bøndernes Modstand, hvortil den Omstændighed vel ogsaa har bidraget, at deres Præst, Hr. Chr. Bering, synes at have været en besindig Mand.

I øvrigt kommer man ved at læse Beretningen om de jydske Bønders Modstand mod Pontoppidans Forklaring uvilkaarlig til at mindes, at et Par Menneskealdere senere, da Strømmen fra oven gik i en ganske anden Retning end i Christian VI's Dage, gjorde jydske Bønder en endnu mere udholdende Modstand mod den samme Lærebogs Afløsning af en anden, der formentes, at svare bedre til den forandrede Tidsaand[1]). — At Pontoppidans Forklaring har øvet en Mission i den danske og norske Kirke, vil ikke kunne nægtes. Men det havde næppe været til nogen Skade, om de kloge Raad vare fulgte, som Hersleb udtalte i en Skrivelse, som vi endnu til Slutning maa meddele.

Det er tidligere (S. 584) omtalt, at Christian VI i Okt. 1744 havde forlangt Oplysning fra Biskopperne om, hvorvidt Pontoppidans Forklaring var indført allevegne, og ifald det ej var sket, hos hvem Skylden da var at søge. Disse Indberetninger indløb efterhaanden i Løbet af Aaret 1745 og viste, at Bogen var indført paa de allerfleste Steder[2]). »Jeg holdt mit Svar tilbage med Villie«, fortæller Hersleb nogle Aar senere, »til de fleste vare indkomne. Hs. Exc. Hr. Geh. Conf. Raad v. Holstein erindrede atter derom, at Kongen paany havde krævet det, og vilde være nøje underrettet om den Sag; da jeg strax indleverede min Beretning, som længe havde ligget færdig, og derudi forklarede tydeligen Aarsagerne, hvorfor denne Forklaring aldrig er og aldrig bliver almindelig«[3]).

Herslebs Beretning, der giver et godt Indblik i den Tids mangelfulde Skoleforhold, lyder, som følger:

---

[1]) L. Koch, Den danske Kirkes Hist. 1801—17. S. 269—88. Do. 1817—54, S. 218—30.

[2]) Rigsarkivet, Indk. Breve til Gen. K. Insp. for 1745.

[3]) J. Møller, Theol. Bibl. V, 171.

Deres Excellences og højstærede Herrers Skrivelse af 18. Februarii, hvorudi mig communiceres Hs. Kgl. Majestæts allern. Villie, at ville være tilforladeligen underrettet, om den 1738 allern. anordnede Catechismi Forklaring er nu overalt indført, og, i Fald det ej er sket, hvis Skyld det da er, har jeg rigtig erholdet, men ej tilforn kunnet med nogen Assurance og Tilforladelighed besvare, førend jeg nu, paa sidste Landemode, den 23. hujus, har af alle Provster krævet derom Underretning, og derfor nu først er i Stand til at kunne give efterfølgende Svar:

1. Af Begyndelsen, da den kongelige Befalning udkom, vare vel adskillige Præster, som dels mundtligen ved Samtale, dels skriftligen ved Breve, havde adskillige Ting mod denne Forklaring at indvende, og holdt den hverken tjenlig eller muelig at kunne indprænte de enfoldige, som saa liden Tid faar at gaa i Skole; men som jeg altid paa saadant Andragende gav kort Svar, at der var kongelig Ordre, den de skulde rette sig efter, at der var ingen skadelig Lærdom i Forklaringen, at det, som i Stilen ikke var tydeligt nok, det kunde forklares de enfoldige, at det, som var ufornødent, kunde forbigaas, saa har jeg, siden det første Aar, ikke mere fornummet til nogen Modsigelse paa Præsternes Side.

2. For at være des mere forsikret, at ikke nogen af Præsterne skulde hindre eller agte ufornøden denne Forklarings Brug, gav jeg paa Landemodet den 22. Junii 1740 følgende Monitum:

Præsterne bør have Tilsyn i Skolerne, at de Børn, som skal begynde en Catechismi Forklaring, ikke maa have Frihed, efter Forældrenes Behag, at begynde paa hvilken Forklaring de vil, men de skal begynde paa den af Hs. Majestæt allernaadigst anordnede Forklaring, og ingen anden, hvortil Skoleholderne ganske alvorligen skal holdes.

Dette Monitum har jeg nu paa sidste Landemode atter igjentaget i Anledning af den da oplæste Gen. K. Inspekt.s Skrivelse, saaledes:

Det maa ej tillades enten Skoleholdere eller Forældre, at Børn i Skolen, naar Lutheri Catechismus er lært, begynde nogen anden Forklaring end den ny anordnede, og det paa den Maade, som anordnet er: at de lære mere at gjøre Rede for Meningen af Svaret, end lære Ordene udenad, som og er erindret Monit: 2. Syn. Joh. 1740.

3. Altsaa er det i det mindste ikke min Skyld, om denne Forklaring ikke forlængst er almindelig, thi jeg har gjort, hvad jeg burde, nemlig strax kundgjort den kongelig Anordning overalt, afvist dem, som derimod vilde gjøre Indvendinger, urgeret derpaa ved Landemoderne, baade ved offentlige Monita, og ved alle Lejligheder og Forespørgseler. Paa mine Visitatser examinerer jeg aldrig efter nogen vis Formular; thi Erfarenhed og Øvelse har lært mig, at det er skadeligt, og jeg regner det for en Hovedaarsag til Vankundighed, at de bindes til visse fastsatte Ord i Spørgsmaal og Gjensvar, og derfor holder jeg det for min Pligt, ved min Examen at lære andre, hvorledes de bør catechisere, og i alle de Menigheder, hvor Catechisation saaledes er ført, der finder jeg god Oplysning, men hvor de binde sig til Spørgsmaal og Svar, der finder jeg forunderlig og utrolig Vankundighed, at de læse Svaret op og vide slet intet af Sagen.

4. Ved Tilspørgsel baade hist og her hos Præsterne paa mine Rejser, saa ofte jeg har erindret det, eller Lejlighed er givet, saa og nu ved offentlig Tilspørgsel paa dette Landemode til alle Provster, at sige paa deres Samvittighed, om den bruges i alle Skoler, har jeg faaet til Svar, at Præsterne ideligen erindre derom og tilholde baade Skoleholderne, Forældre og Børnene, at den og bruges i alle Skoler, saa der neppe skal findes nogen Skole, at den jo findes og er i Brug af nogle Børn, men at paa de fleste Steder bruges den endnu ikkun af ganske faa Børn, og det af disse følgende Aarsager:

5 (a). De kan ikke tvinge Forældrene til at kjøbe den, hvortil de fleste skal være ganske uvillige, sigende: De

ville blive ved deres gamle Forklaring; de ville ikke vide af noget nyt; de have ikke Raad dertil; deres Børn kan ikke gaa saa længe i Skole, at de kan lære den; naar de kan læse i Bog og have lært Lutheri Catechismus, saa have de nok, siden kan Præsten og Degnen forklare det for dem i Kirken, og naar de skal til Confirmation. De vil ej holde deres Børn længe i Skole; de behøve dem selv til deres Arbejde.

6 (b). Provsterne vidste neppe Exempel, i det mindste ganske faa og rare, at noget Bondebarn har holdt Skolen ud saa længe, at den nye Forklaring dem kan være indprentet; men endogsaa de Forældre, som have været allervilligst til at anskaffe dem Forklaringen og lade deres Børn begynde den, have dog neppe ladet dem gaa den første Part igjennem, førend de have taget dem af Skolen. Og det bliver aldrig at vente, saa vidt jeg begriber, at de arme Hoverislaver nogen Tid skal bringes dertil, at deres Børn skal gaa stændig saa længe i Skole, til de har lært baade rent at læse i Bog, lært Lutheri Catechismum uden ad, og siden den nye Forklaring, hvortil, endogsaa hos de bedste og flittigste, vilde udfordres 3, 4, 5 Aar stændig at gaa i Skole, end sige paa den Vis, som bruges hos Bønder, at naar de gaa een Dag i Skole, blive de tre Dage borte, een Uge, saa forsømme de en Maaned, hele Sommeren fast ikke komme i Skole, og Børnene bruges til Arbejde, fra det de ere 6 à 7 Aar gamle.

7 (c). Herover klage Præsterne enstemmig, at de ikke kan faa Bønderne til bestandig Skolegang for deres Børn, saa de glemme, i den Tid de forsømme, alt det, de har lært, den Tid de gaa, og der skal begyndes hver Gang ligesom paa ny, da det varer ikkun en Maaneds Tid; saa og at Præsterne herudi snart aldrig faa Assistence af Fogder og Forvaltere, men de meget mere holde med Bønderne, undskylde, forsvare og styrke dem, at de behøver selv deres Børns Tjeneste.

8 (d). Bønderne ville ikke kjøbe den Catechismum,

dels fordi de ere uvillige til saa lang Skolegang, dels fordi de hænge ved det gamle, dels fordi de kan faa de gamle Forklaringer, den ene af den anden, for let Pris; men klage over, at denne er for dyr, at de ere fattige, at de have mange Børn, at den med grovere Stil er saa kostbar, de har den ikke i de smaa Kjøbsteder ringere end 1 Mark, ja mere; eller og de ere for smaa Stil; de ere fordærvede og opædte i et Fierdingaar; saa at, om den Catechismus skal blive almindelig, da maa den nødvendig epitomeres og gjøres kortere, og conseqventer blive bedre Kjøb.

9 (e). Vel har Waisenhuset villet remedere denne Hindring derved, at saa mange Exemplarer aarligen gives til Stifterne omsonst; men dette er til liden Nytte, ja til større Hinder: De gives uindbundne, og det nytter ikke til Landet; naar Bønder skal lade dem i de smaa Kjøbsteder indbinde, saa koster fast Bindet saa meget, som de kunde kjøbes ny for indbundne paa Waisenhuset. Af denne Aarsag har jeg, efter Samtale første Gang med Provsterne paa Landemodet, ingen villet modtage for mit Stift, førend nu, da jeg for alle afvigte Aar har faaet over 900 indbundne Exemplarer, dem jeg har selv [ladet] bringe med til Landemodet, gjort Repartition derover, da der kommer ikke $2^1/_2$ Exemplar paa hver Skole for 7 Aar. Og disse 2de Exemplarer vil visselig gjøre Skade; thi naar de nu udgives omsonst til de fattigste, saa vil ingen kjøbe, saa blive andre fortrydelige, saa ville alle have dem for intet, saa ville de tøve, til den bliver dem givet; saa jeg ganske vist anser det som Hinder, og holdt det meget bedre, at i Steden for at give Exemplarer for intet, Prisen blev sat ned paa hvert Exemplar. Denne Bog, som skal være almindelig i begge Riger for alle gemene Folk, bør sættes for saa godt Kjøb, at ingen kunde unddrage sig derfra, hvilket visseligen kan ske med en saadan Bog, som alle nødes til at kjøbe, og da i langt større Mængde kan afsættes. Naar Bogen blev epitomeret, saa blev den brugeligere, lettere i Pris, fik mere Afgang, gemene Folk havde mindre Præoccupation mod

den; Bogtrykkerne nu har sagt mig, at de ville sælge den for langt ringere, om de maatte have det Privilegium. Naar Bogen var kortere, en staaende Form og Oplag blev gjort for saa nødvendig Bog, da er jeg vis paa, at saadan Bog kunde sælges med Fordel for 6 Skilling indbunden, og da vilde den gaa af i 1000 Tal daglig.

10. Altsaa tvivler jeg storligen paa, at denne Catechismi Forklaring bliver almindelig, førend det sker, som engang i Gen. K. Insp. er blevet besluttet og fastsat, at Bogen skulde igjennemgaas, gjøres kortere, gjøres tydeligere og mere indrettet efter Bønderbørns Begreb. I en saadan almindelig autoriseret Forklaring, der skal være for alle, bør slet intet være uden det, som er fornødent til Salighed og Saligheds Orden at vide; men i denne ere mange Ting, som uden Bønderbørnenes Skade kan udelades, endogsaa foruden det indcinglede. I saadan Catechismo bør intet være uden afgjorte, nødvendige, i vores symbolske Bøger fastsatte Sandheder; men i denne ere mange Ting, som disputeres, ventileres, ikke ere afgjorte og aldrig blive afgjorte, og derfor høre plat ikke [hjemme] i en Catechismo for enfoldige. I saadan Bog bør Stilen være saa tydelig og indrettet efter de enfoldigstes Begreb; men det er ikke [Tilfældet] i denne paa mange Steder, hvor den dog kunde være tydeligere og meget klarere; Svaret er ofte alt for langt, hvilket er ganske uret i saadan Bog, hvor Spørgsmaalene skal være mange og Svarene korte. Endskjønt der er intet i den hele Bog, som kan kaldes falsk Lærdom eller skadelig for Sjælen, saa er det dog vist, at der ere urigtige Ting derudi, hvilket i saadan Bog, som skal være næst efter disse Rigers symbolske Bøger, ingenlunde bør være. At der vare urigtige Ting i Bogen, da den af Hans Majestæt blev autoriseret, og det ikke er Trykfejl, det kan ses deraf, at i de senere[1]) Editioner ere

[1]) Originalen (renskreven af Bispens Skriver) har: samme — aabenbart en Fejlskrift.

adskillige Ting, hvis Urigtighed formodentlig har været viist og erindret, blevne forandrede og rettede, hvilket jeg ikke veed, at nogen har Magt til at gjøre uden Kgl. Tilladelse, efter at Bogen er autoriseret; og der ere endnu flere Urigtigheder tilbage. — Naar da i denne Forklaring, som i sig selv og i sin Intention er visselig god, og indeholder baade god Orden og eftertrykkelige Sandheder, blev, som engang til allerunderdanigst Forestilling er resolveret, det urigtige forandret, det ufornødne udelukt, Stilen efter de enfoldiges Captum gjort klarere og dog ikke længere, saa kunne alle Res blive uforandrede, Bogen langt kortere, Prisen mindre, og da er jeg vis paa, den i kort Tid blev almindelig. Ja det hindrer ikke, at Bogen blev, som den er (ganske faa Ting undtagen), for Kjøbstedskolerne, men et Epitome deraf indrettet for Bønderbørnene og de danske Skoler paa Landet.

Dette er det, som jeg baade til ærbødigt og tjenstligt Gjensvar paa Collegii Skrivelse, som og paa mit Embeds Vegne, til mit anbetroede Stifts Nytte, ved den anordnede Forklaring ved denne given Lejlighed skulde erindre.

Deres Excellences (osv.)
underdanige og tjenstskyldige Tjener
P. Hersleb.

Kjøbenhavn 28. Junii 1745.

Hersleb har selv fortalt følgende om den Virkning, ovenstaaende Beretning havde: »Saa snart dette var indkommet, er aldrig talt mere om Catechismi Forklaring, og saa meget det tilforn skulde hedde, at Kongen krævede Svar, saa skal dog endnu Svar komme, da 2 Aar ere alt forløbne. Saadant tør General-Kirkeinspectionen gjøre[1])!«

Ingen af de andre Biskopper har talt saa rent ud af Posen som Hersleb om de Vanskeligheder, Indførelsen af

[1]) Møller, Theol. Bibl. V, 172.

Pontoppidans Forklaring voldte. Dog indeholde enkelte af de Indberetninger fra Provster og Præster, som flere af Biskopperne indsendte til Gen. K. Insp. som Bilag til deres egne, Antydninger, der undertiden kunne være af Interesse. Dette gjælder navnlig den Beretning om Forholdene i Aarhus, som Stiftsprovst Nannestad afgav, og som derfor maaske ved en anden Lejlighed kan meddeles. Men i det hele faar man det Indtryk, at hverken Bisper eller Præster holdt af at gjøre Kollegiet opmærksom paa, hvor misligt det var at paabyde Indførelsen af saa vidtløftig en Lærebog paa en Tid, da Skolegangen var saa mangelfuld, som den da endnu var saa godt som allevegne. Endnu mindre berøres i Almindelighed den i »Forklaringen« indeholdte Lære, om der end kunde være en enkelt Præst (f. Ex. P. N. Vinding i Kullerup i Fyn), der havde Mod til at bemærke, at han ikke fandt, at Bogens Forfatter altid var i den bedste Overensstemmelse med den orthodox-lutherske Lære.

Anm. Om den ovf. S. 407 omtalte Hr. Peder Tøxen kan bemærkes, at hans Skrift »Solens blodrøde Nedgang« endnu 1879 optryktes i Vejle paa N. B. Kousgaards Forlag og udbredtes af Indre Missions Kolportører. Om hans talrige utrykte Arbejder findes Oplysninger i Nova literaria Maris Balthici 1703, p. 187. 233 sq. Af Nye Danske Mag. V, 256 fremgaar, at han har leveret Bidrag til Moths danske Ordbog.